

NA DE BEVRIJDING...

Gevolgen en nasleep van de Holocaust voor de
Joodse bewoners van Elburg

Willem van Norel
2022

NA DE BEVRIJDING...

Gevolgen en nasleep van de Holocaust voor de Joodse bewoners van Elburg

Dit rapport is geschreven in opdracht van de gemeente Elburg

Elburg, april 2022

TEN GELEIDE

In zijn boek *De kleine Sjoa* schetst prof. dr. Isaac Lipschits een beeld hoe de Joden na de Tweede Wereldoorlog werden behandeld bij hun terugkeer in Nederland. Deze periode noemt Lipschits de kleine Sjoa, omdat de gruwelijke ervaringen van de Joden vaak werden gebagatelliseerd. Onder regie van de overheid en ambtelijke organisaties, maar ook van Nederlandse burgers, werd de overgebleven Joodse gemeenschap veelal kil en bureaucratisch bejegend. Een aantal Joden overleefde de gruwelijke kampen, anderen wisten door onder te duiken de oorlog te overleven. Helaas overleefde het overgrote deel van de Joodse gemeenschap de oorlogsjaren niet.

Na de oorlog moesten veel teruggekeerde Joden vaak moeite doen om hun (soms geschonden) bezittingen terug te krijgen. Dat kostte soms grote inspanningen. Respectloosheid en oneerlijkheid speelden daarbij vaak ook een rol.

In diverse plaatsen in Nederland is Joods vastgoed tijdens en na de Tweede Wereldoorlog onteigend en doorverkocht.

Op pagina 10 van het boek *De Kleine Sjoa* wordt een generiek schokkend beeld geschetst van het lot van de Joden tijdens en na de oorlog. Daarmee geeft Isaac Lipschits de kern van het probleem in enkele woorden weer:

De Sjoa kenmerkte zich door de systematische verdelging van de Joden in Europa. Bob Moore heeft het proces in onderdelen beschreven: identificeren, isoleren, deporteren en uitroeien.

De kleine sjoa is van een totaal andere orde. Na de oorlog zijn hier en daar, nu en dan Joden de schedel ingeslagen, omdat ze Joden waren. Maar er was geen sprake van een systeem van uitroeiing van Joden.

In het bevrijde Nederland zijn Joden niet fysiek bedreigd. Maar andere symptomen uit het tijdperk van de Sjoa vinden we er wel terug. Het verbale antisemitisme werd scherper, de beroving van Joden werd voortgezet en de Joodse gemeenschap werd gekleineerd. Aan deportatie en uitroeiing was een eind gekomen, maar het identificeren en isoleren van Joden bleef voortduren. De Sjoa was een uitslaande brand. Toen in mei 1945 de vlammen werden gedoofd, bleef het nasmelken. Een onheil op de grote ramp volgde.

De Joden die de Sjoa hebben overleefd, zullen zich tijdens de oorlog weleens hebben afgevraagd hoe het na de oorlog zou zijn. Als zij hoge verwachtingen hadden over hun opvang, dan kwamen zij bedrogen uit. Die opvang was zo kil, bureaucratisch, vijandig en vernederend, zo teleurstellend, dat ik de naoorlogse periode de tijd van de kleine sjoa noem.

In hun vonnis over Adolf Eichmann, de hoofdverantwoordelijke voor de anti-Joodse maatregelen in de door de nazi's bezette gebieden, schreven de Israëliëse rechters eind 1961 dat alle volkeren na de oorlog hun doden telden, de Joden telden echter hun overlevenden.

Het onderzoeksjournalistieke platform Pointer (KRO-NCRV) doet sinds 2020 onderzoek naar roofovername in Joods vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog. De roofovername in Joods onroerend goed werd door de Duitse bezetters nauwkeurig vastgelegd in de *Verkaufsbücher*. In deze boeken zijn ruim 7.000 transacties van onroerend goed van Joodse bewoners vastgelegd.

Onderzoeksjournalist Thomas Mulder van Pointer ontdekte in het voorjaar van 2020 dat ook in Elburg in 1943 een dubieuze transactie had plaats gevonden. In het dagblad *De Stentor* verscheen vervolgens op 17 juni 2020 een interview met Thomas Mulder, waarbij dieper wordt ingegaan op het geroofd bezit van Joden door de Duitse bezetters. In het artikel wordt

vooral ingezoomd op het tuintje van Heintje van Hamberg, dat in 1943, kort na haar deportatie, onteigend werd en voor 300 gulden verkocht aan een Elburger. Dat was de reden dat Thomas Mulder contact zocht met zijn oud-docent geschiedenis, Willem van Norel.

Elburg komt in de Verkaufsbücher slechts één keer voor. Desondanks prikkelde dit gegeven mij om verder onderzoek te doen. Ik besloot het onderzoek breedvoeriger op te zetten, waarbij per familie nagegaan zou worden wat het lot van de mensen was en hoe de nasleep van de oorlog is verlopen. Ook de synagoge en de Joodse begraafplaats werden in het onderzoek betrokken. Dat leidde uiteindelijk tot verschillende onderzoeksvragen.

Hoe werden de teruggekeerde Joodse medeburgers in Elburg ontvangen? Konden ze hun intrek weer nemen in hun oorspronkelijke huizen? Wat gebeurde er tijdens hun afwezigheid met hun spullen? Werd er door de gemeente Elburg achterstallige belasting geheven? Hoe werd er omgegaan met de bezittingen van de vermoorde Joodse burgers uit Elburg? Is de afhandeling van de nalatenschappen aan de Joodse nazaten volgens de regels verlopen?

Pointer benaderde alle gemeenten in Nederland die in de Verkaufsbücher staan vermeld. Deze gemeentes kregen een vragenlijst toegestuurd. De onderzoekers wilden graag weten of de gemeenten bekend zijn (waren) met de Verkaufsbücher, of zij onderzoek hebben gedaan naar Joods vastgoed tijdens en na de oorlog en of ze eventueel nog plannen hebben onderzoek te gaan doen.

In maart 2022 bleken bijna negentig gemeenten een onderzoek te hebben ingesteld. In meer dan twintig gemeenten is dat onderzoek inmiddels afgerond.

Ook de gemeente Elburg bleek bereid om mee te werken aan dit grootschalige onderzoek. In januari 2022 kreeg ondergetekende de opdracht van het college van burgemeester en wethouders om de gevolgen en de nasleep van de Holocaust in Elburg te onderzoeken. Het resultaat van dit onderzoek ligt voor u.

Een belangrijke bron voor dit onderzoek vormen de dossiers van het Nederlands Beheersinstituut (NBI). Dit gedetailleerde en uitvoerige archief is ondergebracht in het Nationaal Archief in Den Haag. Aan het eind van dit rapport is een lijst met belangrijke bronnen opgenomen, die de basis vormen van het onderzoek.

In deze studie is per familie onderzocht hoe er met de nalatenschappen is omgegaan. De aangestelde bewindvoerders moesten in enkele gevallen bij de Burgerlijke Stand familierelaties onderzoeken voordat tot de afwikkeling van een erfenis kon worden overgegaan. De meeste zaken sleepten voort tot na 1950.

Van de families De Hond, Förster en Beem kwam niemand na de oorlog terug in Elburg. De gezusters Mietje en Jannetje keerden vanuit hun onderduikadres in Amsterdam terug in Elburg. Joop Cohen zat bijna drie jaar ondergedoken aan de Westerwalstraat. Zijn zuster Betje (met haar dochter Sonja) ging na de oorlog bij hem wonen. Hartog de Lange en zijn vrouw Suze de Lange-Heimans en hun pleegdochter Betty Siebzeher keerden terug in Doornspijk. De enige die de verschrikkingen van de kampen wist te overleven was Anna Schapira. Na een kort verblijf in Elburg vertrok ze in 1946 naar Amsterdam.

Naast de onderzochte Joodse families is in deze studie ook aandacht voor het synagogegebouw en de Joodse begraafplaats.

Een speciaal hoofdstuk is gewijd aan de rol van burgemeester Van Lynden, die zijn ambt in Elburg in de periode 1940-1946 vervulde. Ook de houding van de Elburger bevolking tegenover de Duitse bezetting wordt in het kort belicht.

Het onderzoek sluit af met een aantal conclusies.

Graag wil ik Anneke de Reuver en Ans Hooghordel bedanken voor het kritisch nalezen van het manuscript. Zij gaven waardevolle commentaren. Veel dank is ook verschuldigd aan dr. Bart Wallet, hoogleraar Joodse studies van de Universiteit van Amsterdam. Hij was bereid om deskundige adviezen te geven.

Willem van Norel
Elburg, april 2022

FAMILIE BEEM

Simon Beem en Rozette Lievendag woonden met hun kinderen in een klein huisje aan de Bloemstraat 9. Het gezin was straatarm. Naast hen woonden op nummer 11 fietsenmaker Gerard Kruithof (Doessien) en zijn zuster Aaltje. Aan de andere kant woonde het gezin van timmerman en wagenmaker Hendrik Jan Ruyter (Bloemstraat 7).

Het gezin van Simon en Rozette

Simon Beem werd geboren in Elburg op 16 juni 1841. Zijn ouders waren Ezechiël Beem en Henriëtte Vroomen. In zijn werkzame leven was Simon Beem eerst bakkersknecht bij bakkerij Geerlofs aan de Vischpoortstraat 21. Daar maakte hij vanaf 1880 matses en “*galletjes*” (gevlochten broden). Deze bezorgde hij vóór de sabbat bij de Joodse gezinnen. In 1905 vierde hij zijn 25-jarig jubileum bij bakker Geerlofs.

Simon Beem trouwde met Rozette (Zette) Lievendag (1837-1926). Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren. De kinderen Jozeph en Henriëtte verlieten Elburg al in hun jonge jaren. Henriëtte Beem trouwde op 24-12-1897 te Elburg met Abraham Cohen (slager), zoon van Isaäk Cohen en Betje Mozes Cutzien uit Oldenzaal.

Jozeph en Henriëtte Beem zijn beiden tijdens de vervolgingen van de Tweede Wereldoorlog omgekomen.

Ezechiël (Zeeg), David en Samuël (Sam) bleven ongehuwd thuis wonen. Oudste broer Zeeg (1874) moest de kost verdienen voor het gezin door “*met het pak de boer op te gaan*”. Zijn verstandelijk gehandicapte broer David (1877) ging vaak met hem mee. Jongste broer Sam (1882) lag veelal op bed. Uit overlevering is bekend dat hij mensenschuw was. Samuël was tijdens zijn militaire dienstperiode zo gepest dat hij niet meer onder de mensen durfde te komen.

Armoede

In hun huisje aan de Bloemstraat stookte men de kachel met hout en zaagafval. De houtkrullen haalden de broers Beem vaak bij de timmermanszaak van de familie Lipke. De voordeur van hun huisje stond vaak open, want de kamer zat veelal vol rook. Na een storm sprokkelden de broers Beem hout op de Elburger wallen.

Wanneer de familie Beem in een rijtje achter elkaar over straat liep, zongen de Elburger kinderen vaak: *Simon, Zette, Zeeg en Sam, David loopt er achter an*.

Als moeder Rozette (Zette) Beem de boodschappen deed, droeg ze altijd een grote zak om haar middel. Daarin werden de etenswaren gedaan en dat zorgde voor een karakteristiek beeld in Elburg. Rozette Beem zorgde voor een neveninkomen door aan de haven borstels en dergelijke te verruilen voor vis.

Overlijden van Rozette Beem

Rozette Beem-Lievendag stierf op 17 juli 1926 op de leeftijd van 88 jaar.

Simon Beem stierf op 10 september 1934 *des namiddags ten zes ure te Elburg*. Hij bereikte de hoge leeftijd van 93 jaar.

Deportatie

De drie gebroeders Beem werden op 9 april 1943 vanuit hun huisje aan de Bloemstraat opgehaald.

David en Samuël Beem werden na hun vertrek uit Elburg gescheiden van hun oudste broer Ezechiël. De beide jongere broers werden direct naar Westerbork gebracht. Van daaruit werden ze op dinsdag 13 april 1943 (transport 58) gedeporteerd naar Sobibor. De trein

bestond uit 34 wagons en telde 1204 gedeporteerden, waaronder 177 kinderen. De trein arriveerde op vrijdag 16 april. Vrijwel direct na aankomst werden David en Samuël vergast. Ezechiël Beem werd eerst naar Kamp Vught overgebracht. Hij arriveerde op 9 mei 1943 vanuit Kamp Vught in Westerbork. Daar verbleef hij enkele dagen in barak 57. Op dinsdag 11 mei (transport 63) werd hij vanuit Westerbork gedeporteerd naar Sobibor. De trein telde 35 wagons en bevatte 1446 gedeporteerden, waaronder 180 kinderen. Ezechiël Beem werd op vrijdag 14 mei vergast in Sobibor. Hij was 68 jaar oud.

Jozeph Beem

Van de zeven kinderen van Simon en Rozette Beem overleefde niemand de oorlog. Twee kinderen waren al op zeer jonge leeftijd overleden. De drie broers Ezechiël, David en Samuël werden in 1943 in Sobibor vergast.

Jozeph Beem (1870-1943) vertrok op jonge leeftijd uit Elburg. Hij vestigde zich via Amersfoort in Amsterdam en was daar bakker, later marktkoopman met vitrages op het Waterlooplein en op de Westermarkt. Jozeph Beem trouwde met Sara Morpurgo (1882-1943). Jozeph Beem en zijn vrouw Sara werden op 16 juli 1943 vergast in Sobibor.

Jozeph Beem en Sara Morpugo hadden drie kinderen: Rozette, Rachel en Abraham. Rozette Beem was gehuwd met Louis Cohen (1902-1943). Zij overleefde de oorlog en overleed op 27 januari 1974 te Amsterdam. Uit haar tweede huwelijk kreeg zij een zoon, Daan van der Reis.

Rachel Beem was gehuwd met Jacob Reiss. Ze hadden twee dochttertjes, Sara en Sophia. Alle vier werden ze op 12 oktober 1944 in Auschwitz vermoord.

Zoon Abraham (Ab) Beem (1905-1987) was sinds augustus 1941 gehuwd met Schoontje Schuitevoerder. Zij stierf op 1 februari 1945 op 26-jarige leeftijd in Christianstadt. Haar man Ab dook tijdens de oorlog onder en wist te overleven. Hij stierf op 17 maart 1987 te Amsterdam. Ook hun enige dochter Marijke Beem (1943) overleefde de oorlog.

Abraham Beem hertrouwde in 1948. Vanaf dat moment werd hij weer herenigd met zijn dochter.

Marijke Beem schonk in 2008 aan museum Sjoel Elburg het gouden horloge van haar overgrootvader Simon Beem, dat hij in 1912 had gekregen nadat hij vijftig jaar koster was geweest in de synagoge in Elburg.

Henriëtte Beem

Henriëtte Beem (1871-1942) trouwde op 24-12-1897 te Elburg met Abraham Cohen (slager), zoon van Isaak Cohen en Betje Mozes Cutzien uit Oldenzaal.

Henriëtte Beem woonde tijdens de Tweede Wereldoorlog in Oldenzaal. Ze werd opgepakt en via Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz. Daar werd Henriëtte Beem op 27 november 1942 vergast.

Nalatenschap

De familie Beem was straatarm. Volgens ooggetuigen was hun zeer kleine huisje aan de Bloemstraat nauwelijks bewoonbaar. Er zullen heel weinig bezittingen zijn geweest. Het gouden horloge uit 1912 is een van de weinig tastbare herinneringen. Het horloge kwam via Abraham Beem uiteindelijk in bezit van zijn dochter Marijke Beem in Amsterdam.

Uit correspondentie met de gemeente Elburg kan worden herleid dat de afwikkeling van de nalatenschap van de familie Beem is uitgevoerd door de notarissen Arn. van den Bergh, E. Spier en C.E. Masse, die destijds kantoor hielden aan het Westeinde 24 te Amsterdam.

N.B.

Notaris Arnold van den Bergh (1886-1950) kwam in januari 2022 postuum in het nieuws omdat een groep onderzoekers hem als hoofdverdachte aanwees van het verraad van de onderduikers in Het Achterhuis. Diverse historici zijn zeer kritisch over de bevindingen van dit onderzoek.

FAMILIE COHEN

Jozef (Joop) Cohen werd op 5 augustus 1900 geboren in het pand Beekstraat 51 te Elburg. Getuigen bij de geboorteaangifte waren de koopman Mozes Vecht (46 jaar) en de winkelier Hubert van Duren (60 jaar). Jozef Cohen was een zoon van Jacob Joël Cohen (1846-1922) en Sara van Hamberg (1856-1942).

Joop was het jongste kind uit een gezin van zes kinderen. Zijn zusters waren Kaatje (1884-1959) en Betje (1889-1972). Daarnaast had Joop nog twee broers: Jacob (1887-1950) en Leo (18963-1976). Een broertje met de naam Jozef (1891) stierf al op 12 maart 1896 op de leeftijd van ruim vier jaar.

Bij de aangifte van zijn geboorte op zaterdag 1 augustus 1891 verscheen vader Joël Jacob Cohen (44 jaar; vleeschhouwer) in het bijzijn van de getuigen Harmen Westerink (landbouwer) en Christoffel Cornelis Hengeveld (winkelier). De vader liet gaf daarbij te kennen "*wegens den Sabbath niet te mogen schrijven*". Namens hem ondertekenden de twee getuigen.

Toen Joop Cohen in het jaar 1900 werd geboren, werd hij naar zijn overleden broertje genoemd.

Jonge jaren

Joop Cohen bracht zijn schooljaren door op het Instituut Van Kinsbergen te Elburg. Na zijn schoolperiode werd Joop slagersknecht bij Piet van Zoeren. Na de dood van zijn vader zette Joop de slagerij van zijn ouderlijk huis voort.

Tot de vriendenkring van Joop Cohen behoorden onder anderen Piet van Zoeren, Bas van Zoeren, Reijer van Triest, Cozijn Wulfsen, Otto Ottens, Jan Westerink (de bakker), Sicco de Jong en Mien de Jong-Westerink.

In zijn jonge jaren was Joop Cohen actief lid van de gymnastiekvereniging Sport Staalt Spieren (S.S.S.). Hij behoorde in 1917 tot de oprichters van deze vereniging.

Onderduikperiode in Elburg

Nadat de Duitsers op 10 mei 1940 ons land binnenvielen, heeft Joop Cohen, samen met enkele anderen, nog geprobeerd om te vluchten naar Engeland. Maar dat lukte niet meer, waarna hij snel terugkeerde naar zijn (oude) moeder in Elburg.

Op 15 april 1942 stierf Sara Cohen-Van Hamberg, de moeder van Joop. Betje van Engel-Cohen mocht slechts met speciale toestemming van de Duitse bezetters de begrafenis van haar moeder bijwonen. Kort daarna werd het echt gevaarlijk voor de Joodse bewoners. De eerste Joden werden medio 1942 opgepakt en naar de werkkampen afgevoerd. Andere Joden doken onder. Joop Cohen zag bijtijds in dat onderduiken noodzaak was om te overleven.

Aanvankelijk sliep hij 's nachts bij de familie B. Bosman in de Schapesteeg. Daarna dook hij ongeveer vier maanden onder bij zijn vriend Cozijn Wulfsen aan de Bas Backerlaan. Maar toen er moeilijkheden ontstonden in de relatie tussen Wulfsen en zijn echtgenote, werd er voor Joop Cohen snel een ander adres gezocht. Hij dook onder bij Hendrik en Trijntje Westerink, een ongetrouwde broer en zus, die in het pand Westerwalstraat 33 woonden. Het was een relatief veilig adres omdat er geen kinderen verbleven die mogelijk in hun onschuld hun mond voorbij zouden praten.

Veiligheid

Aangezien de ondergrondse van Elburg niet helemaal zeker was over de veiligheid van Joop Cohen, bedacht ze een list. Het gerucht werd verspreid dat Joop Cohen overleden was. Hij zou (al) begraven zijn op de Joodse begraafplaats op de wallen. Het pas geopende graf was voor het oog (nog) duidelijk zichtbaar. Maar slechts enkelen in Elburg wisten dat het een

schijngraf was. Op deze plek waren wapens begraven van de verzetsgroep onder leiding van Piet Vercouteren. Op het moment dat de Elburgers in de veronderstelling leefden dat Joop Cohen dood was, zat hij ondertussen veilig in het pand aan de Westerwalstraat. En de ondergrondse had een veilige plek voor de wapens. Daarmee waren twee vliegen in één klap geslagen.

Gevaar

Joop zat overdag op een zolderkamertje. Vanuit het dakraampje kon hij uitkijken over de Beekstraat en zijn eigen huis zien. Bij gevaar verschuilde hij zich in een kleine ruimte onder de trap. Wanneer er geen gevaar was, wandelde Joop Cohen 's avonds in het donker een stukje over de wal of in de steeg. Slechts één keer heeft een Elburger hem opgemerkt. Schilder Manus van Wezep liep Joop Cohen bij toeval tegen het lijf. Hij heeft het geheim gedurende de Tweede Wereldoorlog echter aan niemand verteld. Zelfs niet aan zijn eigen vrouw, omdat Van Wezep wist hoe gevaarlijk deze kennis kon zijn. Onder de Elburgers waren overigens wel vermoedens dat Joop Cohen ergens in de binnenstad zat ondergedoken.

Joods werkkamp

Joop Cohen was overigens in 1942 vrijwillig op de bus gestapt om zich voor een Joods werkkamp te melden. [Jacob Vecht, Moos Vecht, Barend de Hond en zijn zoons Jacob en David hebben zich in augustus 1942 wel gemeld. Zij werden tewerkgesteld in het Rijkswerkkamp De Wite Peal te Sintjohannesga in Friesland]. In Wezep bedacht Joop Cohen zich. Hij vertrouwde het niet, stapte uit en nam de eerstvolgende bus richting Elburg. Nog dezelfde dag dook hij onder in zijn geboorteplaats Elburg.

Grote verandering

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het leven van Joop Cohen behoorlijk. Zijn moeder was in 1942 gestorven. Zijn zuster Betje (Betsie) van Engel-Cohen trok met haar dochter Sonja bij hem in. Betje en Sonja hadden de oorlog overleefd door tijdig in Goor onder te duiken. Echtgenoot en vader Mozes van Engel was al in 1935 in Goor overleden. Sonja vertrok in 1947 voor studie en werk naar Amsterdam. Haar moeder bleef wonen bij haar broer Joop.

Overlevers

Joël Jacob Cohen (1846)-1922) was al ruim voor de oorlog overleden. Zijn vrouw Sara Cohen-van Hamberg stierf op 15 april 1942. Zij werd begraven op de Joodse begraafplaats in Elburg. Van het gezin van de familie Cohen wisten alle vijf kinderen de oorlog te overleven. **Kaatje Cohen** werd geboren op 1 augustus 1884 te Elburg. Ze trouwde op 24 januari 1912 te Elburg met Jacob Jesaija Kleerekoper (kantoorbediende) uit Eindhoven. Hij was een zoon van Abraham Tzemach Kleerekoper (1841-1894) en Flora van Emden (1857-1886). Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: Flora (1913), Jules (1915) en Abraham Samuel (1926).

Jules en Ab werden op 31 januari 1944 in Auschwitz vergast. Hun ouders wisten op tijd onder te duiken en overleefden de oorlog. Dochter Flora dook onder in Friesland. Het gezin Kleerekoper emigreerde na de Tweede Wereldoorlog via Cyprus naar Israël.

Jacob Jesaija Kleerekoper stierf op 25 juni 1951 te Ketar Tedithjah (Israël). Zijn vrouw Kaatje Kleerekoper-Cohen overleed op 2 oktober 1959 in Nathania te Israël. Ze liet een dochter Floor na. Zij trouwde met H. Kornfeld. Uit dit huwelijk werd een dochter Rachel geboren.

Flora Kornfeld-Kleerekoper is op jonge leeftijd overleden.

Jacob Cohen werd geboren op 20 april 1887 te Elburg. Hij trouwde met Clara Stodel, dochter van de Amsterdamse antiquair Jacob Stodel en Jette de Löwe. Clara Stodel was op 2 april 1894 geboren te Norden (Duitsland).

Jacob Cohen emigreerde op 18 februari 1910 vanuit Elburg naar Wheeler in de Amerikaanse staat Wisconsin en werkte daar als graan- en veehandelaar.

Tijdens zijn vakantie in 1950 stierf hij onverwachts op 1 augustus te Elburg. Hij werd op de Joodse begraafplaats in Muiderberg begraven.

Uit het huwelijk van Jacob Cohen en Clara Stodel werd één zoon, Jack, geboren.

Betje (Betsie) Cohen werd geboren op 12 februari 1889 te Elburg. Zij trouwde op 1 februari 1926 te Elburg met Mozes van Engel (1890-1935; slager) uit Goor, zoon van Nathan van Engel (slager) en Hannechen Bendix.

Uit dit huwelijk werd in 1928 een dochter, Sonja, geboren. Zij was getrouwd met Elias Edward Cohen (1921-2014) en woont anno 2022 in Israël. Uit dit huwelijk werd een dochter geboren: Tessa Mirjam Cohen.

Betje van Engel-Cohen en haar dochter Sonja konden veilig onderduiken bij de familie Zwienenberg in Goor. Voor hun getoonde moed en hulp werd de familie Zwienberg in 1984 onderscheiden met de Yad Vashempenning.

Betje van Engel-Cohen stierf op zondag 28 mei 1972 te Elburg. Ze werd op 31 mei 1972 begraven bij haar man op de Joodse begraafplaats te Goor. Betje van Engel-Cohen woonde na de Tweede Wereldoorlog bij haar broer Joop Cohen in de ouderlijke woning aan de Beekstraat 51. In de periode 1945-1947 woonde ook haar dochter Sonja (1928) op dit adres.

Leo Cohen werd geboren op 11 januari 1896 te Elburg. Na het behalen van zijn ULO-diploma verliet Leo Cohen Elburg in augustus 1912. Hij ging werken voor de textielfirma Lehmann en Co. in Amsterdam. Via deze werkgever vertrok hij op 14 februari 1920 naar Soerabaya (Nederlands-Indië).

Leo Cohen trouwde met de Hongaarse Frieda Sandor. Uit dit huwelijk werden twee zonen geboren: Rudolf (geb. 08-01-1927 te Soerabaja) en Walter (1930).

Tijdens de bezettingsjaren kwam het gezin Cohen terecht in een Japans interneringskamp. Oudste zoon Rudolf (Rudy) bezweek aan de ontberingen van het Japanse kampeven.

Na de Japanse capitulatie keerden Leo en Frieda Cohen met hun zoon Walter via Australië terug naar Nederland.

Leo Cohen stierf op 11 februari 1976 te Amsterdam. Frieda Sandor werd geboren op 10 maart 1900 te Boedapest. Ze stierf op 17 maart 1973 te Amsterdam.

Jozef Cohen werd geboren op 5 augustus 1900 in het pand Beekstraat 51. Hij zette de slagerij van zijn vader voort. Tijdens de oorlog dook hij onder bij de familie Westerink aan de Westerwalstraat.

Naoorlogs leven

De winkel van de familie Cohen aan de Beekstraat 51 ging na de oorlog niet meer open. Joop Cohen ging in de veehandel. Maar eigenlijk was Joop voor de handel niet hard genoeg. Zijn eerlijkheid en netheid stonden hem daarbij soms in de weg.

Joop had ondertussen geleidelijk enige afstand genomen van de Joodse religie. De handel in varkens (onreine dieren) was daarom voor hem niet bezwaarlijk. Zo nu en dan at Joop Cohen met zijn vrienden wel eens een karbonade. En ook op zaterdag deed Joop zijn werk. Op latere leeftijd kwam hier toch weer verandering in. Joop bezocht van tijd tot tijd (vooral tijdens de Joodse feestdagen) de synagoge te Zwolle.

Opvallend was de grote Bijbelkennis van Joop Cohen. Tijdens zijn onderduikperiode bij de familie Westerink had Joop slechts de beschikking over één boek: de Bijbel. Door regelmatig in de Bijbel te lezen kon Joop zijn tijd vullen.

Door veel mensen werd Joop Cohen vaak aangesproken met Cohen de Jood. Dat stoorde hem, omdat het stigmatiserend overkwam.

In mentaal opzicht kwam Joop Cohen niet ongeschonden uit de oorlog. De voortdurende angst tijdens zijn onderduikperiode gaf spanningen en trauma's. Joop maakte op zijn omgeving een zenuwachtige en onrustige indruk. Joop ondervond hoe moeilijk het was om als Jood na de Tweede Wereldoorlog in Nederland te moeten leven.

Het contact met de familie Westerink bleef bestaan. Regelmatig bezocht Joop Cohen de bewoners van zijn voormalige onderduikadres aan de Westerwalstraat. Trijntje Westerink en haar broer Hendrik bleven een speciaal plekje in het hart van Joop Cohen houden.

Overlijden Joop Cohen

Betje Cohen stierf op 28 mei 1972 (15 Siwan 5732) op de leeftijd van 83 jaar. Ze werd op 31 mei begraven op de Joodse begraafplaats te Goor. Na de dood van zijn zuster Betje (in 1972) ging het minder met Joop Cohen. Hij werd ziek en werd in januari 1974 opgenomen in een ziekenhuis te Zwolle. Daar bleek dat Joop een ongeneeslijke vorm van maagkanker had. Op 26 maart 1974 kwam er een einde aan het leven van Joop Cohen. Hij werd op vrijdag 29 maart begraven op de Joodse begraafplaats te Elburg.

FAMILIE FÖRSTER

De Joodse familie Förster vestigde zich in 1834 te Elburg. Nathan Förster kwam in dat jaar als godsdienstonderwijzer/voorzanger naar Elburg. Hij was omstreeks 1786 geboren in Gross Glogau in Pruisisch Polen. Zijn ouders waren Izaak Förster en Betje (geslachtsnaam onbekend). Nathan Förster was ook sjoucheet (ritueel slachter).

Nathan Förster en Schoontje van Leeren

Nathan Förster trouwde in 1834 met Schoontje van Leeren, dochter van Leezer van Leeren en Eva Frank. Schoontje was in 1813 geboren te Vreden (Pruisen).

Nathan Förster had als voorganger/voorzanger een jaarsalaris van 208 gulden. Daarnaast ontving hij een salaris als onderwijzer. Tot zijn dood bleef dit salaris ongewijzigd. Nathan Förster stierf op 4 juni 1861 te Elburg op de leeftijd van 75 jaar. Schoontje van Leeren ontving na het overlijden van haar man een pensioen van 104 gulden per jaar dat door vier goeude gemeenteleden werd opgebracht; dat waren Mozes Manuel Wolff, Levie Joël Cohen, Jacob van Hamberg en Berend Manuel Wolff. Hun goedgeefsheid was een blijk van waardering en achting voor de overleden rabbijn Nathan Förster.

Schoontje van Leeren stierf op 5 februari 1872 te Elburg op de leeftijd van 58 jaar.

Nathan Förster en Schoontje van Leeren kregen vijf kinderen. Het vierde kind was Joachim Mozes. Hij werd geboren op 3 mei 1841 te Elburg. Hij was de vader van Isidor, Schoontje, Janette en Carolina.

Joachim Mozes Förster en Hendrina van Gelder

Joachim Mozes Förster (1841-1912) trouwde op 24-12-1863 te Elburg met Hendrina van Gelder, dochter van Joseph Benedictus van Gelder (slager) en Carolina Sanders uit Eibergen. Getuigen bij dit huwelijk waren Levie Joël Cohen (koopman), Heiman Vecht (slager), Hermen Hulst (klerk) en Alexander Siskind Förster (koopman).

Hendrina van Gelder werd geboren op 27-12-1838 te Eibergen. Ze stierf te Elburg op 6 december 1926 op de leeftijd van bijna 88 jaar.

Joachim Mozes Förster had een winkel in galanterieën en was tevens koopman. Hij had een winkel aan de Jufferenstraat 10, maar ook het pand Jufferenstraat 5 was zijn eigendom. Het is opmerkelijk dat Joachim Mozes Förster vele jaren dienst deed als voorzanger in de Joodse gemeente van Hattem.

Joachim Mozes Förster stierf op 7 juni 1912 op de leeftijd van 71 jaar.

Gezin Förster

Uit het huwelijk van Joachim Mozes Förster en Hendrina van Gelder werden zeven kinderen geboren:

Schoontje (1866; ongehuwd), Janette (1867; ongehuwd), Nathan (1870; vertrokken naar Nijkerk), Jozeph (1872; overleden in 1873), Carolina (1874; ongehuwd), Jozeph (1876; vertrokken naar Diepenheim) en Isidor (1878; ongehuwd).

Tot 1943 woonden in het pand Jufferenstraat 10 de drie ongehuwde zusters Schoontje, Janette (keerde in 1936 vanuit Rotterdam terug naar haar geboorteplaats Elburg) en Carolina Förster met hun ongehuwde broer Isidor. Anna Schapira woonde vanaf eind 1919 als pleegdochter bij de familie Förster. Ze had er een goed leven.

Kamp Vught

De Försters leefden voornamelijk van de galanterieënwinkel. Toen in de oorlog het gevaar dreigde, kregen ze van de verzetsgroep Elburg het aanbod om onder te duiken. Verzetsleider Piet Vercouteren heeft nog persoonlijk op de Försters ingesproken, maar het leek hun echter te

onzeker. “*Daar begin ik niet aan, dan weet ik niet wat ons boven het hoofd hangt*”, verwoordde Isidor de gevoelens. Aan zijn voorwaarde om niet op twee verschillende adressen ondergebracht te worden, kon vanwege het gevaar niet worden voldaan. De Försters besloten daarom bij elkaar te blijven.

Op 5 en 6 april 1943 kwam de maatregel dat alle joden de Nederlandse provincies moesten verlaten en zich moesten melden in Kamp Vught. Isidor Förster en zijn drie zusters werden gezamenlijk op 9 april 1943 uit Elburg per rijtuig van Van Loo opgehaald en naar station Nunspeet gebracht. Per trein reisden de Försters naar Utrecht waar ze nog een kortstondige ontmoeting hebben gehad met Anna Schapira. En via Utrecht kwamen ze nog dezelfde dag aan in Kamp Vught.

Overlijden van Janette Förster

Janette Förster verbleef slechts twee weken in Kamp Vught. Op 25 april 1943 om kwart voor zes in de morgen kwam er een einde aan haar leven. Ze stierf aan de gevolgen van hart- en bloedsomloopproblemen. De slechte kampomstandigheden en het ontbreken van adequate medische voorzieningen werden Janette fataal. Haar lichaam werd nog dezelfde dag in Kamp Vught gecremeerd. Haar as werd verzameld in één van de twee asputten op het kampterrein.

Deportatie naar Sobibor

Vanuit Kamp Vught werden Schoontje, Carolina en Isidor Förster naar Kamp Westerbork gebracht. Van daaruit werden alle drie op dinsdag 11 mei 1943 op transport naar Sobibor gesteld. Het was het 63e transport vanuit Nederland. In 35 wagons zaten 1446 gedeporteerden, waarvan 180 kinderen. Jules Schelvis schrijft in zijn boek Vernietigingskampen. De Transportlijsten (Amsterdam 2001) hierover: “*Tachtig personen werden bij aankomst voor werk in Dorohucza uitgezocht. Van daar zijn 67 berichten in Nederland ontvangen. Eén man, Josef Wins, heeft de oorlog overleefd*”.

Isidor Förster en zijn beide zusters Schoontje en Carolina werden op vrijdag 14 mei 1943 in de gaskamers van Sobibor om het leven gebracht.

Met de deportatie van de familie Förster in 1943 verdween deze familienaam (voorgoed) uit Elburg.

Rode Kruis

Over Isidor Förster staan op het bewaard gebleven kaartje van het Rode Kruis (cartotheek) nog een paar bijzonderheden.

Isidor was sinds 15 januari 1942 de vertegenwoordiger van de Joodsche Raad in Elburg. In Amsterdam was het hoofdkantoor, maar elders in het land waren diverse onderafdelingen opgericht.

Isidor Förster was ‘*sedert lang*’ voorzitter van de Joodse gemeente in Elburg. Verder vermeldt het kaartje dat hij ‘*flink*’ was, *goed met publiek kon omgaan, administratief goed onderlegd was en aan een prostaatkwaal leed*. Tenslotte staat nog op het kaartje aangegeven dat Isidor op 9 mei 1943 in Kamp Westerbork verbleef in barak 58.

Bewindvoering over de nalatenschap

In de Elburger Courant van vrijdag 25 januari 1946 stond een advertentie met de volgende tekst:

Oproeping

Ondergeteekende, door het Nederlandsche Beheersinstituut benoemd tot bewindvoerder voor Isidor, Janette en Schoontje Förster, laatst gewoond hebbende te Elburg, verzoekt allen, die goederen, waarden en gelden onder zich hebben van genoemde personen, hiervan opgaaf en betaling te doen te zijnen kantore, vóór of op 15 februari a.s.

Het niet voldoen hieraan is strafbaar ingevolge de verordening E 100.

Mr. G.A. Hoefhamer, notaris, Elburg.

De Elburger notaris was op 16 januari 1946 door het Nederlands Beheersinstituut benoemd tot bewindvoerder over de nalatenschap van de familie Förster uit de Jufferenstraat 10. Voor zijn inspanningen ontving de heer Hoefhamer jaarlijks een salaris van 50 gulden.

Opvallend is dat de naam van Caroline Förster in deze advertentie ontbreekt.

In een eerste contact met het Nederlands Beheersinstituut (dossier 5538) gaf notaris Hoefhamer te kennen het volgende te hebben aangetroffen:

In het pand Jufferenstraat 10: een eiken kleerkast. En in het pand Jufferenstraat 7: porselein, pannen, aardewerk en enige vazen.

Erfgenamen

Reeds in september 1945 meldde zich mejuffrouw Hendrina Förster uit de Bergstraat 12 te Amersfoort met het verzoek om haar als bewindvoerder over de bezittingen van haar niet teruggekeerde familie in Elburg aan te wijzen. Al snel na de bevrijding werd duidelijk dat zij een van de weinigen van de familie Förster was die de oorlog had overleefd.

Hendrina Förster (geboren op 25 mei 1912 te Amersfoort) was een (ongehuwde) dochter van Nathan Förster (1870-1943) en Rijntje Hamburger (1874-1931). Ze was van beroep kostuumnaaister. Haar vader Nathan Förster was op 8 januari 1870 in Elburg geboren. Hij was de broer van Schoontje, Janette, Carolina, Joseph en Isidor Förster.

Nathan Förster werd op 21 mei 1943 in Sobibor vergast. Ook zijn kinderen Isidore, Joseph, Santje en Petronella werden tijdens de oorlogsjaren in de vernietigingskampen in Auschwitz en in Sobibor vermoord. De familie Förster woonde tot het moment van hun deportatie aan de Drieringenstraat 3 te Amersfoort.

Uit een brief van notaris Hoefhamer van 28 april 1947 werd duidelijk dat Hendrina Förster niet de enige overlevende van de familie bleek te zijn. Twee kinderen van Joseph Förster uit de Aert van der Goesstraat 18 te Den Haag hadden de oorlog ook overleefd. Dat waren Hendrina Sara Förster (1907-1982), die tijdens de oorlogsjaren het concentratiekamp Theresienstadt overleefde, en Francina Jeannette Caroline Förster (1919).

Joseph Förster was op 18 september 1906 in Elburg geboren. Hij trouwde op 30 augustus 1906 te Amersfoort met Theresa Dúlaar.

Notaris Hoefhamer gaf in zijn brief tevens aan dat aan de erfgenamen voorlopig geen voorschotten konden worden uitgekeerd vanwege de geringe inkomsten uit huren, die nodig waren om lasten en onderhoud te kunnen betalen. En verder maakte de heer Hoefhamer duidelijk dat hij vanwege gebrek aan tijd in geen geval de bewindvoering kon aanvaarden voor de familie Förster in Amersfoort. Hij gaf het advies aan Hendrina Förster de bewindvoering voor haar directe familieleden zelf voor haar rekening te nemen.

Hendrina Förster was in mei 1946 aangesteld als bewindvoerder over de nalatenschap van haar weggevoerde en vermoorde familieleden in Amersfoort.

Hendrina Förster werd overigens op 7 mei 1948 uit deze functie ontheven. Als reden werd in een schriftelijke verklaring genoemd: *Gelet op het onvoldoende beheer in verband met de punten 12 en 18 der instructies voor bewindvoerders.*

Met deze twee punten worden bedoeld: *een beginverslag met vermogensopstelling en een opstelling met de plaats gehad hebbende mutaties benevens een eindverslag met vermogensopstelling.*

Per brief van 15 oktober 1948 voerde Hendrina Förster als voornaamste argument van haar verzaken aan dat ze al tweeënehalf jaar ernstig ziek op bed lag.

Balans

Notaris Hoefhamer legde op een heldere manier ieder jaar verantwoording af over zijn werkzaamheden als bewindvoerder. In het dossier van de familie Förster zijn keurige overzichten over de jaren 1946, 1947 en 1948 bewaard gebleven.

Op 31 december 1946 volgde de eerste vermogensopstelling over de gemeenschappelijke bezittingen van Janette, Schoontje, Carolina en Isidor Förster. Op de balans stonden twee huizen (Jufferenstraat 7 en Jufferenstraat 10). De geschatte waarde van de beide huizen was vastgesteld op 5.000 gulden. Op de bank stond een totaalbedrag van 1.710,65 gulden. Bij de Coöperatieve Boerenleenbank in Doornspijk stond nog een schuld van 350 gulden.

Rekening courant

Uit de overzichten van de inkomsten en de uitgaven over de jaren 1946, 1947 en 1948 kunnen we opmaken dat het pand Jufferenstraat 10 werd bewoond door de familie H. de Jong.

Vanwege de grote woningnood was de familie De Jong al tijdens de oorlogsjaren in het pand komen wonen. Per week betaalde Hendrik de Jong vier gulden huur. De bovenverdieping van het pand Jufferenstraat 5 werd bewoond door het gezin van Gerard Vos. De huur van deze woning bedroeg 2,25 gulden per week. G.J.D. ter Agter huurde het pakhuis in dit pand voor 1,60 gulden per maand. En verder werd er een kelderruimte verhuurd aan G.W. van den Hoorn voor tien gulden per jaar.

Vanaf maart 1947 werd het pand Jufferenstraat 10 bewoond door het gezin van Jo van den Pol (afkomstig uit de Bas Backerlaan). Tussen de families Van den Pol en De Jong had een woningruil plaatsgevonden.

Alle huren werden keurig afgedragen aan bewindvoerder, notaris G.A. Hoefhamer.

Achterstallige betalingen

Uit de financiële overzichten over de jaren 1946-1948 blijkt ook dat de verzekeringen gewoon doorliepen. Achterstallige bedragen over de jaren 1943-1945 werden nog in 1947 betaald.

Ook de achterstallige straatbelasting voor de beide huizen aan de Jufferenstraat over de jaren 1943-1945, opgelegd door de gemeente Elburg, werd in 1947 voldaan. Het ging om een totaalbedrag van 25,10 gulden. Ook de bedragen over de jaren 1946 en 1947 (respectievelijk 8,35 gulden en 8,40 gulden) werden netjes aan de gemeente Elburg afgedragen.

De nog niet afgedragen grondbelasting voor de beide panden over 1946 en 1947 respectievelijk 22,08 gulden en 21,94 werd in 1947 ook voldaan.

Kosten om inlichtingen

Op 21 februari 1950 schreef de gemeente Elburg een briefje aan de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen waarin stond dat er nog een bedrag van 9 gulden betaald moest worden wegens gemaakte kosten voor het verstrekken van inlichtingen uit het Bevolkingsregister over de familie Förster. In hetzelfde briefje geeft de gemeente aan dat ze in dit geval een uitzondering op de regel hadden gemaakt: *Hoewel wij geen gegevens mogen verstrekken dan na vooruit betaald, hebben wij met u een uitzondering gemaakt.*

Heel wrang, omdat op deze datum al lang duidelijk was dat de familie Förster in Sobibor was vermoord. Een half jaar later werd het bedrag alsnog voldaan.

Einde bewindvoering

Op 20 mei 1950 schreef notaris Hoefhamer in een brief aan het Nederlands Beheersinstituut dat Janette Förster op 25 april 1943 in Kamp Vught was overleden. Vast was komen te staan dat Carolina, Schoontje en Isidor Förster op 14 mei 1943 in Sobibor (Polen) waren overleden. Als zodanig waren deze overlijdensdata ingeschreven in de Burgerlijke Stand van de gemeente Elburg. Hoefhamer achtte zijn taak als bewindvoerder daarmee als afgerond. In

dezelfde brief noemde de notaris volledigheidshalve de wettige erfgenamen van de familie Förster uit Elburg:

1. Francine Jeanette Caroline Förster, gehuwd met Dirk Hoogeveen te 's-Gravenhage, Aert van der Goesstraat 18.

*2. Hendrina Sara Förster, ongehuwd, te 's-Gravenhage, Laan van Meerdervoort 536.
Kinderen van wijlen Jozef Förster, broeder van de erflaters.*

*3. Hendrina Förster, ongehuwd, te Amersfoort, Bergstraat 12.
Kind van wijlen Nathan Förster, broeder van de erflaters.*

Bewindvoerder Hoefhamer schreef verder:

Door deze erfgenamen ben ik thans aangezocht om als boedel-notaris de afwikkeling van de boedel tot stand te brengen.

Op 25 mei 1950 werd notaris Hoefhamer uit zijn functie als bewindvoerder voor de familie Förster ontheven.

HEINTJE VAN HAMBERG

Elburg had al in het jaar 1716 een bank van lening. Mensen konden bij deze instelling allerlei goederen belenen om tijdelijk contanten te verkrijgen. Ging het financieel beter, dan kon men zijn goederen weer terugkopen. Daarbij moest rente worden betaald over het beleende bedrag. In de Elburgsche Almanak van 1768 staat als *houdster van den lombard* de naam vermeld van de weduwe van Nathan Magnus.

De familie Van Hamberg pachtte in Elburg de bank van lening onafgebroken in de periode 1791-1908. Dat waren achtereenvolgens: Joseph Abraham van Hamberg (1791-1822), Mozes Joseph van Hamberg (1822-1845), Jacob van Hamberg (1845-1899) en Heintje van Hamberg (1899-1908).

Mozes Joseph van Hamberg

Uit de Volkstelling van 1798 blijkt dat Mozes Joseph van Hamberg (1822-1845) het pand Beekstraat 49 bewoonde. Zijn beroep was slager. Daarnaast waren hij en zijn vrouw Jannetje Herschel bank van leninghouder. In 1806 kocht hij het pand Beekstraat 49 van zijn vader Abraham Jozeph van Hamberg. Bij de vaststelling van de patentbelasting in 1818 had het huis *10 deuren en vensters*.

Bank van lening

Heintje van Hamberg was achteraf gezien de laatste bank van leninghoudster van Elburg. Haar vader Jacob van Hamberg (1816-1899) was maar liefst 55 jaar lang de houder van de bank van lening. Daarnaast was hij koopman en zeer actief binnen de Joodse Gemeente in Elburg. Zo was hij gedurende vele jaren penningmeester en ouderling.

Jacob van Hamberg trouwde op 27-04-1850 te Elburg met Betje Beem.

Jacob en Betje kregen zes kinderen. Het eerste kind (jongetje) werd levenloos geboren in 1851. Vervolgens kreeg het echtpaar Van Hamberg de volgende kinderen: Jannetje (1852), Dina (1854), Sara (1855), Heintje (1856) en Matje (1860).

Pand Beekstraat 49

Het pand Beekstraat 49 heeft een lange geschiedenis. De grond waarop de woning staat, is kadastraal geregistreerd onder nummer C. 368

De oudste vermelding van bewoning dateert uit 1635. In dat jaar staat de naam van Jenneken Herms vermeld.

In 1792 kreeg het pand een Joodse eigenaar. Op 16 augustus van dat jaar kocht Abraham Joseph het huis.

Zes jaar later, in 1798, stond het huis op naam van de Joodse slager Mozes Joseph (van Hamberg). In de registers van patentschuldigen blijkt Mozes van Hamberg in 1821 bankhouder, winkelier in 1^e en 2^e soort artikelen en tabakskerver te zijn.

De familie Van Hamberg bewoont in de hele negentiende eeuw het huis aan de Beekstraat. De woning stond in de volksmond bekend als het Pandjeshuis. Jacob van Hamberg stierf op 15 februari 1899.

De nog thuis wonende ongehuwde dochter Heintje van Hamberg nam de bank van lening over van haar vader. Ze bewoonde het pand Beekstraat 49 tot 9 april 1943.

Verwantschap

Drie dochters van Jacob van Hamberg trouwden met Elburgse Joodse mannen. Dina huwde met de veehandelaar Mozes Vecht (Beekstraat 38), Sara trouwde met de slager Jacob Joël Cohen (Beekstraat 51) en Matje verbond zich aan de koopman Jozeph de Lange (Beekstraat 50).

Heintje van Hamberg bleef ongehuwd en woonde in het ouderlijke huis aan de Beekstraat 49. Ze zette de bank van lening van haar vader voort, maar door concurrentie liepen de inkomsten steeds verder terug. Van een serieuze bron van inkomsten werd de bank van lening een aardig zakcentje voor Heintje van Hamberg. Langzamerhand verwaarloosde zij haar werk, waardoor er veel klachten bij de gemeente Elburg binnenkwamen. De gemeente voerde een onderzoek uit en constateerde dat de administratie van de bank van lening niet op orde was en *“dat het belenen zich ontaard heeft in eene kwanselarij”*. De gemeente besloot vervolgens Heintje van Hamberg vanaf 1908 geen vergunning meer te verlenen. Per 1 januari 1908 werd de bank opgeheven.

Handel

Heintje van Hamberg woonde nog vele jaren in het pand Beekstraat 49. Ze verkocht in haar kleine winkeltje onder andere kruidenierswaren, petroleum en in de zomermaanden schaaltes met kruisbessen, die ze in haar tuin bij de stadsgracht (Brede Gang) plukte. Verder handelde ze een beetje in antiek. In haar schuur aan de Bloemsteeg lagen lijnkoeken. Deze kwamen met de beurtschipper uit Amsterdam en werden verkocht aan de boeren uit Elburg en omgeving.

Deportatie naar Sobibor

Op 9 april 1943 werd Heintje van Hamberg uit haar woning opgehaald door de Duitsers. Op dezelfde dag vertrokken ook de families Beem (Bloemstraat) en Förster (Jufferenstraat 10) gedwongen vanuit Elburg naar Kamp Vught.

Heintje van Hamberg had niet in de gaten wat er met haar ging gebeuren. Ze zette vlak voor haar deportatie de planten op de plaats en gaf ze voldoende water. *“Tegen de tijd dat ze droog komen te staan ben ik allang terug”*, zei ze bij haar vertrek. Voor alle zekerheid had ze toch nog wat geld in haar rok genaaid. Met een breikous onder haar arm stapte ze in een voor haar huis gereedstaande auto. Dat was haar afscheid van Elburg...

Heintje van Hamberg werd eerst naar Vught gebracht. Daar verbleef ook de familie Förster enige tijd. Vervolgens werd ze op 9 mei 1943 overgebracht naar Kamp Westerbork. Daar verbleef ze korte tijd in ziekenbarak 85. Op dinsdag 18 mei werd Heintje (vermoedelijk in zieke toestand!) op transport gesteld naar Sobibor. De trein (transport 64) telde 48 wagons waarin zich 2511 gedeporteerden bevonden, waaronder 620 kinderen. Niemand van dit transport zou uiteindelijk de oorlog overleven.

Op vrijdag 21 mei 1943 werd Heintje van Hamberg op 86-jarige leeftijd vergast in het vernietigingskamp Sobibor.

Afwikkeling nalatenschap

Voor de afwikkeling van de nalatenschap van Heintje van Hamberg vormt het archief van het Nederlands Beheersinstituut een belangrijke bron. Dit archief is ondergebracht in het Nationaal Archief in Den Haag. Het dossier van Heintje van Hamberg wordt bewaard onder nummer 5552

Bewindvoerders

Begin maart 1946 werd Josef Cohen, woonachtig aan de Beekstraat 51 en neef van Heintje van Hamberg, door de heer A. Vecht uit Amsterdam (Amsteldijk 18) gevraagd als bewindvoerder voor de nalatenschap van Heintje van Hamberg. Hoewel Cohen aanvankelijk deze taak op zich wilde nemen, trok hij zich al heel snel terug. Op 28 maart 1946 nam notarisklerk Jacob Balk deze taak over, maar ook hij stopte er heel snel mee. Op 22 mei 1946 beëindigde Jacob Balk de bewindvoering over de nalatenschap. Als reden noemde Balk dat *hij al drie van dergelijke functies vervulde en dat de heer Cohen geheel met de situatie van mej. Van Hamberg op de hoogte was.*

Op 12 april 1946 stuurde de vertegenwoordiger van het Nederlands Beheersinstituut, de heer R.F.C.A. Feddema, een brief aan de heer Sikke de Jong in Elburg waarin hem werd medegedeeld dat hij met ingang van 22 mei 1946 was benoemd tot bewindvoerder voor Heintje van Hamberg, geboren 23-12-1856. De brief gaf duidelijk de richtlijnen weer voor de werkzaamheden van de bewindvoerder. Belangrijkste opdracht voor de bewindvoerder was om de bezittingen van de goederen in beeld te brengen, de inkomsten en uitgaven te verantwoorden en alle andere financiële zaken te behartigen en inzichtelijk te maken. Ieder jaar moest de bewindvoerder de vertegenwoordiger van het Nederlands Beheersinstituut op de hoogte brengen van de ontwikkelingen van het toezicht.

Woningnood

Vanwege de enorme woningnood werd het leegstaande pand Beekstraat 49 vanaf augustus 1943 bewoond door Arend van de Wetering. In maart 1944 kreeg ook Albert Johan Buschenhenke uit Amersfoort een gedeelte van het huis toegewezen.

Kort na de oorlog werd het huis achtereenvolgens bewoond door Jacob Hulsman. Jannetje Ton (gescheiden van Arend van de Wetering) en Hendrik Engeltjes (in 1951 gehuwd met Jannetje Ton).

In 1955 vertrok het echtpaar Engeltjes-Ton naar de Molenkampdwarsstraat 14. Vanwege de bouwvalligheid werd de woning Beekstraat 49 vervolgens door de gemeente Elburg onbewoonbaar verklaard.

Nadat de woning ruim drie jaar als een bouwval had leeggestaan, werd het huis op 18 november 1958 door erfgenaam Aaron Vecht uit Amsterdam *voor een niet al te hoog bedrag* verkocht aan de Stichting Oud-Elburg. Ook de vereniging Hendrick de Keijser had belangstelling voor het historische pand, maar moest afzien van de koop vanwege te weinig financiën.

In 1969 kocht de familie Deetman het pand Beekstraat 49 in zeer vervallen staat. Een jaar later kon de familie Deetman naar volle tevredenheid een geheel gerestaureerd pand betrekken.

In de oudejaarsnacht van 2021-2022 brandde het pand geheel uit.

Vermogensopstelling

Op 31 december 1946 werd een vermogensopstelling vastgesteld met betrekking tot de bezittingen van Heintje van Hamberg.

VASTE EIGENDOMMEN

1. Huis en stal aan de Beekstrtaat	3.000
2. Moestuintje	Pro Memorie
3. Gedeelte Sint-Agnietenklooster Bankbelegging	2.000
4. Boerenleenbank te Doornspijk Vorderingen: Huren	855.47
5. Huis Beekstraat van A. van de Wetering	4,95
6. Stal van J. Cohen	13,00
7. Stal B. van de Poppe (te vorderen van J. Cohen)	16,50
8. Kelder voormalige klooster van G.W. v. d. Hul	5,83
Inventaris	
9. Volgens aangehechte staat Kas	
Volgens overzicht O. en U.	96,09

Totaal **4382,34**

SCHULDEN

Aan J. Cohen wegens geleende gelden 1525,00

1188,00

Totaal **2713,00**

Memorie van toelichting tot vermogensopstelling

Mw. H. van Hamberg per 31 december 1946

1.

Zeer oud en verwaarloosd huis, waarvan alleen het beneden voorgedeelte en een achter het huis gelegen stal kan worden bewoond en verhuurd.

Huuropbrengst tot 1 oktober 1946 3 gulden per week, van die datum af 2 gulden per week omdat de stal afzonderlijk is verhuurd aan J. Cohen voor 1 gulden per week. Deze laatste huur werd laag gesteld, omdat huurder Cohen er een betonvloer in heeft doen leggen voor eigen rekening, waardoor hoge herstelkosten van de vloer werden voorkomen.

Een deel der stal is verhuurd aan B. van de Poppe voor 75 cent per week.

2.

Een moestuintje, oppervlakte 330 vierkante meter werd in de oorlogsjaren door de A.N.B.O. te Arnhem verkocht aan J. van de Wetering alhier. Dit tuintje staat nog steeds op diens naam. Waarde wordt geschat op 300 gulden. Bij rechtsherstel te Apeldoorn is overschrijving aangevraagd.

3.

Mw. H. van Hamberg had in eigendom een deel van de ruïne van een oud klooster. Door de gemeente werd dit door haar gekocht in het begin 1941 voor 2000 gulden. Van deze verkoop werd een voorlopig koopcontract opgemaakt. In overleg met de heer J. Cohen, vermoedelijk de voornaamste erfgenaam, wordt met het passeren der acte gewacht tot opheffing van het beheer.

Van dit bezit konden slechts twee kelders, die door de aanwezigheid van gewelven vochtvrij waren, worden verhuurd ter waarde van 1 tegen 3 gulden per maand en 1 tegen 10 gulden per jaar.

4.

Voor haar wegvoering deponeerde Mw. Van Hamberg haar geld bij de familie Kroese alhier. Dit geldbedrag, groot 840,50 werd na de oorlog belegd bij de Boerenleenbank te Doornspijk. Met de rente bedraagt het tegoed op 31 december 1946 855, 47 gulden.

5.

Huurachterstand huis Beekstraat verhuurd aan mw. Van de Wetering.

6.

Huurachterstand stal verhuurd aan J. Cohen.

7.

Door B. van de Poppe verschuldigde huur betaald aan J. Cohen over de periode vóór bewindvoering 29 april 1945 – 29 september 1945 (22 weken á 75 cent).

8.

Huurachterstand kelder G. v. d. Hul 1 juni 1946 – 1 januari 1947 5,83 gulden.

9.

Zie afzonderlijke inventaris.

10.

Zie overzicht ontvangsten en uitgaven.

11.

In de loop der jaren door haar neef J. Cohen alhier aan Mw. Van Hamberg voorgeschoten gelden, waarvan voor 1525 gulden ontvangstbewijzen aanwezig zijn en de rest aannemelijk is door getuigenverklaringen.

Deze heer Cohen is hoogstwaarschijnlijk de voornaamste erfgenaam, in verband waarmee ik met hem zoveel nodig overleg pleeg inzake het beheer.

Genoemde heer Cohen wenst de onder 6 en 7 genoemde vorderingen te verrekenen met zijn vordering hiervoor genoemd.

w.g. S. de Jong.

Inventaris boedel Mw. H. van Hamberg te Elburg

Aanwezig in ingelegd houten kistje:

Artikel:	Geschatte waarde:
zilveren tabaksdoos	35,=
2 zilveren lakcachets	15,=
3 zilveren priempjes	15,=
1 kleine zilveren beugel	35,=
1 grote zilveren beugel	80,=
5 str. bloedkoralen + gouden slot	70,=
1 zilveren broche met hanger	5,=
4 knopen	5,=
1 gouden slotje zonder koralen	15,=
4 paar krulspelden	40,=
1 streng bloedkoralen	45,=
1 str. granaatkoralen met medaillon	40,=
1 streng granaatkoralen	45,=
1 dubbele streng idem met gouden slotje	60,=
2 paar mutsbellen	10,=
1 deel van een gouden slotje	1,=
1 slotje	1,=
1 zilveren flesdopje	1,=
7 paar oorbellen	35,=
1 lakcachet	5,=
1 broche met grote granaat	20,=
1 gouden broche rond	30,=
1 gouden broche vierhoekig	45,=
1 gouden dameshorloge	20,=
1 ovale broche, zwart met steentjes	100,=
1 gouden sluiting	25,=
2 paar oorbellen, granaat en peervormig	30,=
1 paar oorbellen met steentjes	45,=
1 zilveren snuifdoosje	20,=
1 zilveren gesp	15,=
1 zakje granaatkoraaltjes	10,=
2 paarlemoer plaatjes	-----
1 sigarenpijpje	-----
1 rest kralenbeursje	-----
enige foto's	-----
1 kastje	10,=
1 wastafeltje	2,50

1 tafel	15,=
lijfgoed	5,=
aardewerk	120,=
tin	200,=
koper	100,=
Totaal	1390,50

Binnenkort geschiedt waardering door een deskundige.

w.g. de bewindvoerder S. de Jong

Overzicht der ontvangsten en uitgaven tijdens de bewindvoering over de bezittingen van mw. H. van Hamberg over 1945 en 1946

Ontvangsten

Huur huis Beekstraat	
29 april 1945 tot 28 december 1946	244,10
Huur stal van B. van de Poppe	
30 september 1945 tot 28 december 1946	48,75
Huur kelder van E. Jaarsma	
1 mei 1945 tot 1 juni 1946	10,80
Huur kelder van gebr. Van Wezep	
1 mei 1945 tot 1 januari 1947	60,00
Totaal:	363,65

Inkomsten

Onderhoud huis Beekstraat	
Aan gebr. Van Wezep	70,10
Aan H.J. Vos	50,35
Aan B. Vos	22,60
Brandverz. premie id.	6,35
Brandverz. inboedel 1945	4,65
Straatbelasting 1945	15,75
Straatbelasting 1946	15,85
Grondbelasting 1945	40,37
Grondbelasting 1946	41,54
Saldo	96,09
Totaal:	363,65

w.g. De bewindvoerder S. de Jong

Verschuldigde straatbelasting

Tijdens de raadsvergadering van 15 december 1949 werd melding gemaakt dat de gemeente Elburg de straatbelasting bij het klooster, die nog verschuldigd zou zijn uit de vroegere verplichting van mejuffrouw H. van Hamberg, zal overnemen. Bewindvoerder S. de Jong had de gemeente Elburg verzocht om de nog lopende aanslagen van de kohieren straatbelasting te verminderen met 6,10 gulden en de reeds betaalde straatbelasting te restitueren in verband met de restauratie van het Sint-Agnietenklooster.

Zonder hoofdelijke stemming werd conform dit voorstel besloten.

[N.B. Sinds 1897 werd er per gemeente straatbelasting geheven op gebouwde eigendommen, die aan openbare straten of wegen grensden. Deze bijdrage werd aangewend voor de kosten die de gemeente had voor aanleg en onderhoud van straten of wegen, voor verlichting en voor afvoer van water en vuil.]

Officiële akte van overlijden

Na bevestiging door het Rode Kruis van de dood van Heintje van Hamberg, werd op 2 maart 1950 door de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van Elburg de officiële akte van overlijden ingeschreven in het register van overlijden. Vastgesteld was dat Heintje van Hamberg op 21 mei 1943 was overleden te Sobibor in Polen.

Tuin

Een gevoelige zaak in het dossier van Heintje van Hamberg betrof haar tuin in de Brede Gang, kadastraal bij de gemeente Elburg bekend onder Sectie B, nummer 473, groot 3 are en 30 centiare. Bewindvoerder S. de Jong had de kwestie besproken met notaris Hoefhamer uit Elburg.

In een brief van 15 maart 1951 legt notaris mr. G.A. Hoefhamer de kwestie voor aan het Nederlands Beheersinstituut te Arnhem:

Mejuffrouw Heintje van Hamberg, een Jodin die na haar deportatie op 21 mei 1943 te Sobibor in Polen is overleden, was eigenares van een tuin in Elburg. Deze tuin is in de bezettingsjaren overgedragen aan een zekere J. van de Wetering, kapper te Elburg (NSB-er). Van dit onroerend goed heeft geen minnelijk rechtsherstel plaats gehad. Wel is de tuin na de oorlog weer door de bewindvoerder in feitelijk bezit genomen, maar kadastraal staat hij nog steeds ten name van genoemde Van de Wetering.

Gaarne zal ik van u vernemen of minnelijk rechtsherstel thans nog mogelijk is, met uw bijzondere toestemming. Zo niet, welke weg moet dan worden bewandeld om vermelde tuin weer formeel in eigendom te brengen van de erven mej. H. van Hamberg.

U begrijpt natuurlijk dat ik die tuin met medewerking van genoemde Van de Wetering wel weer op naam van de erven kan brengen, maar dan zal hij vergoeding vragen van door hem betaalde koopsom en van de door hem, in de oorlog, in de tuin gebouwde koepel.

Bij voorbaat zeg ik u beleefd dank.

w.g. Hoogachtend, mr. G.A. Hoefhamer

Verkaufsbücher

In augustus 1941 moest al het Joods onroerend goed worden aangemeld bij de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen (Niederländische Grundstückverwaltung). Daarmee kreeg de bezetter precies een beeld van de Joodse bezittingen en eigendomsrechten. Deze administratie bleek essentieel voor het confisqueren en verhandelen van Joodse bezittingen. Alles werd nauwkeurig vastgelegd in zogeheten Verkaufsbücher.

De tuin van Heintje van Hamberg staat als enig onroerend goed uit Elburg vermeld in de administratie van de Duitse Verkaufsbücher. In 18 delen werd in deze boeken nauwgezet beschreven welke huizen en percelen van Joodse mensen zijn onteigend en doorverkocht. Ruim 7.000 onroerende goederen, voornamelijk huizen, zijn in deze boeken vastgelegd.

Einde bewindvoering

Op 1 februari 1953 werd de bewindvoering voor wijlen Heintje van Hamberg beëindigd. De erfgenamen waren de neven en nichten van de families Cohen, Vecht en De Lange, die de oorlog hadden overleefd.

Onbewoonbaar verklaarde woning

Op 13 mei 1955 werd door het hoofd van het bureau 's-Gravenhage van het Nederlands Beheersinstituut aan J. Cohen, Beekstraat 51, het besluit van de gemeente Elburg kenbaar gemaakt dat de woning op perceel Beekstraat 49 onbewoonbaar was verklaard.

Erfgenamen

Op 24 februari 1959 vond bij notaris Hoiting de afwikkeling plaats van de verkoop van drievierde aandeel van het onroerend goed van het voormalige klooster aan de Zuiderwalstraat. Deze eigendommen behoorden toe aan de familie Van Hamberg. Het ging om de kavels met de sectienummers C 263 (32 ca.), C 264 (30 ca.), C 265 (37 ca.), C 267 (33 ca.) en C 754 (2 are en 39 ca.). De overeengekomen koopsom was vastgesteld op 1.500 gulden.

Interessant is de lijst met de namen van de erfgenamen. Het betrof de families Cohen, De Lange, Vecht en Leverpoll. In de akte lezen we de volgende erfgenamen:

1. Kaatje Cohen, weduwe van Jacob Jesaja Kleerekoper (overleden 1954), zonder beroep, wonende te Ketar Tedithja (Israël);
 2. Flora Kleerekoper, zonder beroep, wonende te Nathania (Israël), echtgenote van Hiller Kornfeld;
 3. Betje Cohen, weduwe van Mozes van Engel, zonder beroep, wonende Beekstraat 51 te Elburg;
 4. Leo Cohen, koopman, wonende te Amsterdam, Rubenstraat 26 huis.
 5. Clara Stodel, weduwe van Jacob Cohen, zonder beroep, wonende te North Oakland (Noord-Amerika);
 6. Jacob Julius Cohen, arts, wonende te Milwaukee, Wisconsin (Noord-Amerika);
 7. Hartog de Lange, koopman, wonende te Doornspijk, Zuiderzeestraatweg West;
 8. Jannetje de Lange, koopvrouw, wonende te Elburg, Beekstraat;
 9. Marguerite Hoescheimer, zonder beroep, wonende te Amsterdam, Sarphatistraat 100 huis, weduwe van Jacob de Lange;
 10. Jozeph de Lange Jacobszoon, officier, wonende te Ermelo;
 11. Henri Jules de Lange Jacobszoon, zonder beroep, wonende te Amsterdam;
 12. Francis Lydia de Lange Jacobsdochter, zonder beroep, wonende te Amsterdam;
 13. Clara van Zuiden, zonder beroep, wonende te Amsterdam, Lastmankade 29 huis, weduwe van Aäron de Lange;
 14. Rosa Leverpoll, zonder beroep, wonende te Enschede, echtgenote van Herman Louis van de Kamp;
 15. Jozeph Cohen, koopman, wonende te Elburg, Beekstraat (aanwezig bij het passeren van de akte en handelende als schriftelijk lasthebber van bovengenoemde 14 erfgenamen.
- De verdere erfgenamen betroffen de nazaten van Mozes Vecht en Diena van Hamberg (beiden overleden). Hun namen worden in de akte ook genoemd:
- Aäron Vecht te Amsterdam;
- Betje Vecht te New Jersey, echtgenote van Kelman Jozeph Ptasnik;
- Judith Frank, weduwe van Benjamin Frank te New York, thans echtgenote van Conrad Gomperts;
- Rosa Emma Wetzlar te Apeldoorn, echtgenote van Jacob Samshuijzen;
- Dina Henriëtte Frank, te Freeport Illinois, echtgenote van Walter Oppenheimer
- Rudolph Frank te New York

Rosa Leverpoll

Een opvallende naam in het rijtje van erfgenamen is Rosa Leverpoll (1923-2002), echtgenote van Herman Louis van de Kamp (1905-1980). Ze was een dochter van Jacob Leverpoll (1887-

1943) en Edith Wolff (1891-1943). Haar broer Eduard Nico (Eddy) Leverpoll werd op 14-jarige leeftijd in Auschwitz vermoord. Rosa stierf op 20 januari 2002 in Enschede. Ze werd 78 jaar oud.

Grootmoeder Jannetje van Hamberg (1852-1931) kwam uit Elburg. Ze was de oudste zuster van Diena, Sara, Heintje en Matje van Hamberg.

Jannetje van Hamberg was getrouwd met Eduard Leverpoll (1850-1932). De familie Leverpoll woonde vele jaren in Lochem.

FAMILIE DE HOND

Barend de Hond trouwde op 17 maart 1914 te Elburg met Sientje Beem. Via dit huwelijk kwam de familienaam De Hond in Elburg.

Barend de Hond werd geboren op 10 oktober 1885 te Amsterdam. Zijn ouders waren Jacob de Hond en Klaartje Hofman. Beiden waren op 17 maart 1914 (19 Adar 5674) aanwezig bij het huwelijk van hun zoon Barend in Elburg. De huwelijksinzegening was in het huis van David Ezechiël Beem aan de Beekstraat 25.

Sientje Beem werd geboren op 9 januari 1882 te Elburg. Haar ouders waren de koopman David Ezechiël Beem (1837-1922) en Roosje Vecht.

Handelaar

Barend de Hond was in 1914 sigarenmaker. Vrij kort daarna staat bij zijn naam het beroep van *“handelaar, koopman in lommen en ijzerwaren”*.

Het gezin De Hond woonde aanvankelijk in het pand Beekstraat 47. In de voormalige woning van Benjamin Vecht opende Barend de Hond in maart 1921 een winkeltje in *“ijzerwaren, emaille, landbouwartikelen, lampenkappen, glazen enz.”*. In 1935 verhuisde het gezin naar de woning Beekstraat 25. In dit pand woonde vóór die tijd David Beem, handelaar in *“ongeregeld goed”*.

Gezin De Hond

Uit het huwelijk van Barend de Hond en Sientje Beem werden vier kinderen geboren: Roossien (Roosje) (1915), Klaartje (1916), Jacob (1919) en David Ezechiël (1923). Oudste dochter Roosje de Hond stierf vijf dagen na haar geboorte.

De kinderen van De Hond volgden onderwijs aan het Instituut Van Kinsbergen, de openbare lagere school in Elburg.

Sintjohannesga

Barend de Hond en zijn twee zoons, Jacob (Jacob was fietsenmaker bij Schoonhoven op de hoek van de Smedestraat en de Beekstraat) en David, kregen in augustus 1942 van het Gewestelijk Arbeidsbureau bericht dat ze zich moesten melden voor *“werkverruimingsarbeid”* in het Rijkswerkkamp De Wite Peal te Sintjohannesga in Friesland. De Duitsers stuurden in 1942 sterke Joodse mannen tussen de 18 en 55 jaar naar één van de tientallen werkkampen. Op die manier isoleerden de Duitsers het meest weerbare deel van de Joodse bevolking.

Barend de Hond en zijn zoons gingen uit angst, anders liepen ze kans weggevoerd te worden naar Duitsland of Polen. Daarnaast dachten ze dat de oorlog mogelijk in een beslissend stadium was, omdat even daarvoor (19 augustus 1942) de Geallieerden een (mislukte) aanval hadden gedaan bij Dieppe aan de kust van Noord-Frankrijk.

Barend de Hond en zijn beide zoons stapten bij de bushalte midden op de Vischmarkt in, samen met Jacob Vecht en diens zoon Moos. Ook Hartog de Lange en zijn broer Aron meldden zich dezelfde dag (26 augustus) in Zwolle bij het Gewestelijk Arbeidsbureau voor tewerkstelling. Daar moesten de mannen eerst een geneeskundige keuring ondergaan alvorens ze per trein naar Heerenveen werden vervoerd.

De mannen werden uitgezwaaid door een aantal Elburgers, niet wetende wat hun lot zou zijn. Barend riep nog: *“Leve Holland”*. Dat was het laatste wat Elburg van hen hoorde en zag. De oudere Joodse mannen uit Elburg bleven voorlopig achter in Elburg.

Ook Joop Cohen stapte op de bus, maar hij bedacht zich in Wezep. Daar stapte hij uit en maakte rechtsomkeert naar Elburg. Nog dezelfde dag dook hij onder bij zijn vriend Cozijn Wulfsen.

Joods werkkamp

De Wite Peal werd in de jaren dertig van de vorige eeuw ingericht als werkverruimingskamp om werklozen te huisvesten. Het was onderdeel van een van de projecten van de overheid om groepen werklozen aan het werk te zetten. De kampbewoners hielden zich bezig met ontginningswerk. Toen de klus geklaard was, stond het kamp een tijd leeg. De Duitsers namen het in de Tweede Wereldoorlog in gebruik en stelden er ongeveer 120 Joodse mannen te werk. De Joodse dwangarbeiders zouden anderhalve maand in het werkkamp blijven. Ze werden in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 doorgestuurd naar kamp Westerbork. Volgens een ooggetuige werden ze plotseling, in de schemering, weggehaald en per tram via Heerenveen naar Westerbork gebracht.

Bevrijdingsplan

Buurman Hendrik van Leijen en Hannes Schenk hebben in Sintjohannesga nog een poging gedaan contact te zoeken met hun Joodse vrienden. Samen zijn ze met hun fietsen in 't Harde op de trein gestapt en via Zwolle in Steenwijk uitgestapt. Per fiets zijn Van Leijen en Schenk vervolgens naar het kamp in Sintjohannesga gereden. Bij het kamp hoorden ze zelfs de stemmen van de jongens van De Hond. Maar ze werden betrapt door een landwachter. Met enige handigheid en geluk wisten ze te ontsnappen aan de landwachter. Op een viersprong fietsten Schenk en Van Leijen snel een andere kant op. Na een lange en spannende tocht kwamen de beide mannen weer terug in Elburg.

Van Leijen had contact gelegd met een onderwijzer uit Heerenveen; die zat daar in het verzet. Deze man gaf een adres van een (betrouwbare) kolenboer uit Lemmer. Het plan was om de Elburger joden via zijn schip weer terug te brengen naar Elburg. Dat plan is echter mislukt.

Deportatie

Op vrijdagavond 2 oktober 1942 werden Sientje de Hond en dochter Klaartje gearresteerd. Sientje en Klaartje moesten hun spullen pakken en zich gereed maken voor transport.

Het huis werd verzegeld: een slot met een stukje rood lak erop. Vanuit kamp Westerbork stuurde Klaartje de Hond nog een met potlood geschreven brief naar de familie Van Leijen, hun burens in Elburg. Het bleek achteraf een afscheidsbrief te zijn.

Op vrijdag 9 oktober 1942 werden Barend en Sientje de Hond met hun zoons Jacob en David op transport gesteld naar het vernietigingskamp Auschwitz. Het was het 26^e transport vanuit Westerbork. De trein telde 26 wagons waarin 1703 gedeporteerden zaten, waaronder 423 kinderen. Na de selectie op het uitlaadperron van Auschwitz werden 334 mannen en 108 vrouwen toegelaten tot het kamp. Onder hen de broers Jacob en David de Hond. De resterende 1251 mensen werden vrijwel direct na aankomst vergast. Deze moordpartij vond plaats in de nacht van 11 op 12 oktober. Onder de slachtoffers waren Barend en Sientje de Hond.

Jacob de Hond en zijn broer David werden alsnog op 31 januari 1943 vergast in Auschwitz.

Klaartje de Hond en Salo West

Klaartje de Hond en haar verloofde Salo West werden op 26 oktober 1942 gedeporteerd vanuit Westerbork. In dit doorgangskamp waren ze op 6 oktober 1942 nog getrouwd. Getuige bij dit huwelijk was Jacob de Hond, die even daarvoor vanuit Sintjohannesga naar Westerbork was overgebracht. Klaartje de Hond werd op 29 oktober 1942 bij aankomst in Auschwitz vergast. Ze was slechts drie weken getrouwd en bereikte de leeftijd van 26 jaar.

Salomon Nathan (Salo) West werd geboren op 11 september 1914 te Sappemeer. Hij was de zoon van veehandelaar Nathan West (1886-1939) en de in Elburg geboren Cato West-Beem (1883-1943). Salo West was voor het uitbreken van de oorlog kantoorbediende. Hij werd op 28 februari 1943 in Auschwitz vergast. Salo West werd 28 jaar oud.

Ook met de moeder van Salo West liep het verkeerd af. Cato West-Beem werd op 20 maart 1943 vergast in Sobibor. Op dezelfde dag werden ook haar dochter Roossien West (1917-1943) en zoon David Ezechiël West (1926-1943) in Sobibor vergast.

Levenseinde

Klaartje de Hond en Salo West werden op maandag 26 oktober 1942 op transport gesteld naar Auschwitz. De trein telde 24 wagons. Er zaten in totaal 841 joden in de treinwagons, waaronder 204 kinderen. De trein arriveerde op donderdag 29 oktober in Auschwitz. Na selectie werden 224 mannen (waaronder Salo West!) en 205 vrouwen toegelaten tot het kamp. De anderen werden nog dezelfde dag vergast. Klaartje de Hond hoorde ook bij die groep.

Nalatenschap

De afwikkeling van de nalatenschap van de familie De Hond is bewaard in het archief van het Nederlands Beheersinstituut. Dit archief is ondergebracht in het Nationaal Archief in Den Haag. Het dossier van De familie De Hond wordt bewaard onder nummer 5564

Bewindvoerder Jacob Balk

Al op 5 september 1945 meldde zich Ezechiël Beem, woonachtig aan de Van Marnixlaan 34 te Amersfoort, bij het secretariaat van de Adviescommissie Rechtsherstel en Beheer te Harderwijk, waarbij hij het aanbod deed om als bewindvoerder te worden aangesteld voor de gedeporteerde familie Beem uit Elburg. Ezechiël Beem gaf daarbij te kennen dat hij als broer en zwager van Sientje de Hond-Beem en Barend de Hond waarschijnlijk de enige overlevende van de familie zou zijn.

Vanwege zijn te nauwe familiebanden besloot het secretariaat anders. Op 15 oktober 1945 werd Jacob Balk, notarisklerk op het kantoor van notaris G.A. Hoefhamer te Elburg, aangesteld als (onafhankelijk) bewindvoerder voor de familie De Hond. Balk informeerde het secretariaat in Harderwijk met gegevens over de familie De Hond:

Barend de Hond, geboren te Amsterdam 10 oktober 1885

en zijn echtgenote

Sientje Beem, geboren te Elburg 9 januari 1882

en hun kinderen:

Klaartje de Hond, geboren te Elburg 10 mei 1916

Jacob de Hond, geboren te Elburg 13 oktober 1919

David E. de Hond, geboren te Elburg 30 maart 1923

Daarna volgen de bekende gegevens:

Dit Joodse gezin woonde te Elburg, Beekstraat 25 en werden 18 december 1942 [Dit is onjuist!] weggevoerd.

Ten name van Barend de Hond staat het vastgoed voorkomende op de kadastrale leggerartikel Elburg 2098.

Het overzicht sluit af met:

Nader is bekend geworden:

De man dreef tot 1 september 1942 te Elburg een handel in lompen en tweedehands meubelen. Op die datum [moet zijn: 18 augustus 1942] werd hij tewerkgesteld in een werkkamp te Heerenveen.

Teleurstelling

Op 2 januari 1946 schreef Ezechiël Beem de Commissie voor Rechtsherstel in Harderwijk een brief waarin hij aangaf verbaasd te zijn dat de heer J. Balk uit Elburg was benoemd tot bewindvoerder over de nalatenschap van de familie De Hond. Beem maakte duidelijk heel teleurgesteld te zijn met betrekking tot deze aanstelling:

Van mijn zijde heb ik alles in het werk gesteld om tot de door mij vurig gewenste aanstelling te komen, en zonder voorkennis is tot een andere benoeming overgegaan, hetgeen voor mij niet alleen pijnlijk is, doch ook niet door mij wordt gewenst. Ik vertrouw dat u alsnog aan mijn simpel verlangen tegemoet komt en wacht daartoe gaarne uw antwoord af.

Het antwoord van de Adviescommissie Rechtsherstel en Beheer kwam op 10 januari 1946.

Men bleef bij de eerder genomen beslissing:

Ik moet u echter mededelen dat de commissie blijft bij haar benoeming van de heer J. Balk te Elburg, zulks in overeenstemming met de door het Nederlands Beheersinstituut gegeven richtlijnen, welke ondermeer inhouden dat familieleden niet tot bewindvoerder voor hun afwezige bloedverwanten worden benoemd.

Bezittingen

Op 1 juni 1946 stelde bewindvoerder Jacob Balk een overzicht op van de nagelaten bezittingen van de familie De Hond.

Hij trof de volgende goederen aan:

I

Een bascule en koperen weegschaal met gewichten

[Deze goederen waren in bewaring bij A.H. Kroese te Doornspijk]

II

Schrijfbureautje en drie stoelen

Boerenklaptafel

Speelklaptafeltje.

Hoge lamp met ballon

Spiegel (beschadigd)

Bruine houten kandelaar

Twee draagbare kerkstoven

Houten kolenbak

Vier houten doosjes

Schrijfcassette

Twee bronzen beeldjes

Houten roosvormig doosje

Grote bruine stenen kruik

Zwarte ijzeren ketel

Etenspotje

Vier sojapulletjes

Vier gemberpulletjes

Twee andere pulletjes

Klokje

Presenteerblaadje

Koffie- of chocoladepot

Groen stenen stoofje

Zwart suikerpotje (beschadigd)

Glazen inktpot

Kaarsenaansteker

[Deze goederen waren in bewaring bij de gemeente Elburg in het gemeentemuseum]

Tezamen ongeveer waard 150 gulden.

Vordering op de Ned. Bank, voor op giro 4400, door den heer H. Karssen (van Barend de Hond in bewaring genomen) gestorte gelden in totaal 2600 gulden.

Verder gaf Jacob Balk nog een overzicht van ontvangsten en uitgaven over de eerste helft van het jaar 1946:

Januari 10

Van den ontvanger der Directe belastingen, teruggaaf Inkomstenbelasting 1942

33 gulden

Juni 1

Van P. Bijsterbosch, huur van het perceel Beekstraat Elburg van 28 april 1945 tot en met 6 april 1946, 50 weken á 1.50 gulden per week

75 gulden

Febr. 20

Aan kosten advertentie oproeping

2,875 gulden

Apr. 19

H.J. Vos, metselaar

11,80 gulden

Juni 1

Saldo

93,325 gulden

Totaal

108,= gulden

Grondheffing

Op 11 september 1946 kreeg bewindvoerder Balk een aanslag opgelegd van 67 gulden voor de grondheffing. Het bedrag diende vóór 30 september 1946 overgemaakte te worden op de girorekening van het Nederlands Beheersinstituut.

Woning Beekstraat 25

Wegens enorme woningnood werd het pand Beekstraat 25 al vanaf april 1945 verhuurd aan de familie P. Bijsterbosch. De huurprijs bedroeg 1,50 gulden per week. Bewindvoerder Balk merkte in een brief van 28 december 1948 op dat *de huur zeer langzaam werd betaald*. En verder schreef hij: *Het perceel verkeert in een zo goed als onbewoonbare toestand*.

Pas in 1966 werd het vervallen huis zeer grondig gerenoveerd. In het pand vestigde zich een filiaal van de AMRO-bank.

Bewindvoerder Ezechiël Beem

In november 1948 werd Ezechiël Beem alsnog door het Nederlands Beheersinstituut te Arnhem gevraagd bewindvoerder te worden over de nalatenschap van de familie De Hond. Jacob Balk had per brief op 4 november 1948 aangegeven *wegens zeer drukke werkzaamheden* de bewindvoering over de nalatenschappen van de families De Hond en Vecht te willen beëindigen. Het NBI ging dit keer wel akkoord om Ezechiël Beem als bewindvoerder over de familie Beem te benoemen. Vreemd genoeg duurde het echter tot 11 april 1949 voordat Ezechiël Beem het NBI per briefje duidelijk maakte dat hij bereid was de bewindvoering voor de familie De Hond op zich te nemen. De officiële overdracht van de bewindvoering was op 14 april 1949.

De heer Balk had in een keurig opgezette brief verantwoording afgelegd van zijn werkzaamheden en het batig saldo van 112,07 gulden op 18 mei 1949 gestort op de girorekening van het Nederlands Beheersinstituut.

Gemeentelijke belastingen

Op 8 maart 1949 stuurde de gemeente Elburg aan het Nederlands Beheersinstituut te Arnhem nog een schrijven over de te vorderen straatbelasting. In dit briefje staat het volgende geschreven:

*Volgens het kohier straatbelasting 1948 is te vorderen op B. de Hond te Elburg f. 5,90. Daar U het beheer van dhr. Balk, Bas Backerlaan te Elburg heeft overgenomen, verzoek ik U beleefd bovengenoemd bedrag te willen storten op mijn gironummer 51335.
w.g. De gemeenteontvanger van Elburg, Van Bruggen.*

De gemeente Elburg bleef zelfs vier jaar na de oorlog doorgaan met het versturen van aanslagen voor de gemeentelijke belastingen aan de familie De Hond. In een brief van 12 oktober 1949 reageerde mr. R.F.C.A Feddema namens het Nederlands Beheersinstituut met het volgende briefje:

Daar mij geregeld aanslagbiljetten van uw gemeentelijke belastingen worden toegezonden, del ik u mede, dat de heer E. Beem te Amersfoort, Marnixlaan 34, als bewindvoerder optreedt voor de afwezige B. de Hond.

Erfgenamen

In een brief van 25 juni 1949 maakte bewindvoerder Ezechiël Beem aan het Nederlands Beheersinstituut duidelijk het onroerend goed van de familie De Hond te willen verkopen. Hij noemde daarbij als reden dat enkele familieleden wilden emigreren naar (de pas opgerichte staat) Israël. Beem wilde daarom haast maken met de afwikkeling van de nalatenschap. Bij de brief voegde Ezechiël Beem een overzicht met namen van de erfgenamen. Daarop komen de volgende namen voor:

S. Creveld uit Zuilen

Mevrouw A. de Hond uit Utrecht

Mevrouw R. de Hond uit Utrecht

J.H. Cohen uit Arnhem

H. Creveld uit Utrecht

Mevrouw J. de Hond uit Amsterdam

J. Mouw uit Amsterdam.

J. de Hond uit Haarlem

M. Gaarkeuken uit Haarlem

Einde bewindvoering

Op 29 juni 1950 kreeg Ezechiël Beem via de minister van Justitie een officieel schrijven met de acta van overlijden van de familie De Hond. De overlijdensdata van zowel Barend de Hond als ook die van Sientje de Hond Beem waren door het Rode Kruis officieel vastgesteld op 12 oktober 1942 te Auschwitz in Polen. Gelijktijdig werden ook de officiële overlijdensdata van de kinderen van Barend en Sientje de Hond vastgesteld. Dochter Klaartje de Hond stierf op 29 oktober 1942 te Auschwitz in Polen. De officiële overlijdensdata van de broers Jacob en David Ezechiël de Hond werden vastgesteld op 31 januari 1943.

In een brief van 28 augustus vroeg Beem of met deze officiële bevestiging de bewindvoering opgeheven zou kunnen worden.

Opmerkelijk is dat de vertegenwoordiger van het Nederlands Beheersinstituut, G.H. Nijenhuis, nog op 15 september 1950 het volgende briefje aan de heer Beem verstuurde:
Naar aanleiding van uw schrijven van 28 augustus j.l. verzoek ik u mij de door u bedoelde overlijdensverklaringen ter inzage toe te zenden om de opheffing van het bewind te kunnen bewerkstelligen.

Gelijktijdig gelieve u op mijn girorekening no. 487752 een bedrag van fl. 21,= (een en twintig gulden) te storten met de aanwijzing: waarborgsom saldo grondheffing 1949/1950, bewind B. de Hond dossier 5564.

Ezechiël Beem werd op 3 oktober 1950 officieel ontheven van zijn taak als bewindvoerder voor de familie Beem.

Krantenbericht

De Elburger Courant berichtte in de editie van 4 juli 1950 over het droevige lot van de familie De Hond. Onder het kopje Omgebracht stond het volgende geschreven:

Een droevig vermoeden, dat reeds lang in Elburg werd meegedragen, heeft helaas thans officiële bevestiging gekregen. Men zal zich herinneren dat de Duitsers in de oorlogsjaren, nadat het eerst geschenen had dat zij verschillende Joodse families in Elburg met rust zouden laten, plotseling overgingen tot arrestaties en wegvoering. Zo werd ook de familie De Hond onverhoeds overvallen en getransporteerd met onbekende bestemming. Van de leden van die familie werd nog slechts bij zwak gerucht later iets zeer onzekers vernomen.

Met groot leedwezen moeten wij thans melden dat vier leden van de familie De Hond, gewoond hebbende aan de Beekstraat in een uitdragerswinkel, ongeregeld goed en tweedehands goed, zijn omgekomen in Polen.

Het staat nu vast dat de dood hebben gevonden: Barend de Hond en de kinderen David, Jacob en Klaartje. Zij kwamen in Polen op 31 januari 1943 gewelddadig aan hun levenseinde. Over de echtgenote van Barend de Hond wordt in het bericht niet gesproken. Laten wij deze bekende en geachte stadgenoten, slachtoffers van het oorlogsgeweld der Duitsers met eerbied en warme gedachten blijven gedenken.

Naschrift

De overlijdensdata in het persbericht zijn niet helemaal correct. Later zou blijken dat Barend de Hond al op 12 oktober 1942 was vergast in Auschwitz. Zijn vrouw Sientje de Hond-Been werd op dezelfde datum vermoord. Klaartje West-de Hond (ze was op 6 oktober 1942 in Kamp Westerbork getrouwd met Salomon Nathan West) werd op 29 oktober 1942 vergast in Auschwitz. Op 31 januari 1943 werden de broers Jacob en David Ezechiël de Hond in Auschwitz vergast.

FAMILIE A. DE LANGE

Abraham de Lange werd op 9 november 1857 geboren te Elburg. Zijn ouders waren Hartog de Lange (1811-1865) en Mietje Frank (1819-1891).

Abraham de Lange was het vijfde kind uit een gezin van zes kinderen. Hij trouwde op 12 september 1883 te Gendringen met Ester Cracau (1858-1943), dochter van Hartog Joseph Cracau en Julie Meijer.

Negen kinderen

Uit het huwelijk van Abraham de Lange en Esther Cracau werden negen kinderen geboren. Zes van hun kinderen kwamen om in de vernietigingskampen van de Nazi's. Dat waren Mietje, Hartog Joseph, Julie, Eva, Cecilia en Lena. De kinderen Frederika en Roosje stierven al op jonge leeftijd. Dochter Roosje de Lange werd slechts 22 jaar. Ze stierf aan de gevolgen van de Spaanse Griep op 11 juli 1919. Haar overlijden was een zware klap voor de familie De Lange. Ze werd op de Joodse begraafplaats in Elburg begraven. In 1934 stierf Frederika de Lange. Ze was getrouwd met Samuël Cardozo (1891-1944). Frederika werd begraven op de Portugees Joodse begraafplaats in Ouderkerk aan de Amstel.

Van het gezin De Lange overleefde alleen zoon Aäron de verschrikkingen van de oorlog. Hij was werkzaam bij de posterijen in respectievelijk Elburg, Hoogeveen en Amsterdam. Hij stierf op 31 oktober 1965 te Amsterdam.

Ondernemend persoon

Abraham de Lange was in zijn jonge jaren huidenzouter, koopman en manufacturer. Daarnaast handelde hij in antiek. Met zijn handel ging hij door de wijde omgeving van Elburg.

Abraham de Lange was tijdens zijn leven onder andere betrokken bij het bestuur van de plaatselijke Oranjevereniging. Mede uit respect voor de Joodse inwoners werden de Koninginnedagen in het begin van de twintigste eeuw in Elburg niet op zaterdag gevierd maar op de daaropvolgende maandag.

Eind december 1909 was Abraham de Lange samen zijn broer Jozeph en de heren P. Westerink, W. Deetman en H. Magré betrokken bij de oprichting van een Boerenleenbank voor Elburg en Doornspijk.

Het gezin De Lange woonde in het pand Vischpoortstraat 1.

Overlijden

Op 28 maart 1930 's avonds omstreeks elf uur stierf Abraham de Lange in zijn woning aan de Vischpoortstraat 1. Hij bereikte de leeftijd van 72 jaar.

De getuigen bij de overlijdensaangifte waren Benjamin Roeper (34 jaar; ambtenaar en wonende te Amsterdam) en Samuël Cardozo (38 jaar; schoenmaker en wonende te Amsterdam).

Abraham de Lange werd begraven op de Joodse begraafplaats te Elburg.

Deportatie naar Sobibor

Esther de Lange-Cracau en haar oudste dochter Mietje doken tijdens de oorlog onder in Amsterdam. Ze vonden onderdak bij hun dochter Eva Roeper-de Lange (1889-1943) en haar man Benjamin Roeper (1895-1943) in de Rapenburgstraat. Het echtpaar Roeper woonde in een groot huis onder de synagoge, waar Benjamin Roeper koster was. In het voorjaar van 1943 werd de familie op die plek alsnog opgepakt. Vanuit Westerbork werden Esther de Lange-Cracau en haar dochter Mietje op dinsdag 1 juni 1943 op transport gesteld naar Sobibor. Het was transport 67. In de lange trein zaten maar liefst 3006 gedeporteerden

waaronder Jules Schelvis en zijn vrouw Rachel en zijn schoonfamilie. Bij deze grote groep zaten ook 595 kinderen jonger dan 18 jaar. In zijn boek *Er reed een trein naar Sobibor* (Hooghalen, 2012) beschrijft Jules Schelvis deze zware en verschrikkelijke treinreis gedetailleerd.

Esther de Lange-Cracau en haar dochter Mietje werden op 4 juni 1943 in het vernietigingskamp Sobibor vergast. Moeder De Lange was bijna 85 jaar, haar dochter was 58 jaar.

Victorina Roosje Jacobs

Kleindochter Victorina Roosje Jacobs overleefde de oorlog door onder te duiken op de boerderij van Jan Spronk in Oldebroek (Vierhuizenweg 9). Ze was een dochter van Cecilia de Lange, het vijfde kind van Abraham de Lange en Esther Cracau.

Moeder Cecilia werd op 30 september 1891 te Elburg geboren. Ze trouwde op 3 mei 1916 in de synagoge te Elburg met Michel Jacobs (geboren in 1887 te Maassluis; overleden in 1944 te Auschwitz). Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: Esther (Utrecht, 1917), Abraham (Den Helder, 1926) en Victorina Roosje (Den Helder, 1929).

Auschwitz

Het echtpaar Jacobs-de Lange en de twee oudste kinderen overleefden de oorlog niet. Alleen Victorina Roosje wist aan de deportaties te ontkomen door onder te duiken.

Cecilia Jacobs-de Lange en haar man Michel Jacobs werden op 11 februari 1944 vermoord in Auschwitz.

Esther Jacobs was gehuwd met Gerard Jacques Oudkerk. Esther Oudkerk-Jacobs werd op 3 september 1943 vermoord in Auschwitz. Haar man werd op 31 maart 1944 in Auschwitz vergast.

Abraham Jacobs stierf op 30 juni 1944 in Midden-Europa.

Victorina Roosje Jacobs overleefde als enige van het gezin de oorlog. Ze trouwde in 1948 met Bart Klompmaker uit Oosterwolde.

Oom Aron

De enige overlevende van de negen kinderen van Abraham de Lange en Esther de Lange-Cracau was Aäron (Aron) de Lange. Over hem wist Victorina Roosje het volgende te vertellen:

Oom Aron was werkzaam bij de post in Elburg en Hoogeveen. Hij had één zoon: Abraham (Ab). Hij is tijdens de oorlog verhuisd. Hij was op zijn oude adres dus niet meer geregistreerd. Dat is achteraf zijn geluk geweest. Maar het gekke is dat hij in zijn eigen huis zat ondergedoken. Mijn ouders zijn ook op dat adres ondergedoken. Maar ze zijn uiteindelijk toch verraden. Er was via de badkamer een vluchtroute naar een plat dak. Oom Aron en Ab konden via deze vluchtroute nog ontkomen. Mijn ouders en mijn broer zijn toen gepakt. Na de oorlog kwam oom Aron me opzoeken op Noordeinde samen met Arnold Sloves, de man van tante Lena. Die had de oorlog ook overleefd. Ze wilden me graag weer naar Amsterdam hebben. Maar dat wilde ik niet.

Nalatenschap

De woning van de familie De Lange bleef na de oorlog lange tijd onbewoond. De erfgenamen lieten voorlopig het huis voor wat het was. Via het notaris kantoor van H.M. de Meij aan de Weteringschans 122 te Amsterdam werd de afwikkeling van de nalatenschap verder afgewikkeld.

Arnold Sloves hertrouwde na de oorlog met Hendrika Knap en emigreerde naar Brazilië. Hij keerde in 1975 terug naar Nederland. Het huis aan de Vischpoortstraat raakte wegens bouwvalligheid onbewoonbaar. Pas in 1957 kwam er verandering in de situatie.

Verkoop pand Vischpoortstraat 1

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 1 juni 1957 werd er met zorg gesproken over het pand Vischpoortstraat 1. Het huis was op dat moment nog steeds eigendom van de erven A. de Lange. Volgens het raadsverslag was aan de eigenaren meermalen gevraagd voorzieningen te treffen, echter zonder resultaat. Hoewel het college van B. en W. volgens de Woningwet gerechtigd was op kosten van de eigenaren tot afbraak over te gaan, wilden ze daar liever geen gebruik van maken, omdat bij afbraak een lelijke open plek in de Vischpoortstraat zou ontstaan terwijl de grond eigendom zou blijven van de erven De Lange. Het college gaf er dan ook de voorkeur aan het pand aan te kopen tegen het door de eigenaar gevraagde bedrag van 1.700 gulden. Het bouwvallige pand vormde in deze staat een gevaar voor de gebruikers van de aangrenzende huizen.

Het raadslid Deetman vond de prijs aan de hoge kant, waarna burgemeester Folkerts voorstelde het pand later door te verkopen, waardoor de gemeente weinig risico liep. De heer Hoefhamer vroeg zich af of op deze plek niet een wachtlokaal voor de VAD (autobussen) gemaakt kon worden, maar dit bleek geen optie. Vervolgens kwam bij met het plan om op de opengevallen plek een openbaar toilet te maken voor de vele vreemdelingen die de stad bezochten. Maar ook deze suggestie bleek niet realistisch te zijn.

Na breedvoerige discussie besloot de gemeenteraad om zonder hoofdelijke stemming het pand aan te kopen voor 1.700 gulden.

De officiële transactie vond op 22 augustus 1957 plaats bij notaris J. Hoiting. Namens de familie De Lange handelde notarisklerk Jacob Balk als schriftelijk lasthebber voor de erfgenamen.

Erfgenamen

In de notariële akte werd een opsomming gegeven van de erfgenamen van wijlen Esther de Lange-Cracau, die op 4 juni 1943 in Sobibor was vermoord:

1. Henri van Geens, kleinzoon van Hartog Joseph de Lange en Lena Blok;
2. Simon Koekoek, echtgenoot van Julie Koekoek-de Lange;
3. Jacobus Koekoek, zoon van Simon Koekoek en Julie Koekoek-de Lange
4. Victorina Roosje Klompmaker-Jacobs, dochter van Cecilia Jacobs-de Lange en Michel Jacobs;
5. Anna Esther Hammelburg-Cardozo, dochter van Frederika Cardozo-de Lange en Samuel Cardozo;
6. Aron de Lange, zoon van Esther de Lange Cracau en Abraham de Lange;
7. Arnold Sloves, echtgenoot van Lena Sloves-de Lange.

Restauratie

In de editie van 9 januari 1959 staat een foto in de Elburger Courant over de aanleg van een keitjesstoep bij het pand Vischpoortstraat 1. Uit het bijschrift kunnen we afleiden dat het huis inmiddels gerestaureerd is:

Het zgn. Jodenhuis aan de Vischpoortstraat naast het bureau van de Elburger Courant, is eindelijk gerestaureerd. En aangezien deze restauratie is uitgevoerd in overeenstemming met de oude bouwtrant van Elburg wordt er ook een keitjesstoep gelegd. Hier zijn werkers bezig deze zeldzame stoep met de nodige symbolische figuren aan te brengen, een zeer secuur werkje.

Het pand Vischpoortstraat 1 werd op 9 juli 1963 gekocht door de Nutsspaarbank Kampen. In december verkocht de bank de woning aan buurman Arend Schenk.

Victorina Roosje Klompmaker-Jacobs

Op 26 maart 2017 overleed Victorina Roosje Klompmaker-Jacobs op de leeftijd van 88 jaar. De oorlog had een onnoemlijk zwaar stempel gedrukt op haar leven. Van haar familie overleefde bijna niemand de oorlogsjaren.

Victorina was zeer betrokken bij Museum Sjoel Elburg. Ze vertelde uitgebreid haar levensverhaal en schonk het theeservies van haar grootouders aan het museum. En op 6 juni 2012 had ze in de St.-Nicolaaskerk nog een ontmoeting met prinses M^axima. Dit ter gelegenheid van de opening van de tentoonstellingszaal en educatieve ruimte. Op 29 oktober 2014 werd aan Victorina Roosje Klompmaker-Jacobs (samen met Jules Schelvis) een eerste exemplaar van het boek *Joods leven in Elburg* uitgereikt.

HARTOG DE LANGE EN SUZE DE LANGE-HEIMANS

Hartog de Lange werd op 8 april 1886 geboren te Elburg. Hij was de oudste zoon van Jozeph de Lange en (1853-1919) en Matje van Hamberg (1860-1941).

Hartog de Lange trouwde op 21 september 1921 in Tiel met Susanna Heimans, dochter van Elias Heimans en Marianne Gersons. Susanna Heimans was op 25 juli 1898 geboren te Druten.

Uit het huwelijk van Hartog de Lange en Susanna Heimans werd op 25 juni 1922 een zoon Jozeph (Joop) geboren.

Broers en zusters

Hartog had vijf zusters en drie broers. Zijn zusje Eva stief in 1893 en werd nog geen drie maanden oud. De zusters Betje en Dina de Lange kwamen tijdens de Tweede Wereldoorlog om in de Duitse vernietigingskampen. Ook de broers Machiel Aäron, Jacob en Aäron overleefden de oorlog niet.

De (ongehuwde) zusters Mietje en Jannetje de Lange doken in 1942 onder in Amsterdam. Zij overleefden de oorlog. Na de oorlog zetten zij in het pand Beekstraat 50 de manufacturenwinkel (overgenomen van hun ouders) voort.

Woningen

Hartog de Lange woonde aanvankelijk met zijn vrouw en zoon in het pand Noorderkerkstraat 18. Vervolgens liet Hartog de Lange in 1934 een vrijstaande woning bouwen aan het Bagijnendijkje. Daar woonde het gezin De Lange tot 1940. In 1935 kocht de familie De Lange een helft van een dubbele woning aan de Zuiderzeestraatweg West (nummer 108) te Doornspijk. Naast de Hervormde kerk had de familie De Lange een manufacturenwinkel. In het voorjaar van 1940 ging de familie De Lange bij de winkel in Doornspijk wonen. Het huis aan het Bagijnendijkje werd in de zomer van 1941 gevorderd door de Duitse Wehrmacht. Via een overeenkomst met burgemeester Van Lynden werd de huurprijs vastgesteld op 312 gulden per jaar. De woning bleef in Duitse handen tot het najaar van 1944. Ondertussen verhuurde de gemeente Elburg de woning aan de heer Wildeboer. Na zijn onderduikperiode verhuurde Hartog de Lange de woning vanaf begin jaren vijftig aan de commissie van beheer van de Gereformeerde Kerk. Het huis deed tot 1968 dienst als pastorie voor dominee Bakker en zijn gezin.

Huidenzouterij

Hartog de Lange ging ‘met het pak de boer op’. Daarnaast was hij actief als antiekhandelaar (goud- en zilverwerk) en huidenzouter. In een pakhuis aan de Westerwalstraat 30 had Jozeph de Lange een huidenzouterij. Dit pakhuis werd in 1904 uitgebreid. In de huidenzouterij werden voornamelijk koeienhuiden gezouten die bestemd waren voor de leerhandel. In advertenties uit de kranten van 1907 wordt gesproken over “*de Elburger huidenzouterij en vellenblooterij*”. Dit bedrijf had Hartog al in zijn jonge jaren overgenomen van zijn vader. Behalve in koeienhuiden handelde de familie De Lange ook in bunzingvellen, mollenvellen, paardenvellen, schapenvellen en geitenvellen. Dat de handel in dierenvellen nog lang door is gegaan, blijkt uit een artikeltje uit de plaatselijke krant van 9 mei 1939. Daarin staat het bericht dat landbouwer G. van Erven een otter had gevangen in de Puttenerbeek. Het dier is daarna verkocht aan de firma J. de Lange.

Na de Tweede Wereldoorlog nam Joop Cohen de werkzaamheden in de huidenzouterij over. Gewoonlijk werden de (gezouten) huiden met het beurtschip van Klaas Engel naar Amsterdam gebracht voor de leerbewerking.

Betty Siebزهner

In 1939 nam de 7-jarige Betty Siebزهner als pleegdochter haar intrek in het gezin De Lange. Dit Joodse meisje was in 1932 in Essen geboren. Toen de situatie in Duitsland te gevaarlijk werd, vluchtte ze naar Nederland. In Doornspijk vond zij een goed onderkomen bij Hartog en Susanna de Lange.

In 1942 dook Betty Siebزهner onder bij dominee H. Veltman te 's-Hertogenbosch (Gereformeerd predikant te Doornspijk in de periode 1935-1939). Daar overleefde zij de oorlog.

Kamp Westerbork

Begin november 1942 moest de familie De Lange zich melden in Westerbork. De Jodenvervolgning voltrok zich in de loop van 1942 sluipenderwijs. In dat jaar kregen de joden van de Nazi's een "*Oproeping*" in de bus om zich te melden in Westerbork. Erboven stond: "*Zentralstelle für Jüdische Auswanderung (Hoofdbureau voor Joodse emigratie)*". De eerste zinnen luiden: "*U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezicht staande, werkverruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven*".

Hartog de Lange gaf gehoor aan deze oproep. Hij arriveerde op 7 november 1942 in Westerbork. Zijn broer Aäron (geb. 18 mei 1903 te Elburg), die achtereenvolgens manufacturier, fietsenmaker en huidenzouter was geweest, kwam via het Joodse werkkamp in Sintjohannesga (Fr.) op 3 oktober 1942 aan in het doorgangskamp Westerbork. Suze de Lange-Heimans wachtte voorlopig af en kwam uiteindelijk niet in Westerbork.

De broers De Lange verbleven in Westerbork tot 7 december 1942. Samen werkten ze ongeveer een maand in barak 57, die bekend stond als de kabelsloperij.

Ontsnapping en onderduik

Het (tijdelijk) vrijkomen van de broers De Lange werd door toedoen van de Elburger verzetsgroep en meester De Graaf uit Doornspijk gerealiseerd. Een list lag hieraan ten grondslag. De ondergrondse maakte de Duitsers duidelijk dat de toestand in de huidenzouterij van De Lange aan de Westerwalstraat onhoudbaar werd. De zaak begon te stinken en de maden kropen al door de steeg. De broers De Lange moesten terugkeren naar Elburg om orde op zaken te stellen. Via een zogenaamde Sperre kwamen de gebroeders De Lange op vrije voeten. Dit was een document dat tijdelijke vrijstelling van deportatie verschaftte wegens bijvoorbeeld onmisbaarheid in de oorlogsindustrie of de voedselvoorziening. Deze verstreekte vrijstellingen hadden altijd een tijdelijk karakter, wat duidelijk werd gemaakt door het bijschrift "*bis auf weiteres*".

Onmiddellijk na hun vrijlating doken de broers De Lange onder. Hartog de Lange en Suzanne de Lange-Heimans kregen door bemiddeling van meester De Graaf uit Doornspijk onderdak bij het echtpaar Van de Put-Van Loo aan de Kroonlaan 6 (zolderverdieping) te Nunspeet. Evert Jan van de Put (1902-1975) was onderwijzer aan de Hervormde school te Doornspijk. Aangezien het echtpaar Van de Put geen kinderen had, leek dit adres veilig. Hartog de Lange durfde tijdens zijn onderduikperiode nooit buiten te komen. Zijn vrouw schepte 's avonds als het donker was nog wel eens een luchtje.

Aäron de Lange

Broer Aäron de Lange kreeg onderdak bij een landbouwer in Nunspeet (buurtschap Hoge Bijssel). Het was een omgeving die hij kende, omdat hij voor de oorlog in Nunspeet, Hierden en Hulshorst (met zijn motorfiets) regelmatig had gevent met kleding.

Het onderduiken viel Aäron zo zwaar dat hij regelmatig een klein wandelingetje maakte met de boer. Tijdens een van deze wandelingen is Aäron de Lange alsnog door de Duitsers

gearresteerd. Op 7 september 1943 kwam hij wederom terecht in het Kamp Westerbork. Nog dezelfde dag werd hij op transport gezet naar Auschwitz waar hij (vermoedelijk) op 11 september op 40-jarige leeftijd werd vergast.

Aäron de Lange had in oktober 1941 verkering met Clara van Zuiden (geb. op 26 november 1911 te Zwolle). Met haar trouwde Aäron op 12 mei 1942 te Zwolle. Clara van Zuiden was de jongste dochter van godsdienstonderwijzer Rubertus van Zuiden (1871-1944) en Heintje Lea de Jongh (1872-1941). Clara overleefde de oorlog. Op 8 oktober 1947 trouwde ze te Amsterdam met Jacques Monasch (1898-1966). Clara van Zuiden stierf op 13 oktober 1960 te Zeist. Ze werd slechts 48 jaar oud.

Joop de Lange

Zoon Jozeph (Joop) de Lange volgde vanaf 1928 de lagere school aan het Instituut van Kinsbergen. Volgens informant Jan Bouwen (1921) zat Joop de Lange in zijn jonge jaren op muziekles bij de bekende musicus en kunstschilder Jos Lussenburg. Laatstgenoemde was in die tijd dirigent van de muziekvereniging Concordia. Joop speelde viool en Jan Bouwen mandoline.

In juni 1940 behaalde Joop in Zwolle het diploma Gymnasium-B en studeerde voor landbouwtechnisch ingenieur. Het uitbreken van de oorlog belette hem deze studie af te ronden. Joop dook begin 1942 onder bij de familie G.J. Hop aan de Koopsweg. Het opgesloten zitten viel Joop zwaar. Joop besloot in mei 1942 naar Apeldoorn te vertrekken om als tuinman te gaan werken voor de Joodse psychiatrische inrichting Het Apeldoornsche Bosch. Zijn tante werkte daar ook. Samen met zijn (daar ontmoete) vriendin Jetty Hes deed hij zijn werk met overgave. Jetty Hes was als leerling-verpleegkundige werkzaam in het Apeldoornsche Bosch, waar zij op 14 april 1942 in dienst was getreden.

Vlucht poging

Toen het dreigend werd, is Joops vriend Lambertus (Bartus) van den Bosch (zoon van veearts Aalt van den Bosch uit Doornspijk) op verzoek van vader Hartog de Lange met twee fietsen naar Apeldoorn gefietst om Joop op te halen. Er was al een onderduikadres voor hem geregeld. Via een droge sloot lukte het Bartus van den Bosch (1923-1996) zijn vriend te ontmoeten. Lambertus waarschuwde Joop snel weg te vluchten omdat de Duitse overvalwagens al klaarstonden om de inrichting te ontruimen. Joop weigerde mee te gaan naar Doornspijk aangezien hij zijn patiënten en Jetty Hes niet in de steek wilde laten. Lambertus probeerde Joop nog te overtuigen dat er in Doornspijk ook wel een onderduikadres voor Jetty Hes te vinden zou zijn, maar Joop weigerde uiteindelijk om mee te gaan. Bartus van den Bosch moest plechtig beloven dat Joops ouders nooit mochten weten dat hij nog de kans had gehad om te vluchten. Dat geheim heeft Bartus vele jaren bij zich gedragen.

Deportatie

De bewoners en het personeel van Het Apeldoornsche Bosch werden in de nacht van 21 op 22 januari 1943 in vrachtauto's opgehaald en vervolgens op transport gesteld. Een groep van 1069 patiënten en verplegenden werd in die nacht vanaf station Apeldoorn onder erbarmelijke omstandigheden in goederenwagens direct naar Auschwitz-Birkenau getransporteerd. Bij aankomst in Auschwitz was een deel van de mensen inmiddels overleden. De anderen werden direct na aankomst levend verbrand in een vuurkuil.

Een nog achtergebleven groep van 189 medewerkers werd op 22 januari 1943 naar Kamp Westerbork vervoerd. Onder hen waren ook Joop de Lange en Jetty Hes. Joop en Jetty trouwden op 17 februari 1943 in Westerbork. Hun verblijf in Westerbork duurde enkele maanden. Op dinsdag 20 juli 1943 (transport 72) werden Joop en Jetty, samen met Jetty's

moeder, naar Sobibor getransporteerd. In 50 wagons werden in totaal 2209 joden gedeporteerd, waaronder 464 kinderen. Jules Schelvis schrijft over dit transport: *Bij aankomst werden enige tientallen personen uitgezocht voor werk in Sobibor en in het district Lublin. Van 11 personen werden vanuit Sobibor levenstekens ontvangen; vanuit Dorohuczka 35 en vanuit Silezië één. Niemand van het transport heeft de oorlog overleefd.* Joop de Lange, Jetty Hes en haar moeder werden op vrijdag 23 juli 1943 in het vernietigingskamp Sobibor vergast. Van de groep uit Apeldoorn overleefden slechts 14 mensen de deportatie.

Na de oorlog vernam Lambertus van den Bosch het nieuws van de gruwelijke dood van zijn vriend Joop de Lange. Het kostte hem heel veel moeite om deze treurige boodschap te verwerken...

Naoorlogse periode

Na de bevrijding keerden Hartog de Lange, zijn vrouw en zijn pleegdochter terug naar Doornspijk. De spullen waren tijdens de oorlogsjaren onder andere verstoppt bij landbouwer Jan Willem Blaauw aan de Oostendorperstraatweg te Oostendorp en bij veearts Aalt van den Bosch aan de Nieuweweg te Doornspijk. Maar ook bij Hendrik Holstege, Aart Plette en Beert van der Weide waren spullen verstoppt. Dominee Cuperus had de boeken van de familie De Lange in bewaring. Na de bevrijding haalde Hartog de Lange deze spullen allemaal weer op. Mevrouw De Lange begon weer met haar manufacturenwinkel. Ze verkocht stoffen van zeer goede kwaliteit. De winkel was op zaterdag gesloten. Diverse keren kwam het voor dat Doornspijkers op de sabbat werd gevraagd de kachel op te stoken of een lamp aan te doen. De familie De Lange leefde de sabbatswetten strikt na.

Het koosjer vlees werd vanuit Zwolle of Amsterdam in pakketten per post toegestuurd. Via een briefkaart bestelde mevrouw De Lange het vlees. De vlees- en melkproducten werden strikt gescheiden.

Het spreken over de oorlogsjaren en de dood van hun enige zoon viel de familie De Lange zwaar. De foto's lagen omgekeerd in een kast. De oorlog had hun leven ernstig getekend.

Schadeclaims

Tijdens de oorlog was de woning van het echtpaar De Lange aan het Bagijnendijkje bewoond door Duitse militairen. Er werd in die periode schade aan het huis aangebracht. Op 18 maart 1949 diende Hartog de Lange bij het District voor de Wederopbouw Bureau Veluwe te Apeldoorn een kostenoverzicht in van het herstel van de woning.

Hartog de Lange en Suze de Lange-Heimans

Op 26 april 1964 stierf Hartog de Lange te Doornspijk op de leeftijd van 78 jaar. Hij werd begraven op de Joodse begraafplaats te Elburg.

Na de dood van haar man en pleegdochter verliet Susanna de Lange-Heimans Doornspijk. Ze verkocht de woning aan de Zuiderzeestraatweg West 108 in Doornspijk en vestigde zich in een appartement aan de Jan van Goyenlaan te Soest. In de Bonifatiusstraat 9 te Soest woonden haar drie ongehuwde zusters Lies, Edith en Jet.

Tijdens een bezoek aan de Joodse begraafplaats in 1976 maakte mevrouw De Lange aan Jan Kramer (ambtenaar bij de gemeente Elburg) kenbaar dat het haar wens was om, op haar kosten, een eenvoudig gedenkteken aan de binnenkant van de muur aan te brengen ter herinnering aan de slachtoffers uit de periode 1940-1945. De gedenkplaat moest het volgende opschrift krijgen:

Ter nagedachtenis aan hen die omgekomen zijn in de jaren 1940-1945.

De firma Beernink uit Hattem kreeg de opdracht de steen te maken en aan te brengen.

De steen werd uiteindelijk in de zomer van 1977 in alle stilte onthuld door mevrouw De Lange-Heimans.

Op 20 januari 1983 stierf Susanna de Lange-Heimans te Soest op de leeftijd van 84 jaar. Enkele dagen later werd haar lichaam ter aarde besteld op de Joodse begraafplaats te Elburg. Rabbijn Binyomin Jacobs uit Amersfoort leidde de begrafenis. Susanna de Lange-Heimans is (voorlopig) de laatste die begraven is op de Joodse begraafplaats te Elburg.

MIETJE EN JANNETJE DE LANGE

In het pand Beekstraat 50 woonden de gezusters Mietje en Jannetje de Lange, dochters van Jozeph de Lange en Matje van Hamberg. Na een onderduikperiode van drie jaar in Amsterdam keerden de gezusters De Lange in 1945 terug naar Elburg. Ze behoorden tot de weinige Joodse Elburgers die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd.

Jozeph de Lange

Jozeph de Lange (1853-1919) was meer dan twintig jaar bestuurder van de Joodse Gemeente van Elburg. Daarnaast heeft hij jarenlang de belangen van de chewre behartigd. Deze godsdienstige vereniging had tot taak overleden personen de laatste eer te bewijzen door hen te wassen en in doods kleren te kleden.

Jozeph de Lange en zijn echtgenote Matje van Hamberg (1860-1941) hadden een gezin dat uit negen kinderen bestond. De oudste zoon was Hartog. Hij en zijn vrouw overleefden de oorlog door onder te duiken in Nunspeet. Dochter Eva stierf in 1893 enkele maanden na haar geboorte. Betje, Dina, Machiel Aäron, Jacob en Aäron kwamen tijdens de oorlog in de vernietigingskampen om. Mietje en Jannetje de Lange overleefden de oorlog.

De ongetrouwde zussen Mietje (1889-1953) en Jannetje de Lange (1891-1968) waren altijd in het ouderlijk huis blijven wonen. Na de dood van hun ouders zetten zij het manufacturenwinkeltje voort. De zusters leefden strikt volgens de Joodse wetten en gebruiken. De spijswetten werden nageleefd en op de sabbat ontstaken de burens de lampen.

Onderduikperiode in Amsterdam

Tijdens de oorlogsjaren doken de gezusters De Lange onder in Amsterdam. Tijdens schemerdonker zijn ze op een avond eind 1942 door visserman Dirk Westerink (Dirk van Hanna) met zijn botter (EB 49) naar Amsterdam gebracht. In de Sarphatistraat 60 op de derde verdieping vonden de gezusters De Lange onderdak bij de familie Ockhuijzen. Arie Jacobus Ockhuijzen was keurmeester bij de gemeente Amsterdam. Hij zette zich tijdens de oorlog in om Joden aan onderduikadressen te helpen. Zijn gezin bestond uit een zoon Arie Jacobus (1933) en de dochters Dee (1941) en Ans (1942). Daarnaast woonde nog een oude oma bij de familie in huis. Het was eigenlijk de bedoeling dat de gezusters De Lange slechts één nacht in de woning van de familie Ockhuijzen zouden blijven in afwachting van een definitief onderduikadres, maar daar is het niet van gekomen. Ze zouden uiteindelijk bijna drie jaar op dit adres ondergedoken blijven zonder ooit buiten geweest te zijn. De dames De Lange beschikten wel over een aparte (slaap)kamer.

De geheimhouding van hun schuilplaats kostte veel moeite. Onder de woning van de familie Ockhuijzen woonde een NSB-er, maar het onderduikadres bleef gedurende de hele oorlog een huiszoeking bespaard.

Terugkeer naar Elburg

Na de oorlog keerden de gezusters De Lange terug naar Elburg. Het contact met de familie Ockhuijzen bleef. Bijna ieder jaar kwamen de zusjes Ockhuijzen vanuit Amsterdam naar Elburg om bij de dames De Lange te logeren.

In hun woning aan de Beekstraat 50 bleek schade te zijn. Op 28 februari 1949 en op 1 maart 1949 dienden de gezusters De Lange bij het Provinciaal Bureau voor den Wederopbouw Gelderland (ressortierend onder het ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw) twee formulieren in waarin ze de kosten voor het herstel van hun pand vermeldden. De totale schade (metselwerk, timmerwerk, schilderwerk enz.) bedroeg respectievelijk 851,85 gulden en 525,77 gulden.

Opgeborgen spullen

In het boek Joods leven in Elburg haalde Wiebe Wijnbelt enkele herinneringen op aan de gezusters De Lange:

De gezusters Mietje en Jannetje de Lange heb ik heel goed gekend. Ik ging vaak met mijn moeder naar de stoffenwinkel. Links voorin de winkel lagen de stoffen. Die werden verkocht per el, veelal om kleding zelf te maken of te verstellen. De naaimachine vierde in die dagen in de meeste gezinnen hoogtij.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is veel stof ondergebracht bij mijn grootouders aan de Westerwalstraat 20. Veelal in het donker werden de rollen onder de jas gebracht. Ze werden opgeborgen op zolder in een grote klerenkist. Op de zolder stonden ook de zaadkisten voor de rogge, gerst en haver. Dat viel voor mij dus niet op. Ook bij de weduwe Harmpje Seijbel aan de Smeesteeg waren veel spullen van de gezusters De Lange ondergebracht.

Kloppende lijstjes

Ook bij de ouders van Wim Hoekert (1935) uit de Bloemstraat hadden de gezusters De Lange spullen in bewaring gegeven. Wim herinnerde zich het volgende:

Mijn ouders hebben tijdens de oorlogsjaren een deel van de spullen van de gezusters De Lange in bewaring gehad. Dat was voornamelijk textiel. Toen mijn zuster Joke op 30 maart 1945 werd geboren, had mijn moeder onvoldoende textiel voor de pas geboren baby. Ze heeft toen wat gebruikt van de spullen van de gezusters De Lange. Mijn moeder had dat netjes op een lijstje geschreven. Toen de zusters De Lange terugkeerden uit Amsterdam hebben ze de spullen weer opgehaald. De gezusters De Lange hadden bij afgifte van hun spullen een lijst samengesteld. Mijn moeder en de dames De Lange hebben toen de lijstjes naast elkaar gelegd. Het bleek precies te kloppen. Moeder heeft de gezusters voor de gebruikte spullen betaald. Ik heb overigens wel eens gehoord dat de dames De Lange bij de één een zak met linkerschoenen hadden ondergebracht en bij een ander een zak met rechterschoenen. Dan waren ze er van verzekerd dat de mensen die schoenen niet konden gebruiken...

Groot verdriet

De terugkeer uit de onderduik van Hartog de Lange en zijn zusters Mietje en Jannetje werd zwaar overschaduwd door de dood van twee zussen en drie broers.

Betje de Lange (1887-1943) was gediplomeerd verpleegster en exploitante van een rusthuis aan de Muiderschans 100 te Amsterdam. Ze bleef ongehuwd. Betje werd op 10-09-1943 vermoord te Auschwitz.

Dina de Lange (1894-1944) trouwde op 10 maart 1926 te Amsterdam met Abraham Leidensdorff (1896-1944), zoon van Meijer Leidensdorff en Clara Hammelberg. Dina de Lange werd vermoord in Auschwitz op 11 februari 1944. Haar man werd op dezelfde dag vermoord.

Machiel Aäron (Manuël) de Lange (1897-1944) was eerst student, later verpleeghulp in het rusthuis van zijn zuster Betje in Amsterdam. Hij bleef ongehuwd. Machiel Aäron de Lange heeft eerst nog ongeveer zes maanden dwangarbeid moeten verrichten voordat hij op 31 maart 1944 werd vermoord in Auschwitz.

Jacob de Lange (1901-1945) was eerst gehuwd met Anna Elisabeth Mello. Na zijn scheiding trouwde hij met Marguerite Hoeschheimer. Uit het eerste huwelijk werd Joseph geboren. Uit het tweede huwelijk werden Henri Jules en Francis Lydia geboren.

Jacob de Lange stierf op 3 februari 1945 in het concentratiekamp Bergen-Belsen.

Aäron de Lange (1903-onbekende datum) was manufacturier en huidenzouter. Hij trouwde te Zwolle op 12 mei 1942 met Clara van Zuiden (1911-1960), dochter van Rubertus van Zuiden en Heintje Lea de Jongh.

Aäron de Lange stierf in Midden-Europa. Zijn overlijdensdatum is niet exact bekend. Zijn vrouw Clara van Zuiden overleefde de oorlog en trouwde op 3 oktober 1947 te Amsterdam met Jacques Monasch.

Overlijden van de gezusters De Lange

Mietje de Lange stierf op 25 november 1953 te Elburg. Haar zuster Jannetje overleed op vrijdag 11 oktober 1968 op 77-jarige leeftijd. Zij werd twee dagen later -op zondagmiddag 13 oktober 1968- begraven op de Joodse begraafplaats in Elburg.

ANNA SCHAPIRA

Op 29 juli 1997 stierf Anna Schapira in Tel Aviv op de leeftijd van 84 jaar. Zij was de enige overlevende van de naar de vernietigingskampen gedeporteerde Elburger joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Anna had de verschrikkingen van het kamp Bergen-Belsen overleefd en keerde na de oorlog terug naar Elburg. Maar ze kon er niet meer aarden en vertrok in 1947 naar Palestina.

Via Wenen naar Elburg

Anna Schapira was op 24 december 1912 geboren in Monasterzyska, een deel van Polen (Galicië) dat tot 1918 bij Oostenrijk-Hongarije behoorde. Haar ouders waren Amsel Schapira en Bertha Ritter. Anna was de jongste van zes kinderen. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog diende haar vader als officier in het Oostenrijkse leger. Moeder Schapira vluchtte met haar kinderen naar Wenen. Tijdens deze vlucht moest de familie Schapira een Russisch kind-meisje achterlaten. Zij was speciaal in dienst genomen bij de geboorte van Anna, eind december 1912. Anna hierover:

Mijn moeder zelf was lijdend aan een hartkwaal en de separatie van dit meisje was voor haar een ernstig trauma.

Vanwege de slechte economische omstandigheden stuurde de familie Schapira hun dochtertje Anna in december 1919 naar Nederland om aan te sterken (de Weense kindertransporten). Anna Schapira vond (tijdelijk) onderdak bij de familie Förster in Elburg. Hier woonde de ongehuwde Isidor Förster (1878) met zijn eveneens ongetrouwde zusters Schoontje (1866), Janette (1867) en Carolina (1874). Zij hadden een winkel in huishoudelijke artikelen in het pand Jufferenstraat 10. Het waren vrome, orthodox-Joodse mensen. Met de familie Förster had Anna een sterke band.

Anna Schapira schrijft op oudere leeftijd in haar levensverhaal over deze periode:

”Op 24 december 1919 kwam ik naar Elburg, omdat in Wenen gedurende en na de Eerste Wereldoorlog ernstige hongersnood heerste. Op school werden wij, kinderen, medisch onderzocht en in grote ”kindertransporten” naar Nederland gebracht. Ik had het geluk in Elburg bij de familie Förster geplaatst te worden, die mij met veel liefde en warmte opnam. Nadat ik eerst de school voor ”de Weense kinderen” enige maanden had bezocht, leerde ik samen met de Elburgse kinderen verder op het Instituut Van Kinsbergen. Daar volgde ik later ook een opleiding voor onderwijzeres.

De eerste jaren na mijn aankomst ben ik nog twee maal in Wenen geweest. Mijn moeder overleed toen ik bijna negen jaar oud was (1921). Mijn vader en de familie Förster besloten gezamenlijk dat ik voorlopig in Elburg zou blijven bij de familie Förster, waar ik heel gelukkig was.”

Jeugdijaren

Anna Schapira groeide op te midden van de Elburgse jeugd. Zelf schrijft ze daarover:

”Ik was een echt Elburgs kind geworden en genoot naar hartenlust van het samen spelen met de vriendinnetjes. Wel was ik een uitzondering op de sabbat en de andere Joodse feestdagen. Op deze dagen ging ik niet naar school en waren vele genoegens verboden. Er waren geen Joodse kinderen van mijn leeftijd in Elburg en, om niet in de verleiding te komen bovengenoemde dagen te ontheiligen met ”wilde” spelletjes ging ik, zoals het betaamde, mee naar de synagoge en daarna wandelen met oom of tante. Ook begon ik in die tijd veel te lezen. Oom overhoorde mij de Joodse zegenspreuken en de geschiedenis, waarin onze voorganger mij op zondag op de Joodse les onderwees. Soms gebeurde het dat ik op shabbath, dat ik geen weerstand kon bieden aan de verleiding om samen met mijn vriendinnetjes te genieten van glijden op het ijs of slootje springen en dergelijke. Als ik dan naar boven keek, zag ik

plotseling het gezicht van mijn moeder in de wolken, en dan nam ik mij voor om mij voortaan aan mijn belofte aan mijn moeder "ein gehorsames Kind" te zijn in Holland, te houden. Ik hield van de Joodse feestdagen. Vooral Chanoeka met de mooie lichtjes in de menora, en ook Pesach. Oom Förster vertelde dan van de uittocht uit Egypte en tante pakte, in mooie witte gestreken servetten matses in, die ik als cadeau aan burens en de schooljuffrouw mocht brengen.

Toen ik ouder werd, reisde ik in de grote vakanties naar Wenen. Dan had ik te kampen met heimwee, vooral naar mijn twee jaar oudere zusje Leontine aan de ene kant, en Elburg aan de andere kant. Maar ik koos voor Elburg."

Onderwijzeres

Na het behalen van de akte voor onderwijzeres -in 1932- kreeg Anna Schapira aan het Instituut Van Kinsbergen een baan. Daar zat nog een bijzonder verhaal aan vast. Anna wist zich dat vele jaren later nog goed te herinneren:

"In 1932 behaalde ik de akte van onderwijzeres en ging als "kwekeling met akte" op het Instituut Van Kinsbergen werken, met heel veel genoegen. Er deed zich een vacature voor en dr. Gualtherie van Weezel, één van de curatoren van de school, bood mij deze plaats aan. Hoewel ik zeer veel van mijn werk hield, sloeg ik dit aanbod af, omdat ik uit piëteit tegenover mijn pleegouders op sabbat niet wilde werken. Toen dit in de vergadering van curatoren en onderwijzers werd besproken, besloot men unaniem de school op zaterdag te sluiten en in plaats daarvan school te houden op woensdagmiddag. Mijn probleem was opgelost! Deze handelwijze is niet alleen voor de familie Förster en mij, maar ook tegenover het Joodse volk een geweldige tegemoetkoming geweest. In het Nieuw Israëlitisch Weekblad is er met veel lof melding van gemaakt."

Anschluss

In 1938 werd de situatie voor de Joden steeds dreigender. Door de Anschluss van Oostenrijk met Duitsland liep de familie Schapira in Oostenrijk gevaar. Dat baarde Anna grote zorgen: *"Na de Anschluss van Duitsland en Oostenrijk in maart 1938, begreep ik wat mijn familie te wachten stond. Onder het schreeuwen van Ein Volk, ein Reich, ein Führer reden de Duitsers in hun vrachtwagens door de straten van Leopoldstadt, het deel van Wenen waar de meeste joden woonden, en haalden de bewoners weg. Mijn zwager wist te ontkomen en kwam naar Elburg. Mijn familieleden bleken allen "met onbekende bestemming" te zijn afgevoerd. Alleen de verblijfplaats van mijn broer kon mijn zusje achterhalen: hij bleek naar Buchenwald te zijn gebracht. Om mijn broer te steunen met pakjes en geld, hetgeen de gevangenen in Buchenwald in het begin in beperkte mate mochten ontvangen, bleef mijn zusje met haar 5-jarig dochtertje in het voor haar zo gevaarlijke Wenen, hetgeen ons in Elburg in grote onrust bracht.*

In september 1938 is zij tenslotte vertrokken met bestemming Elburg. Wij verwachtten haar met ongeduld. Op een avond belde zij: duizenden vluchtelingen werden tegengehouden aan de Nederlandse grens, die was gesloten. Zij was er van overtuigd dat dit voor haar en het kind het concentratiekamp betekende.

In mijn radeloosheid wendde ik mij tot burgemeester Feith. Hij was mij onmiddellijk ter wille en zei: "Ga naar school en kom na vier uur terug". Toen ik bij hem kwam vertelde hij mij dat het hem gelukt was om mijn zuster in het kader van de Wet tot hereniging van gezinnen over de grens te krijgen. De volgende dag arriveerde zij in Elburg.

Er kwam informatie dat de toestand van mijn broer verslechterde. Alleen een inreisvergunning van de Nederlandse regering kon hem uit Buchenwald krijgen. Opnieuw werd ik geholpen. De vrouw van een curator van het Instituut Van Kinsbergen (Frieda Katz), die lid van de Tweede Kamer was, heeft de vergunning geregeld en naar Elburg opgestuurd.

Tot onze opluchting en dankbaarheid kwam mijn broer inderdaad in Elburg aan! Hij was er slecht aan toe. Desondanks leende hij na vijf dagen mijn fiets om er niet mee terug te komen. Hij bleek illegaal via België naar Parijs te fietsen om zich aan te sluiten bij het Vreemdelingenlegioen. Hij wilde de Duitsers bevechten. Zijn Franse onderscheiding is nog in mijn bezit.

Mijn broer had ons aanhoudend gewaarschuwd: "Hitler ist noch nicht gesättigt". Hij zal ook Nederland bezetten. Wat op 10 mei 1940 inderdaad is geschied. Een dag na de Duitse invasie huurde de kleine Joodse gemeente van Elburg een vissersboot om daarmee naar Noord-Holland te vluchten. Toen wij hoorden dat heel Nederland bezet was, besloten wij terug te keren naar Elburg. Alleen mijn zwager, mijn zusje en hun kind vluchtten uit angst naar Amsterdam, waar zij op 15 juli 1942 via Westerbork naar Auschwitz zijn gedeporteerd."

Vertrek naar Utrecht

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 werd het leven van de Joodse bevolking onzeker. Anna moest in het najaar van 1941 haar baan aan het Instituut opgeven.

"Mijn werk als onderwijzeres aan het Instituut Van Kinsbergen heb ik voortgezet tot november 1941, toen ik een aangetekend schrijven van de Reichskommissar Seiss-Inquart ontving met het bevel de school binnen 24 uur te verlaten. Alle Joodse kinderen moesten van school af. Ik werd onderwijzeres in Utrecht "voor kinderen van Joodschen bloede".

Op de Joodse School te Utrecht volgden Joodse kinderen, die op last van de bezetters hun scholen moesten verlaten, lessen. In die tijd kwam Anna ook in contact met de Joodse familie Grootkerk uit Culemborg. Anna gaf de beide dochters privé-onderwijs. Het resulteerde in een hechte vriendschapsband, die na de oorlog werd voortgezet.

Vanuit Utrecht keerde Anna Schapira in 1942 nog één keer terug naar Elburg. Maar dat werd een traumatische ervaring:

"Ik was in Utrecht en wilde de jaarlijkse voorstelling van het Instituut Van Kinsbergen bijwonen. Men raadde mij het af. Ik deed het toch. In de zaal zaten twee politieagenten. De ene kwam op mij toe en zei: Het spijt me, u moet de zaal verlaten. Ik ben er nog van overtuigd dat dat volstrekt onnodig was. Maar verder heb ik nooit iets van antisemitisme ondervonden, zeker in Elburg niet."

Anna Schapira onderhield vanuit Utrecht nog contact met Elburg:

"Vanzelfsprekend onderhield ik nauw contact met mijn pleegfamilie: wij aarzelden om de ons geboden mogelijkheden om onder te duiken te aanvaarden. In april 1943 heb ik op een Utrechts station afscheid moeten nemen van mijn pleegfamilie, die op weg was naar Vught. Ook de gebroeders Beem waren als laatste Elburgse Joden in de trein."

Vertrek naar Amsterdam

Het verblijf in Utrecht duurde niet lang. Anna moest zich melden in Amsterdam. Daar verbleef ze van 15 april 1943 tot 21 juli 1943 in de woning van M. Hirschman aan de Chr. de Wethstraat 29.

"Een maand later werd Utrecht "Judenrein" verklaard. Wij moesten naar Amsterdam-Oost. Bij een grote razzia van 21 juli 1943 werd ik opgepakt en via Westerbork naar Bergen-Belsen gedeporteerd. Ondanks het feit dat Jan van Binsbergen, samen met een vriend, kort daarvoor, met gevaar voor eigen leven bij mij kwam om mij, tevergeefs, te bewegen onder te duiken."

Kort daarop werd Anna Schapira, bij een grote razzia op 21 juli 1943, opgepakt. Het aanbod om onder te duiken kon Anna niet accepteren. Ze durfde niet en wilde haar zuster met haar man en dochttertje achterna. [Dat ze haar zuster, haar man en hun dochttertje heeft laten vertrekken vanuit Elburg naar Amsterdam, ondanks de waarschuwingen van haar broer, is achteraf haar grote trauma geworden!]. Anna werd nog dezelfde dag naar het kamp Westerbork gebracht.

Deportatie naar Bergen-Belsen

Tijdens haar verblijf in Westerbork kreeg Anna enkele “heerlijke” voedselpakketten van de heer Veninga (kandidaat notaris) uit Elburg. In Westerbork verbleef Anna van 21 juli 1943 tot 15 februari 1944. Via Westerbork werd Anna gedeporteerd naar Bergen-Belsen. In dit kamp heeft ze vluchtig iemand van de familie De Lange [Jacob] uit de Beekstraat gezien. Anna wist uiteindelijk de verschrikkingen van dit kamp te overleven. Op 21 januari 1945 werd Anna Schapira in Bergen-Belsen bevrijd door het Engelse leger.

Paspoort

Toen de oorlog uitbrak beschikte Anna Schapira niet over een paspoort. Ze was officieel stateloos burger. Stateloze joden werden door de Duitsers in de regel onmiddellijk naar een vernietigingskamp afgevoerd. Maar tijdens haar verblijf in Amsterdam heeft een Joodse familie Anna in 1943 een vervalst Argentijns paspoort bezorgd. Dat heeft uiteindelijk een belangrijke rol gespeeld bij haar overleven in de vernietigingskampen.

Bevrijding

Na de bevrijding uit het kamp Bergen-Belsen werd Anna Schapira opnieuw op transport gesteld. Na een moeizame treinreis van enkele dagen arriveerde Anna met andere overlevenden in een interneringskamp in het Duitse Biberach. Daar kon de zieke Anna enigszins op krachten komen.

Anna over die periode:

”Vanuit Bergen-Belsen werden we op transport gesteld naar een soort interneringskamp. We waren met de trein en reden twee of drie dagen door Duitsland, soms moesten we uren wachten vanwege de bombardementen. De hel van Bergen-Belsen duurde in de trein voort, een goede vriendin stierf tijdens de reis. Ik wist zeker, dat ik naar Palestina zou gaan, als ik dit overleefde. Niet dat ik uit een zionistisch milieu kwam.

(...) Wij kwamen aan in Biberach, waar je kon beginnen ziek te zijn. In Bergen-Belsen kon je niet ziek zijn. Ik had een grote honger naar iets zoets en herinner me dat we blikjes condensmelk kregen. Na een paar lepeltjes was ik al doodziek, we konden niets hebben.”

De groep van Anna verhuisde vervolgens naar Jordanbad, in de buurt van Biberach. Het bleek een soort herstellingsoord van de S.S. te zijn.

”Eindelijk een gedekte tafel, licht, geen luizen en veel voedsel, nog oorlogsvoorraden van de Duitsers. Alle comfort. Intussen kwamen er andere transporten, jongeren uit Auschwitz bijvoorbeeld. Ik ontfermde me over Henri Flannholz, een blonde Poolse jongen, die door de S.S. als loopjongen was gebruikt en van een Kapo-vrouw breien had geleerd. Dat deden we samen. De andere kinderen speelden. Ik vroeg hem waarom hij niet meedeed. We spraken jiddisch tegen elkaar. Hij zei: Ich kann ja nicht spielen. [Lange stilte]. Hij had zijn ouders en zijn zusje voor zijn ogen zien ombrengen.”

Veters en sigaretten

Over haar tijd in het interneringskamp herinnerde Anna Schapira zich nog enkele bijzondere details:

Ik had, voordat ik opgepakt werd, bergschoenen aangetrokken en droeg ze nog steeds na al die tijd. De veters waren natuurlijk al jaren daarvoor kapot gegaan en ik wist niet eens meer dat het vreemd was dat ik met die open schoenen liep. Bij het Rode Kruis kreeg ik veters en het was zo heerlijk om weer veters te hebben. Ik was heel erg zwak. Ik kon ook bijna niet eten vanwege de buikloop. Ik moest op dieet en dat terwijl er dingen waren die je in zoveel jaren niet had kunnen eten. We kregen ook sigaretten. Maar een dokter nam mij het pakje af. Hij zei: Als je Bergen-Belsen overleefd hebt, dan ga je je toch niet doodmaken met sigaretten? Ja,

Nederlanders waren er ook: Nee, ik ben er nooit door Nederlanders geholpen. Pas maanden later kwamen er vrachtwagens van het Nederlandse Rode Kruis om ons naar Nederland te brengen.

Eerste brief

Op 20 mei 1945 schreef Anna Schapira vanuit het Britse interneringskamp Biberach (Jordanbad) een brief aan dokter S.P. Gualthérie van Weezel in Elburg. De huisarts was destijds curator van het Instituut Van Kinsbergen, de school waar Anna Schapira tot 1941 les had gegeven.

De brief was een eerste levensteken van Anna. De inhoud van de brief geeft aan dat Anna Schapira het zwaar had gehad in Westerbork en Bergen-Belsen:

Lieve vrienden,

Deel jullie mede dat ik gelukkig gezond ben en hoop dat van jullie ook te horen. Wat heeft Holland veel geleden. Dit hoor ik nu dagelijks van de radio. Indien het mogelijk is, schrijf mij dan s.v.p. of er ooit enig bericht in Elburg gekomen is. Ik ben in de grootste zorgen over hen allen. Wat mij betreft kan ik jullie mededelen dat ik van 21 juni 1943 tot 15 februari 1944 in Westerbork was. Daarna kwam ik in het Belsen-Lager bij Hannover tot 21 januari 1945. Dat ik uit die hel levend gekomen ben is een groot wonder. Hier hebben we het goed, want dit is een interneringslager, dat onder het Rode Kruis staat. We zijn sinds 21 april vrij. Ik zou nu graag weer zo gauw mogelijk naar Holland willen. Kunnen jullie daar misschien iets aan doen? Ik hoop zo dat jullie deze moeilijke tijd goed doorstaan hebben. Er zijn hier beneden in de stad veel soldaten, ook van het Vreemdelingenlegioen. Helaas kan ik ook niets van mijn broeder gewaar worden. Wil jullie alle bekenden de groeten doen. Ook aan de familie Van Gelder, Springweg Utrecht. Deze kan misschien mijn vriendin Elly de Jong-Wijler berichten waar ik ben. Ik hoop jullie allen weer gezond aan te treffen. Hier ben ik sinds 21 januari en weer helemaal gezond.

Weest alle heel hartelijk gegroet, jullie Anna Schapira.

Tweede brief

Op 25 mei 1945 ontving dokter Gualthérie van Weezel vanuit Biberach een tweede van Anna Schapira. Hier stond het volgende:

Lieve allemaal,

Er gaat straks waarschijnlijk een familie van hier weg. Maak van deze gelegenheid gebruik jullie te schrijven. Ben gezond, wil graag weten of er ooit bericht voor me is gekomen. Ben zeer ongerust. Wil erg graag zo spoedig mogelijk naar Holland. Ben zeer bang dat het nog heel lang zal duren, als er niet iemand moeite doet om me uit het kamp te krijgen. Daar er geen familieleden zijn, die iets doen kunnen, verzoek ik jullie al het mogelijke te doen. Jullie weten van mijn naturalisatie, die er bijna door was. Doe s.v.p moeite.

Hoop jullie allen gezond.

In grote haast.

Veel liefs, jullie Anna

Schrijf s.v.p. mijn broer dat ik gezond ben. Zijn adres

Ignaz Schapira

Douraine de Chapeau de Gendarmerie

St. Paul

Constantin

Algerie

Vraag s.v.p. mevrouw Mackay [Frida Katz] of zij iets kan doen, of de zaak bespoedigen.

Dank bij voorbaat.

Berichtgeving

De twee ontvangen brieven gaven dokter Gualthérie van Weezel aanleiding om de redactie van de Elburger Courant op de hoogte te stellen dat Anna Schapira de oorlog had overleefd. Op 1 juni 1945 berichtte de Elburger Courant:

“Met vreugde zal worden vernomen dat onze vroegere stadgenote mej. Anna Schapira, onderwijzeres aan de Lagere School Instituut Van Kinsbergen, die toen zij als Jodin bedreigd werd te Amsterdam een schuilplaats had gezocht, maar daar toch gevangen genomen is en naar Duitsland gevoerd, door de Franschen te Biberach in een Duits kamp is aangetroffen en in vrijheid gesteld. Blijkens één van haar ontvangen schrijven verkeert zij in welstand.”

Derde brief

Een derde brief vanuit Biberach naar Elburg schreef Anna op 4 juni 1945. Het besef was tot haar doorgedrongen dat haar zus, haar zwager, haar nichtje en haar pleegouders niet meer in leven waren. Een aangrijpende brief:

Lieve allen,

Morgen repatriëren uit dit kamp een aantal Engelsen. Van deze gelegenheid maak ik gebruik een brief mee te geven.

Ik zou toch zo graag van jullie horen hoe het allen gaat en hoop van harte dat jullie deze moeilijke tijd goed doorstaan hebben.

Ik luister met aandacht naar de radio-uitzendingen om kwart over acht des avonds uitgezonden door de Londense zender en hoor dan steeds weer hoe ook jullie allen in Nederland vreselijk honger geleden hebt en ook dat het nu nog niet rooskleurig is. Wat een vreselijke tijd was dit en waarvoor?

Ellende voor allen en veel verdriet wat nooit meer hoe dan ook goed te maken is. Over vijf dagen zou mijn nichtje Gerti nu 12 geworden zijn. Ik heb nooit iets gehoord van hen, maar weet wel zoveel dat ik mij helaas het ergste moet voorstellen. Ook van mijn lieve tantes en oom heb ik nooit enig bericht gehad. En dit, alles wat deze Duitse misdadigers in Polen en andere kampen gedaan hebben, kunnen zij nooit meer goed maken.

Ik hoop dat het in Nederland spoedig beter zal worden.

Hier hebben we het reusachtig goed en worden uitstekend verzorgd. Ik word dan ook bij de dag dikker, maar dat was na mijn oponthoud in het Belsen-Lager wel nodig.

De barakken hier zijn uitstekend gebouwd en ik woon in hetzelfde zaaltje waar de Hirschmans wonen.

Toch zou ik zo vreselijk graag gauw naar Nederland terug willen, maar de ellende is, dat mijn naturalisatie er nog niet door was en ik ben zo bang dat het nog lang zal kunnen duren voor ik terug kan. Deze week was een Hollandse kapitein De Jong hier en de Hollanders kregen toezegging dat zij spoedig naar Holland zouden terug keren. Hij vond mijn geval zeer gunstig, dat ik al van 1920 in Holland geleefd had enz. enz. maar ondanks dit alles kan ik niet met het Hollandse transport mee.

Ik hoop zo dat mevrouw Mackay of de burgemeester van Elburg iets zullen kunnen doen om mijn terugkomst te kunnen bespoedigen. Ik heb het hier goed, maar het is een kwelling, geestelijk, in Duitsland te leven moeten.

We mogen ons natuurlijk vrij bewegen en maken daar natuurlijk gebruik van en wandelen veel. Het landschap is mooi en we zien heel dikwijls de Zwitserse Alpen.

Nu stop ik.

Doe s.v.p. mijn hartelijke groeten aan alle bekenden. Hoop jullie allen spoedig weer te zien. Heel veel hartelijke groeten van Anna Schapira.

Biberach a/d Riss

Wurtemberg

Duitsland

Vierde brief

Op 11 december 1945 schreef Anna Schapira vanuit Biberach nog een brief aan de familie Gualthérie van Weezel. In deze brief spreekt ze duidelijk haar twijfel uit of ze op termijn wel in Elburg wilde blijven:

Zeer geachte dokter Van Weezel,

Vanmorgen sprak ik hier luitenant Aldenkamp, die hier was om de nodige repatriëringspapieren te brengen voor enige families die morgen naar Holland gaan. Hij gaf mij de groeten van Bootsma. Ik denk dat hij Rikus bedoelde, want hij sprak over een luitenant Bootsma. Wilt u het eens aan Jeaan vragen?

Ik hoop, dat ook mijn papieren gauw hier zullen komen en denk toch dat ons reisje na Nieuwjaar vertrekken kan. De grote moeilijkheid is het bagagevraagstuk. We hebben dankzij het Rode Kruis allen weer behoorlijke kleren en willen die natuurlijk graag meenemen. De mensen die hier morgen vertrekken, hebben een vrachtauto en kunnen op deze manier hun hebben en houden meenemen. Hoe wij het zullen hebben, weet ik nog niet, maar de hoofdzaak is, dat we maar gauw hier weg komen. Aldenkamp vertelde mij, wat ook Ans schreef, dat mijn baan op het Instituut open gehouden is. Ik kan u niet zeggen, hoe mij dit trof. Dit is werkelijk buitengewoon en dank ik u en de andere heren curatoren hiervoor. Ik ben het er zelf nog niet over eens wat ik doen zal, als ik in Holland kom. Ik kan van hier uit de situatie niet overzien, alleen weet ik niet en geloof ook niet, dat ik in Elburg zal blijven. Weet u, dit zal toch iedere dag een te grote kwelling zijn, bij de vele herinneringen vandaar. Ik weet het niet en moet maar zien, wat ik doe als ik in Holland ben. Het is zo moeilijk, maar we zullen er wel doorheen komen.

Hoe gaat het u en de kinderen? Wilt u allen heel hartelijk groeten en ook Van Delden en het andere schoolpersoneel, dat intussen zeker niet hetzelfde gebleven is? Wilt u mij terug schrijven? Het meest gunstige adres is op het ogenblik als volgt: A. Schapira A.J.D.C.

U.N.R.R.A.

Team 209

Biberach / Riss Wutemberg Duitsland

Apo 757

We hebben het hier uitstekend en worden prima verzorgd. Met ontzetting denk ik aan een jaar geleden, toen ik nog in B.B. [Bergen-Belsen] was. 21 januari wordt het een jaar, dat ik uit die hel kwam. 't Was op het nippertje. 'k Geloof niet dat ik het nog vier weken had uitgehouden. Enfin, dit is nu weer voorbij en 'k voel me weer gezond. Ook mijn darmen, die na de buiktyphus niet in orde wilde komen, zijn weer goed. Ik hoop u allen gauw weer te zien in de allerbeste gezondheid.

Heel veel groeten aan allen, uw

Anna Schapira

Wilt u ingesloten brief doorzenden aan E. Dasberg. Sanatorium Zonnestraal, Hilversum

Terugkeer naar Elburg

Na haar terugkeer in Elburg (begin 1946) woonde Anna Schapira een korte tijd in huis bij de familie Van Delden. Laatstgenoemde was het hoofd van het Instituut Van Kinsbergen. Anna gaf nog ongeveer twee maanden les aan het Instituut Van Kinsbergen. Maar in Elburg kon Anna haar leven niet goed meer oppakken. De herinneringen aan vroeger waren te aangrijpend:

Tijdens het lesgeven was ik zo moe en die dichte deur, daar kon ik niet tegen. Het opgesloten zitten in dat lokaal was verschrikkelijk. Ze waren verdrietig en ook beledigd dat ik het niet aankon, maar het ging absoluut niet. Het was ook zo moeilijk om voorbij dat huis [Jufferenstraat 10] te lopen waar ik was opgegroeid. Ik was de enige die terugkwam. Ik was verbitterd dat mijn pleegouders niet hadden kunnen onderduiken uit angst voor verraders.

Een bezoek aan de overburen van haar pleegouders was onaangenaam. Anna daarover: *”Ik ging naar de overburen en wist dat die wat kleine dingen in bewaring genomen hadden. Bijvoorbeeld een kleine zilveren lepel van mij en een zilveren handspiegel. Ze boden me thee aan. In het kopje stond mijn lepel. Toen ik er naar vroeg, zeiden ze: we weten nergens van, nooit iets gekregen. Dat gaf me een enorme schok.”*

Teruggekeerde Joden

Over de ontvangst van de teruggekeerde Joden in 1945 schrijft Michal Citroen in haar boek *U wordt door niemand verwacht* (Amsterdam, 2021; tweede herziene en uitgebreide druk) op pagina 110 het volgende:

Met moeite kwamen ze thuis, het handjevol mensen die de Shoah hadden weten te overleven. Na jarenlange onderduik liepen ze weer over straat. Zij moesten proberen hun oude plaats weer in te nemen, hoe onmogelijk dat ook leek te zijn. Ze gingen op zoek naar familie, vrienden, kennissen in de hoop nog iemand levend terug te kunnen vinden. Waar waren echtgenoten, kinderen, ouders, broers en zussen gebleven? Konden ze terugkeren naar hun oude huis, hun vroegere baan of school? Waar waren hun bezittingen gebleven? Op zoek gingen ze naar de resten van een kapotgemaakt bestaan, om dan te ervaren dat niemand ze eigenlijk nog verwacht had. Of erger: dat mensen het niet altijd prettig vonden dat ze teruggekomen waren.

Nalatenschap familie Förster

Onbeschrijflijk pijnlijk voor Anna Schapira was het gemis van haar pleegouders, de familie Förster. Carolina, Schoontje, Janette en Isidor Förster hadden de oorlog niet overleefd. Het maakte het voor Anna Schapira nog moeilijker om de draad van het leven weer op te pakken. Daar kwam vervolgens nog een enorme teleurstelling bij. Omdat Anna geen directe familieband had met de familie Förster en er ook geen testament was nagelaten, ontving Anna niets uit de nalatenschap van haar pleegouders.

Per brief van 30 september 1949 nam notaris Hoefhamer contact op met het Nederlands Beheersinstituut in Arnhem om duidelijkheid te krijgen over de aanspraak op de nalatenschap waarop Anna Schapira recht meende te hebben.

Hoefhamer had op 15 december 1948 contact gehad met de advocaat van Anna Schapira, mr. A. de Haas te Utrecht. Laatstgenoemde beweerde dat zijn cliënte duidelijk had gemaakt dat haar pleegvader Isidor Förster tijdens bezettingstijd bij respectievelijk A. Kroes, wonende H 82 te Oostendorp (gemeente Doornspijk) en A. Oord te Elburg geld en goederen in bewaring had gegeven. De brief vervolgt met de verklaring:

Volgens in mijn bezit zijnde schriftelijke verklaringen van de heren Kroes en Oord heeft de heer Förster, voor hij werd gedeporteerd, verklaard dat deze gelden en goederen eigendom waren van mijn cliënte. Zij maakt dan ook thans aanspraak daarop.

De brief van advocaat De Haas werd een dag later, op 16 december 1948, door bewindvoerder Hoefhamer als volgt beantwoord:

In antwoord van uw schrijven van gisteren, inzake de boedel Förster, deel ik u hierbij mede dat ik nog steeds bewindvoerder ben, en officieel nog niet vast staat of en wanneer de gedeporteerde leden van de familie Förster zijn overleden.

Van de door u opgegeven verklaring van de heren Kroes en Oord dat de gelden, welke bij hen waren ondergedoken, volgens de mededeling van de familie Förster, het eigendom zouden zijn van mejuffrouw Schapira, nam ik nota.

Dat ik die gelden als bewindvoerder zo maar niet mag afdragen aan mejuffrouw Schapira, dient u toch te weten, temeer daar die gelden zijn ingeleverd ten name van de familie Förster. Wel is mij bekend dat geen enkele testamentaire beschikking is gemaakt door genoemde familie ten voordele van genoemde mejuffrouw Schapira.

Opvallend is dat er pas op 27 september 1949 een reactie van advocaat mr. De Haas volgde. In zijn schrijven stond:

Inzake mejuffrouw Schapira/bewind Förster kom ik thans terug op uw brief van 16 december 1948. Gaarne zal ik van u vernemen óf en zo ja, op welke gronden, u thans nog niet bereid bent de gelden, geldswaardige papieren en goederen, die door de heren Kroes en Oord bij u zijn ingeleverd, aan mijn cliënte af te geven. Dat deze ten name van de familie Förster zijn ingeleverd, doet mijns inziens weinig ter zake nu deze, waar cliënte als pleegkind in huis was geweest, de gelden enz. heeft laten onderduiken met de uitdrukkelijke mededeling, dat zij aan cliënte toebehoorden.

Indien u machtiging van het Beheersinstituut wenst, verzoek ik u deze aan te vragen.

Desgewenst zal ik afschriften van de verklaringen van de heren Kroes en Oord verstrekken.

Indien in der minne geen overeenstemming kan worden bereikt, zou mijn cliënte zich genoodzaakt zien te procederen.

Deze brief van mr. De Haas was de reden dat notaris Hoefhamer op 30 september 1949 contact zocht met het Nederlands Beheersinstituut in Arnhem.

Reactie

Vanuit Arnhem reageerde mr. Feddema op 6 oktober 1949 namens het Nederlands Beheersinstituut per brief aan mr. G.A. Hoefhamer als volgt:

In antwoord op uw schrijven d.d. 30 september 1949 inzake bewind familie Förster, deel ik u mede u niet te kunnen machtigen, de door u genoemde bedragen aan mr. De Haas voor zijn cliënte uit te betalen; de bijgebrachte bewijzen zijn m.i. niet erg overtuigend; bovendien zou een dergelijke machtiging u niet ontheffen van uw verantwoordingsplicht tegenover de erfgenamen.

U kunt het beste eerst de mening van de vermoedelijke erfgenamen over deze aangelegenheid vragen. Kunnen deze ook geen andere gegevens verschaffen, dan ware de heer mr. De Haas te adviseren de aanspraak van zijn cliënte in rechtend geldend te maken.

Vertrek naar Palestina

Anna verliet na een korte periode Elburg en kreeg een baan bij een Joodse particuliere organisatie in Amsterdam. Ze werd in 1947 directrice van een opvangcentrum voor Joodse meisjes aan de Prins Hendriklaan. Hier zaten kinderen die in concentratiekampen hadden gezeten en van wie de ouders niet waren terug gekomen. Maar ook in Amsterdam kon Anna haar draai niet goed vinden. Haar zus, zwager en nichtje waren immers vanuit deze stad gedeporteerd.

"Ik bleef maar werken met heel mijn ziel. Zo hard dat ik op een gegeven moment moest worden tegengehouden. Ik deed het om niet te hoeven denken. Werken was een vlucht."

Anna wilde vluchten van alle herinneringen en meehelpen bij de opbouw van de Joodse staat.

"Ik had mezelf in Bergen-Belsen beloofd dat als ik alle verschrikkingen zou overleven, ik naar Palestina zou gaan om iets constructiefs voor het Joodse volk te doen."

Niet lang daarna besloot Anna naar Parijs te gaan om opgeleid te worden voor sociaal werker in Israël.

Psychotherapeut

In Israël werkte Anna Schapira in de psychiatrie in drie Israëliëse ziekenhuizen. Dat was in de periode 1950-1953. Met hulp van een studiebeurs van een Nationaal Joodse vrouwenorganisatie studeerde Anna Schapira vanaf 1954 een periode aan de Columbia University te New York. Hier bleef ze twee jaar en studeerde ze Social Studies.

Vervolgens keerde ze terug naar Israël en werd ze zelfstandig psychotherapeut. In haar werk kreeg Anna te maken met de psychische gevolgen van de diverse oorlogen die de jonge staat

Israël voerde met de Palestijnen en de omringende Arabische landen. Het werk was soms heel zwaar. Anna werkte zowel onder de Israëliërs als de Palestijnen, die onder moeilijke omstandigheden in Jaffa woonden. Nog meer confronterend voor Anna waren mensen met kampervaringen. Die behandelde ze in principe liever niet.

Ignaz Schapira

Ignaz Schapira overleefde de oorlog, net als zijn zuster Anna. Hij trouwde met een Française en ging uiteindelijk in Wenen wonen. Ignaz werd directeur van de Philipsfabriek in Wenen. Toen hij en zijn vrouw op 4 augustus 1963 op weg waren naar Zwitserland, verongelukten ze op de autosnelweg. Door een legaat van haar broer kon Anna Schapira uiteindelijk in Tel Aviv (na eerst primitief gewoond te hebben) een appartement met uitzicht op zee (Boulevard Ben Goerion 4) kopen.

Levensverhaal

Naar aanleiding van een tentoonstelling en een boekje over de Tweede Wereldoorlog zocht het bestuur van de oudheidkundige vereniging Arent thoe Boecop in 1985 contact met Anna Schapira. In een brief aan toenmalig voorzitter Tom Bergstra schreef Anna Schapira vanuit haar woning in Tel Aviv haar levensverhaal nog eens in beknopte vorm op. Haar brief eindigde met de volgende woorden:

Veel zou ik nog kunnen zeggen over Elburgers en Doornspijkers, die zich als goede Nederlanders tegenover ons getoond hebben. Helaas was er ook een handjevol mensen, die in contrast tot de eerstgenoemden, zich schaamteloos met de Duitsers identificeerden. De houding van de laatste categorie droeg er niet weinig toe bij onze angst om onder te duiken te vergroten en aanbiedingen voor schuilplaatsen te weigeren. Of deze mensen nog leven en met hun geweten in vrede zijn, is voor mij als enige overlevende nu een open vraag.

Tentoonstelling in Elburg

In een brief aan oud-onderwijzer van het Instituut Van Kinsbergen Folkert Hengeveld schreef Anna op 31 augustus 1992:

“Ik was gelukkig in Elburg en denk nog zeer veel terug aan de buitengewoon lieve familie Förster en in het algemeen aan de ingezetenen in Elburg.”

Anna Schapira keerde na haar vertrek naar Israël nog eenmaal terug naar Elburg. Op vrijdag 3 september 1993 opende zij in de voormalige synagoge de tentoonstelling Joods leven in Elburg. Voor Anna Schapira was dit een bijzonder emotionele ervaring. Haar gezondheidstoestand was op dat moment al broos. Na een kort verblijf in Elburg keerde Anna terug naar Tel Aviv. Ze leefde vervolgens nog bijna vier jaar. Op 29 juli 1997 kwam een einde aan haar bewogen leven.

FAMILIE VECHT

Jacob Vecht werd geboren op 23 juni 1883 te Elburg. Zijn ouders waren veehandelaar Mozes Vecht (1853-1933) en Diena van Hamberg. Jacob was het tweede kind uit een gezin van zeven kinderen. Zijn oudste zuster was Roosje Vecht. Zij stierf in 1915 in Veurne (België) na te zijn getroffen door een Duitse granaataanval.

Zijn jongere broer Aäron Vecht was antiquair in Amsterdam en overleefde de Tweede Wereldoorlog. Hij schonk in 1954 twee natuurstenen leeuwen (bij de Goorpoort) aan zijn geboortestad Elburg.

Ook de zussen Betje en Judith Vecht overleefden de oorlog.

De jongste zus, Jeanette Vecht, stierf op 9 juli 1943 in het vernietigingskamp Sobibor.

Familiepand

Grootvader Jacob Vecht (1819-1897) kocht het huis aan de Beekstraat 38 met de stal aan de Smeesteeg op 21 februari 1861 van de weduwe Wijntje Deetman-Vinke voor 1710 gulden. Hij was getrouwd met Roosje Frank. Vervolgens kwamen het huis en de stal in handen van Mozes Vecht (1853-1933). Na zijn vertrek naar Amsterdam (eind oktober 1903) werd het huis bewoond door zijn zoon Jacob Vecht (1883-1942).

Jacob Vecht trouwde op 9 februari 1910 te Zuidland met Sophie Levie. Sophie Levie werd geboren op 10 december 1886 te Zuidland. Ze was een dochter van Nathan Pinas Levie (1849-1916) en Sophia Hartogs (1852-1931). Sophie vestigde zich na haar huwelijk in Elburg. Uit het huwelijk van Jacob en Sophie Vecht werd op 22 april 1919 een zoon Mozes (Moos) geboren.

Dagelijks leven

Jacob Vecht was veehandelaar. In de wijde omgeving van Elburg kocht Jacob Vecht koeien en kalveren. Op vrijdag werden deze dieren weer verkocht op de veemarkt in Zwolle.

Bij de familie Vecht aan de Beekstraat waren huishoudsters en schoonmaaksters werkzaam, onder andere Bijgje Tijdeman (later gehuwd met Aart ten Have), Matje van den Berg (trouwde later met Jan Hollander) en Hennie van de Wetering (later gehuwd met Gerard Westerink).

De familie Vecht was goed bevriend met bakker Hannes Schenk. Samen deelden ze onder andere de liefde voor de duivensport.

Sophie Vecht-Levie zorgde voor de nodige neveninkomsten. Ze huurde in de zomermaanden een pension in Nunspeet aan de Harderwijkerweg (nabij bakker Krol). Daar ontving Sophie Vecht-Levie Joodse pensiongasten uit de grote steden, die hun vakantie doorbrachten in een koosjer onderkomen. Vóór de oorlog waren de gezusters Hennie en Bertha van Driesten en Geertje van Zoeren (later gehuwd met G.J. ter Agter) als werksters in dienst van het pension van mevrouw Vecht.

Oorlog

Hennie Westerink-van de Wetering (1922-2013) diende bij de familie Vecht aan de Beekstraat tijdens het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Tijdens een interview in 2012 wist Hennie zich dat moment nog heel goed te herinneren:

Na de Duitse inval heeft mijn schoonvader, Dirk Westerink (EB 49), de familie Vecht op zaterdag met zijn botter naar Amsterdam gebracht. Ze hebben nog geprobeerd naar Engeland te vluchten, maar het was al te laat. Ruim een week later keerde het gezin Vecht gedesillusioneerd terug naar Elburg. Vanaf die tijd leefde de familie in voortdurende onzekerheid."

Moos Vecht werkte in de oorlogsjaren nog een poosje in de rokerij van de familie Van der Heide aan de Havenkade. Hoewel hem de mogelijkheid werd geboden om onder te duiken, durfde hij dat niet.

In augustus 1942 werden Jacob en Moos Vecht tewerk gesteld in het Rijkswerkkamp De Wite Peal te Sintjohannesga in Friesland. Van daaruit werden ze begin oktober overgebracht naar Westerbork.

Auschwitz

Op vrijdag 9 oktober 1942 werden Jacob Vecht, zijn vrouw Sophie Vecht-Levie en hun zoon Moos vanuit Westerbork op transport (transport 26) gesteld naar Auschwitz. De trein telde 26 wagons en bevatte 1703 gedeporteerden, waaronder 423 kinderen.

Jacob Vecht en zijn vrouw werden op 12 oktober 1942 in Auschwitz vergast.

Moos Vecht werd na selectie op het uitlaadperron toegelaten tot het kamp. Hij werd op 31 januari 1943 alsnog vergast. Op dezelfde dag kwamen ook zijn plaatsgenoten Jacob en David de Hond om het leven.

Bewindvoering over de nalatenschap

Van de familie Vecht overleefden antiquair Aäron Vecht uit Amsterdam, wonende aan de Amsteldijk 158 te Amsterdam en zijn zusters Betje Ptasnik-Vecht, woonachtig in New York en Judith Frank-Vecht, wonende aan de Amsteldijk 159 te Amsterdam de oorlog. Zij waren broer en zussen van de veehandelaar Jacob Vecht uit Elburg.

Met goedvinden van Aäron Vecht werd notarisklerk Jacob Balk uit Elburg op 20 november 1945 per brief namens het Nederlands Beheersinstituut (dossier 5641) gevraagd om het bewind voor de familie Vecht in Elburg op zich te nemen. Balk accepteerde dit verzoek. Het tot 1942 bewoonde huis aan de Beekstraat (secties C 404 en C 405) bleek bezit te zijn van de erven Mozes Vecht. Dat gold ook voor de bezittingen in het voormalige kloostercomplex (secties C 268, C 269 en C 270). Jacob Vecht bleek uiteindelijk een aandeel van een-twaalfde in het totaal van deze bezittingen te hebben.

Het voormalige Sint-Agnietenklooster

Op 18 november 1940 kwam de gemeenteraad onder leiding van loco-burgemeester Jan Smallenbroek in een geheime zitting bijeen om te spreken over de toestand van het klooster. Er kwamen twee opties in beeld: slopen of restaureren. Er passeerden verschillende exploitatiemogelijkheden. Het lastige voor de gemeente Elburg was dat een deel van het oude kloostercomplex eigendom was van de families Vecht en Van Hamberg. Na een uitgebreide discussie in de raadsvergadering werd het collegebestuur gemachtigd de percelen van de beide Joodse families te kopen.

In 1941 kwam er een voorlopige overeenkomst, maar door de spanningen van de oorlog en de deportatie van de familie Vecht en Heintje van Hamberg werd de aankoop niet officieel bekrachtigd.

In november 1946 werd duidelijk dat een van de erfgenamen, mevrouw J. Frank-Vecht, weigerde de in 1941 gesloten voorlopige overeenkomst tussen de erven M. Vecht en de gemeente Elburg omtrent de verkoop van (een deel) van het voormalige Sint-Agnietenklooster te erkennen. De gemeente Elburg had in 1946 verregaande plannen om het oude, vervallen klooster te restaureren en te verbouwen. Met deze voor de gemeente Elburg vervelende kwestie wendde het Elburger gemeentebestuur zich op 11 november 1946 met de volgende brief tot het Nederlands Beheersinstituut te Apeldoorn:

Bij dezen wenschen wij het volgende onder uw aandacht te brengen. Er bestaat in deze gemeente een oud klooster, genaamd het St-Agnietenklooster. Sinds jaren zijn er reeds plannen tot restauratie van dit gebouw. In de laatste maanden heeft de uitvoering dezer

plannen meer concrete vorm aangenomen. Nu is echter een gedeelte van het gebouw eigendom van joden. Deze joden zijn naar Duitschland getransporteerd en vermoedelijk dood, behalve mevr. J. Frank-Vecht, Amsteldijk 159 III Amsterdam.

Met een der eigenaressen [H. van Hamberg] werd in september 1941 een voorlopige koopovereenkomst gesloten. Voorts is er nog een gedeelte staande ten name van de erven M. Vecht Jbzn. Ook omtrent de verkoop van dit perceel was destijds overeenstemming verkregen.

Hieromtrent bestaat echter geen bewijs.

Bovengenoemde mevr. Frank, vermoedelijk de eenige erfgename gaat met de overeengekomen prijs niet accoord. Zij heeft echter als bewindvoerder slechts het beheer over de goederen.

Gaarne zouden wij van u vernemen, welken weg wij moeten bewandelen, ten einde tot een eigendomsoverdracht van bedoelde goederen te komen.

Burgemeester en wethouders van Elburg,

w.g. Van de Pol (burgemeester) en De Vries (secretaris).

Kort na versturing van deze brief maakte het Nederlands Beheersinstituut duidelijk in deze kwestie niets te kunnen betekenen. Wel gaf het instituut het advies om eventueel te overwegen tot onteigening voor het algemene nut over te gaan.

Inkomsten en uitgaven

Uit het overzicht van inkomsten en uitgaven over de jaren 1947 en 1948 kunnen we opmaken dat voor het verhuur van het pand Beekstraat 38 per kwartaal 104 gulden werd afgedragen. De huur van het pakhuis in het voormalige Sint-Agnietenklooster leverde 14 gulden per kwartaal op.

Aan de gemeente Elburg moest jaarlijks 14,50 gulden aan straatbelasting worden betaald. De grondbelasting bedroeg in 1948 in totaal 38,90 gulden.

Overdracht bewindvoering

In november 1948 gaf Jacob Balk te kennen de bewindvoering over de nalatenschap van de familie Vecht te willen beëindigen. Kort daarna werd Judith Frank-Vecht verzocht het bewind over de familie Vecht in Elburg over te nemen, maar zij ging daar niet op in. Het bewind werd per 1 januari 1949 overgedragen aan de Stichting Bewindvoering Afwezigen te Arnhem. Als eerst aangewezen contactpersoon namens de familie Vecht fungeerde vanaf die tijd mevrouw J. Frank-Vecht.

Bezittingen

Ter afronding van zijn werkzaamheden gaf notaris klerk Jacob Balk een uitgebreid overzicht van door hem opgespoorde zaken. Balk kwam tot onderstaand overzicht:

I.

Ronde tafel, schilderijtjes, hangkast, tapijt met kleedjes, strijkplank, borden, stoelen, pannen, lepels, vorken, kapstokgordijn, hangkastje, ledikant met bed, grote kleerkast, ledikant met inhoud, kast.

(Deze goederen zijn opgeslagen in het perceel Beekstraat, voormalig woonhuis van J. Vecht).

II.

Dressoir en fiets.

(In bewaring gegeven bij Jozef Cohen in Elburg).

III.

Een boerenkast, in gebruik gegeven door J. Vecht aan H. Karssen, Beekstraat Elburg, en nog bij deze aanwezig.

IV.

2 spreien, vlag, 21 servetten, tafelkleed, kussenovertrek, gordijn, 2 stel gordijnen, stof voor costuum, 6 lakens, 6 damesbroeken, 7 dameshemden, 1 onderjurk, 6 nachtjaponnen, 3 herenbroeken, 3 flanellen, 3 borstrokken.

(Deze goederen waren in bewaring gegeven met nog enige matrassen bij J. Pruis Azn. Beekstraat Elburg en zijn na de bevrijding met toestemming van het Beheersinstituut, in gebruik gegeven aan mevr. Frank-Vecht, zuster van J. Vecht).

V.

Koffer met linnengoed bestaande uit: lakens, theedoeken, handdoeken, tafellakens enz. (Deze goederen waren door J. Vecht in bewaring gegeven bij Willem Deetman Bzn. Beekstraat Elburg en zijn eveneens met toestemming van het Beheersinstituut in gebruik gegeven aan mevr. Frank-Vecht voornoemd).

VI.

Antiek 5-delig kaststel, 3-delig klokstelletje, koperen doofpot, koperen kandelaar, koperen plaatjes, koperen beslag, doos met sierkopjes. (Deze goederen zijn door J. Vecht in bewaring gegeven bij G.J. Bosman, Smeesteeg Elburg en worden door deze enkel afgegeven aan de wettige erfgenamen).

VII.

7 gouden tientjes.

(Deze werden door J. Vecht in bewaring gegeven aan Matje van den Berg (voormalig dienstmeisje), gehuwd met J. Hollander, Oostendorp, post Elburg, en worden door deze alleen afgegeven aan de wettige daarop rechthebbenden).

VIII.

Stoeltjesklok met enig aardewerk.

(Deze waren in bewaring gegeven aan K. Veninga te Elburg, welke is overleden, en daarna door diens weduwe afgedragen aan ondergetekende).

IX.

Voorts is bij Joh. Schenk, Vischpoortstraat te Elburg, in bewaring enige sieraden, welke door Schenk alleen worden afgegeven aan de daarop rechthebbenden.

Voorts de volgende vorderingen:

Op de firma Gebroeders Van der Heide te Elburg, staande op geblokkeerde rekening ten name van de genoemde firma 1.000 gulden

Op Johannes Schenk voornoemd, op geblokkeerde rekening bij de Boerenleenbank te Doornspijk te zijnen name 500 gulden

Op W.B. Gerritsen, voorheen arts te Elburg, thans te Gouda, staande te zijnen name op geblokkeerde rekening bij de Rijkspostspaarbank 1.600 gulden

Voormelde bedragen zijn alle door J. Vecht aan genoemde personen in bewaring gegeven.

Elburg 15 december 1948

J. Balk.

Tegoeden

In 1949 wilden de erfgenamen van de familie Vecht de bewindvoering over de nalatenschap proberen af te ronden. Uit diverse briefwisselingen bleek dat er bij diverse Elburgers nog geld en goederen waren ondergebracht.

Uit verstuurde brieven van het Nederlands Beheersinstituut bleek dat vishandelaar Johannes Dirk van der Heide in opdracht van Jacob Vecht 1.000 gulden in zijn beheer had. Dokter W.B. Gerritsen (inmiddels woonachtig in Gouda), die tijdens de oorlogsjaren bij de familie Vecht inwoonde en daar praktijk hield, beheerde 1.500 gulden voor de familie Vecht. En bakker Johannes (Hannes) Schenk had voor zijn vriend Jacob Vecht 500 gulden gestort op de rekening van de Coöperatieve Boerenleenbank te Elburg.

Allen werden werd per brief van 20 april 1949 verzocht dit bedrag terug te storten op de rekening van Amsterdamsche Bank N.V. te Arnhem ten name van de boedel J. Vecht. De heer Schenk maakte het te vorderen bedrag vrijwel direct over. Voor J.D. van der Heide lag de zaak echter iets gecompliceerder. Jacob Vecht had hem voor zijn vertrek gevraagd het geld in bewaring te nemen met de mededeling: Als een jaar na den oorlog het niet is teruggevraagd door mij of mijn zoon, het voor hem was. Van der Heide had het geld in zijn bedrijf gestopt en daar vervolgens vermogensbelasting over betaald. Dat bedrag wilde Van der Heide dan ook aftrekken van het terug te betalen bedrag.

Over het ten volle terug te betalen bedrag van 1.000 gulden was het laatste woord nog niet gezegd. Tussen de Stichting Bewindvoering Afwezigen te Arnhem en de heer Van der Heide werd in mei 1949 een felle discussie gevoerd. Van der Heide voerde onder andere aan dat na de bevrijding de geldsanering in deze kwestie in zijn nadeel had gewerkt. De eerlijkheid van zijn handelen mocht volgens hem absoluut niet ter discussie staan.

In mei 1949 maakten zowel Johannes Schenk als ook Johannes Dirk van der Heide het volle bedrag over op rekening van de erven Vecht.

Dokter Gerritsen

Ook met dokter Gerritsen volgde een briefwisseling. In alle eerlijkheid gaf Gerritsen te kennen dat het bedrag zelfs hoger was dan de aangegeven 1.500 gulden, maar daar stond tegenover dat hij onderhoudskosten had gemaakt voor het geschikt maken van de woning voor zijn huisartsenpraktijk. Uit een brief van 17 september 1949 kan worden opgemaakt dat dokter Gerritsen 1.000 gulden had overgemaakt, maar dat hij over het resterende bedrag van 650 gulden overleg wilde voeren. Hij gaf aan voor tenminste 500 gulden aan kosten gemaakt te hebben aan het door hem bewoonde pand Beekstraat 38.

Dokter Gerritsen vertrok in de zomer van 1947 naar Gouda. Zijn praktijk aan de Beekstraat 38 werd overgenomen door dokter L. Provó Kluit.

Aangetroffen goederen

Bij zijn komst in Elburg trof dokter Provo Kluit een aantal goederen van de vorige bewoners aan. Van deze goederen maakte hij op een lijstje een keurig overzicht:

Een hangkast zonder planken

Een ronde tafel

Een vliegenkast (gehavend)

Een fiets (rest)

2 kistjes inmaakflessen

2 glazen kastjes

7 stoelen

12 borden en 10 kleine bordjes

5 sauskommen, 2 suikerpotjes (sommige zwaar gehavend)

3 pannen, braadpan, klein pannetje, koolschaaf, enkele weckflesschen, 1 gootsteen, enkele schalen, schaalpjes, theepot enz. peper en zoutstel, meel etc. vleeschmolen

2 klerenkastjes

1 bed en ledikant (2-persoons)

1 waschtafel

1 strijkplank en 1 ijzer

2 lampekappen

Een leeg kistje

Een klokje

1 theemuts

Wat huishoudelijke artikelen

Een ondersteek
Een kleine petroleumlamp
2 granaathulzen
Een vleugelpompje (zuigpers)
Deel van een aanrecht

Sieraden

Op 22 april 1949 werd een nauwkeurig overzicht samengesteld van de door Jacob Vecht in 1942 in bewaring gegeven sieraden (opgeborgen in een koffer) bij Johannes Schenk aan de Vischpoortstraat:

Een zilveren lepel
Een snoer glazen kralen met een gouden slot
Een gouden horloge met gouden ketting in een etui
19 glazen messenleggers
Twee gouden manchetknopen (groene steen)
Een Bensink duivenklok
Een gouden ring (4 steentjes) een gouden broche (rode steentjes)
Een gouden broche (2 blaadjes waarin rode steentjes)
Een zilveren broche (met steentjes)
Een gouden dasspeld (steen blauw)
Een gouden dasspeld (steen rood)
Een zilveren damesring
Een zilveren gesp
Een zilveren beugel aan tas
Overeengekomen werd dat Hannes Schenk de duivenklok, oorspronkelijk eigendom van Moos Vecht, mocht houden.

Ondergebrachte goederen

Ook bij achterbuurman G.J. Bosman in de Smedestraat had Jacob Vecht kort voor zijn vertrek uit Elburg in 1942 goederen ondergebracht. Een op 22 april 1949 opgesteld lijstje door Jacob Balk getuigt daarvan:

Antiek 5-delig kaststel
3-delig klokstelletje
Koperen doofpot
Koperen kandelaar
Koperen beslag
9 koperen plaatjes
Koperen snotneus
Koperen kandelaar (groot)
Koperen kandelaar (klein)

Openstaande hypothecaire lening

In de zomer van 1949 zocht de Nutsspaarbank Elburg (contactadres R.W. de Vries, Prins Bernardweg 5 te Elburg) contact met de erven Vecht. Er bleek nog een oude openstaande hypotheek van 1.000 gulden van de familie Vecht bij de bank te zijn.

Uit de briefwisseling bleek dat de bedoelde hypotheek was gepasseerd op 17 juli 1861 ten overstaan van notaris Hoefhamer te Elburg ten behoeve van Jacob Vecht en Levie Cohen. Deze acte was ingeschreven op 15 augustus 1861 op het hypotheekkantoor te Arnhem en bij vernieuwing ingeschreven op 9 december 1879.

Blijkens onderhandse acte van mei 1907, geregistreerd te Elburg 10 juni 1907, was de schuldvordering overgenomen door de Nutsspaarbank te Elburg door volledige betaling aan de erven van Levie Cohen waardoor de Nutsspaarbank getreden was in de rechten welke zij ten laste hadden van Jacob Vecht.

De hypotheek was op 6 juli 1949 nog een bedrag van 1.000 gulden waarbij de rente 5 procent bedroeg. Per 1 januari 1949 was de betalingsachterstand 215 gulden.

De bank meldde per brief van 11 juni 1949 dat mevrouw Frank-Vecht hierover een onderhoud had gehad met notaris G.A. Hoefhamer, maar dat zij desondanks al enige jaren in gebreke was gebleven de hypotheekrente te voldoen. Hoewel mevrouw Frank-Vecht op het kantoor van de heer Hoefhamer de officiële documenten had gezien, bleef ze het bestaan van deze hypothecaire schuld ontkennen en was ze tot op bovengenoemde datum niet geneigd om de achterstallige rente aan te zuiveren. Namens de Nutsspaarbank vroeg de heer De Vries zich dan ook af welke weg bewandeld zou moeten worden om deze zaak tot een goed einde te brengen.

Gouden tientjes

Uit het dossier blijkt ook dat bij de voormalige dienstbode Matje Hollander-van den Berg zeven gouden tientjes in bewaring waren gegeven. De heer Balk stuurde deze gouden munten op 16 mei 1949 op naar het Nederlands Beheersinstituut aan de Zypendaalseweg 51 te Arnhem.

Uit een betalingsbewijs van 7 oktober 1949 kunnen we afleiden dat de munten een bedrag van 179,26 gulden hadden opgebracht. Het geld werd keurig gestort op de rekening van de erven J. Vecht.

Verklaringen van het Rode Kruis

Op 12 november 1949 gaf het Nederlandse Rode Kruis drie officiële verklaringen af, waarin het de dood bevestigde van de familie Vecht. Jacob Vecht, geboren op 23 juni 1883 te Elburg en tot 1942 woonachtig aan de Beekstraat 38 was op 9 oktober 1942 vanuit Westerbork met bestemming Cosel-Auschwitz gedeporteerd. Volgens de verklaring moest worden aangenomen *dat Jacob Vecht voornoemd na 10 oktober 1942, doch uiterlijk eind januari 1943 in het resort van het concentratiekamp Auschwitz aan de gevolgen van ziekte, uitputting of vergassing is overleden.*

Sophia Vecht-Levie, geboren op 10 december 1886 te Zuidland en tot 1942 woonachtig aan de Beekstraat 38 was op 9 oktober 1942 vanuit Westerbork gedeporteerd met bestemming Auschwitz. Volgens de verklaring van het Rode Kruis moest worden aangenomen *dat Sophia Vecht-Levie op 11 of 12 oktober 1942 in of in de onmiddellijke omgeving van Auschwitz aan de gevolgen van vergassing is overleden.*

Mozes Vecht, geboren 22 april 1919 te Elburg, tot 1942 gewoond hebbend aan de Beekstraat 38, was op 9 oktober vanuit Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz. Volgens de verklaring moest worden aangenomen *dat Mozes Vecht na 10 oktober 1942 doch uiterlijk eind januari 1943 in het ressort van het concentratiekamp Auschwitz aan de gevolgen van ziekte, uitputting of vergassing is overleden.*

Erfgenamen

Om inzichtelijk te maken wie precies de erfgenamen van de familie J. Vecht zouden zijn, werd op 7 september 1949 bij notaris M. West te Amsterdam een verklaring van erfrecht opgesteld. Nog niet duidelijk op genoemde datum was wie de erfgenamen van de zijde van Sophia Vecht-Levie zouden zijn. Van de kant van de familie Vecht was dat inmiddels wel duidelijk. Tot directe erfgenamen werden in deze akte verklaard:

1. Aäron Vecht, wonende te Amsterdam, Amsteldijk 158;

2. Betje Vecht, zonder huwelijkse voorwaarden gehuwd met Joseph Ptasnik, 330 West 72st Street, New York;
 3. Judith Vecht, zonder huwelijkse voorwaarden gehuwd met Conrad Gomperts, 255 West 90st Street, New York, tevoren gehuwd met Benjamin Frank, die wordt geacht overleden te zijn op 28 februari 1943, met achterlating als zijn enige erfgenamen, voor een derde gedeelte zijn echtgenote Judith Vecht, met wie hij was gehuwd zonder huwelijkse voorwaarden en voor een derde gedeelte ieder van zijn beide kinderen Dina Henriëtte Frank en Rudolf Frank, beiden meerderjarig en wonende te Amsterdam, Amsteldijk 159;
 4. Jeanette Vecht, zonder huwelijkse voorwaarden gehuwd met Isaac Wetzlar, beiden overleden op of omstreeks 9 juli 1943 in Sobibor (Polen) met achterlating als hun enige erfgename hun enig kind Rosa Emma Wetzlar, geboren 22 januari 1924, ongehuwd en wonende te Amsterdam, Amstelkade 3 II;
 5. Diena van Hamberg, weduwe van Mozes Vecht senior en overleden op 24 september 1943 in Auschwitz.
- Vastgesteld werd dat als enige erfgenamen de onder sub 1 tot en met 4 genoemden waren, allen broers en zussen van Jacob Vecht.

Boedel Mozes Vecht

Op 16 december 1958 werd bij notaris J. Hoiting te Elburg het restant van de onverdeelde boedel van wijlen Mozes Vecht Jacobszoon en Diena van Hamberg (vermoord op 25 september 1943 te Auschwitz). Omdat ook Jacob Vecht, zijn vrouw Sophia Vecht en hun enige zoon Mozes Vecht in Auschwitz waren vermoord. De erfgenamen waren nu voor de helft de kinderen van Dina van Hamberg: Aäron, Betje en Judith Vecht en het kleinkind Rosa Emma Wetzlar geboren uit het huwelijk van Jaenette Vecht en Isaac Wetzlar (beiden overleden).

De andere erfgenaam (voor de helft) was Nathan Cohen (geboren 11 maart 1910 te Rotterdam), de enige overlevende van de familie Levie. Zijn moeder Hester Levie (1882-1932) was een zuster van Sophia Levie (gehuwd met Jacob Vecht). Zijn vader David Anton Cohen was op 9 november 1942 vermoord in Auschwitz.

De nog onverdeelde boedel betrof een gedeelte van het voormalige Sint-Agnietenklooster op de hoek van de Zuiderwalstraat en de Jufferenstraat waarvan nog een vijfde deel moest worden overgedragen. De overeengekomen koopsom bedroeg 920 gulden.

Einde bewindvoering

Na afhandeling van de meeste essentiële zaken met betrekking tot de bewindvoering over de nalatenschap van de familie Vecht in Elburg, kwam er op 24 juli 1950 een einde aan de toezichthoudende en bemiddelende rol van het Nederlands Beheersinstituut. De verklaringen van het Rode Kruis waarbij het officiële overlijden van Jacob, Sophia en Mozes Vecht waren vastgesteld en het opstellen van een verklaring van erfrecht was voltooid, maakte de rol van het instituut niet langer noodzakelijk. De verdere afwikkeling kon door de familie Vecht onderling worden afgestemd.

Pand Beekstraat 38

Het pand Beekstraat 38 bleef ook in de jaren vijftig voorlopig eigendom van de erven Vecht. Een briefje aan het Nederlands Beheersinstituut van dokter L. Provó Kluit opgemaakt op 22 oktober 1952 maakt dat duidelijk:

Hierbij deel ik u mede dat ik wegens een benoeming elders, per 1 november het pand Beekstraat 38 te Elburg ga verlaten en dus na dien datum geen enkele verantwoording kan nemen voor de meubels etc. die hier nog steeds staan van wijlen de familie Vecht.

Van de stukken die hier zijn, zou ik eventueel twee dingen willen overnemen tegen matige prijs doch de rest niet.

In hoeverre mijn opvolger zich over deze artikelen wil ontfermen weet ik niet.

Hoogachtend,

L. Provó Kluit

Na het vertrek van Provó Kluit vestigde dokter R.H. den Boer zich voor een korte periode in Elburg. Per 1 april 1954 werd de dokterspraktijk aan de Beekstraat 38 voortgezet door het echtpaar J.P. Minderhoud. Eind jaren vijftig kochten zij het pand Beekstraat 38 van de familie Vecht.

FAMILIE WOLFF

Barend Wolff werd geboren op 15 december 1857 's morgens om negen uur in het ouderlijk huis aan de Jufferenstraat 29 te Elburg. Zijn ouders waren Mozes Manuël Wolff en Liepet Prins. Barend (Baruch) werd op dinsdag 5 Tewel 5618 (22 december 1857) besneden door Sjlomo Nihom uit Nijkerk

Barend Wolff was de jongste uit een gezin van acht kinderen. Bij zijn geboorte was vader Mozes Wolff al 55 jaar. Moeder Liepet Prins was op dat moment 45 jaar.

Huwelijken

Barend Wolff trouwde op 19 april 1882 te Amersfoort met Henriëtte Cateau Meijers, dochter van boekhandelaar Philip Salomon Meijers. Ze was op 14 oktober 1859 geboren te Amersfoort. Uit hun huwelijk werden drie kinderen geboren: Liebpetha Estella (1883), Frits Adolf (1885) en Adele Dina (1886). Frits Adolf stierf zes maanden na zijn geboorte.

Het leed bleef de familie Wolff niet bespaard. Henriëtte Cateau Meijers stierf op 19 januari 1892 op de leeftijd van 32 jaar.

Na de dood van zijn vrouw trouwde Barend Wolff in 1893 met Carolina Wolf. Zij was op 5 augustus 1859 te Harderwijk geboren. Uit dit huwelijk werd op 19 augustus 1895 een dochter Helena Evelina geboren. Laatstgenoemde trouwde in 1926 te Elburg met Felix Ephraim Monasch.

Leerlooier

Barend Wolff was tot omstreeks 1895 leerlooier aan de Havenstraat 5 (Kadastraal bekend onder Sectie C nummers 914 en 915). Sinds 1874 waren de gebroeders Barend en Jacob Mozes Wolff door erfenis eigenaar van de leerlooierij van hun vader. Op 29 november 1881 besloten de broers over te gaan tot een verdeling van de boedel. Barend Wolff werd volledig eigenaar van de leerlooierij. Zijn broer Jacob Mozes was op dat moment leerhandelaar in Arnhem. In 1892 kwam de leerlooierij annex touwerij in de verkoop. Maar er bleek niet meteen een koper te zijn. Drie jaar later bleek de leerlooierij nog steeds niet te zijn verkocht. Het benodigde looizuur (gemaakt uit eikenschors) werd geleverd door runmolen De Ster. Deze molen stond op de zogenaamde "Kipbulte", maar brandde in 1872 af.

Vanaf omstreeks 1895 was in de bedrijfsruimten aan de Havenstraat achtereenvolgens de mandenmakerij van Jan Janssen en vanaf omstreeks 1915 de visrokerij van de familie Hulst gevestigd.

Effectenhandelaar

Nadat Barend Wolff zijn activiteiten als leerlooier had beëindigd, legde hij zich hoofdzakelijk toe op 'de handel in effecten'.

Opvallend is dat Barend Wolff al in 1910 beschikte over een telefoonverbinding. Met het telefoonnummer 2 behoorde Wolff tot de eersten in Elburg die een telefoon hadden.

Uit verhalen is bekend dat Barend Wolff een deel van zijn vermogen had belegd in Russische waardepapieren. Deze bleken na de Russische Revolutie in 1917 niets meer waard te zijn...

Dochters

De dochters van Barend Wolff bleven niet in Elburg wonen. Liebpetha Estella vertrok in 1906 naar Baarn. Zij vestigde zich in 1911 met haar kinderen Barend (1907) en Henriëtta Helena Carolina (1908) vanuit Culemborg opnieuw in Elburg.

Dochter Adele Dina verliet Elburg in 1903 en vestigde zich in Kleve (Duitsland). Na haar terugkeer in Elburg in 1904 vertrok ze enkele jaren later naar 's-Hertogenbosch.

Helena Evelina verliet Elburg in 1920 en vestigde zich als 'apothekeres' te Velsen.

De enige zoon Frits Adolf stierf in 1885, vijf maanden na zijn geboorte. Hij is begraven op de Joodse begraafplaats van Elburg.

Mobilisatie

In december 1914 haalden de dames Wolff de krant. Ze hadden het initiatief genomen om pakketten klaar te maken voor de Elburger soldaten die gemobiliseerd waren. Aan 69 soldaten werd een pakket toegezonden waarin het volgende zat: een kistje met 20 sigaren, een half pond tabak met houten pijp, een schrijfmap met postpapier en een inktpotlood en twee repen chocolade. De dames Wolff kregen hierbij steun van de heren J. Wijnne en R. Ruineman.

Familieleven

De echtgenote van Barend Wolff stierf op 23 augustus 1930 te Deventer op de leeftijd van 71 jaar. Carolina Wolf was op 5 augustus 1859 geboren te Harderwijk. Haar ouders waren Salomon Hartog Wolf en Eva Cohen. Na haar dood bleven haar man Barend Wolff en haar dochter Liebpetha Estella wonen in het pand Jufferenstraat 29.

Overlijden van Barend Wolff

Op 16 november 1937 stierf Barend Wolff op de leeftijd van bijna tachtig jaar. De overlijdensaangifte werd gedaan door Isidor Förster.

Barend Wolff had tijdens zijn leven diverse vooraanstaande functies bekleed in de Joodse Gemeente van Elburg. Hij was onder andere vijftig jaar voorzitter van de Israëlitische Gemeente. Daarnaast was hij in de periode 1883-1919 onafgebroken lid van de gemeenteraad van Elburg. Ook was de heer Wolff vele jaren lid van het Bestuur van de vereniging tot het bouwen van arbeiderswoningen en tevens lid van het dagelijks bestuur van de Nutsspaarbank. Bij de viering van de Onafhankelijkheidsfeesten in 1913 was Barend Wolff penningmeester van de feestcommissie. Ook rabbi Jos. Hes en Abraham de Lange maakten in dat jaar deel uit van het bestuur van de jubileumcommissie. Ook was Barend Wolff omstreeks 1930 enige tijd voorzitter van de Elburger postduivenvereniging De Postjager.

De begrafenis van Barend Wolff vond plaats op donderdag 18 november 1937 op de Joodse begraafplaats te Elburg. In het sterfhuis spraken opperrabbijn J. Vredenburg van Gelderland en de heer L. de Liever uit Nijkerk. Op de begraafplaats sprak de schoonzoon dr. Moerel uit Tilburg een dankwoord uit.

Oproep

Op 25 februari 1938 verscheen in het Nieuws- en Advertentieblad voor Elburg en omstreken een oproep van notaris Hoefhamer met de volgende inhoud:

Allen, die iets verschuldigd zijn aan-, te vorderen hebben van, of borgtochten onder zich hebben ten laste van B. Wolff, in leven wonende te Elburg, en aldaar overleden op 16 november 1937, worden verzocht hiervan, met vermelding der eventuele bewijsstukken, opgaaf te doen bij notaris mr. G.A. Hoefhamer te Elburg, voor 14 maart 1938.

Inzet

In de krant van 15 maart 1938 staat de inzet vermeld van de onroerende goederen van de erven B. Wolff:

Elburg. Gistermiddag had ten overstaan van den notaris mr. G.A. Hoefhamer alhier en J. van Willigen te Kampen de inzet plaats van 6 perceelen van wijlen B. Wolff.

Perceel 1 Heerenhuis met tuin en open plaats aan de Jufferenstraat en Schapesteeg bevattende beneden: 3 kamers, keuken, bijkeuken en badkamer, kelder, wc; boven: 4 slaapkamers, wc, en ruime zolders met 2 dienstbodenkamertjes, werd ingezet door G. Bosman

voor f. 1300,-, 2. voor f. 430,- J. Jonker; 3. voor f. 430 J. Cohen; 4. Voor f. 410, J. Cohen; 5. Voor 2025, N. Westerink; 6. Voor f. 470,- H. Jonker.

Publieke veiling

Op 29 maart 1938 stond onder het kopje *Publieke veiling* het volgende in de plaatselijke krant geschreven over de nalatenschap van Barend Wolff:

Elburg. 28 maart. Hedenmiddag had in hotel Het Scheepje ten overstaan van notarissen mr. G.A. Hoefhamer alhier en J. van Willigen te Kampen, de veiling plaats van de onroerende goederen aan de Jufferenstraat, Schapesteeg en Hondegatsteeg alhier.

Perceel 1 bewoond door mevr. Wolff; perc. 2 het voormalige kantoor; perc. 3 bewoond door G.J. Augusson en perc. 4 bewoond door A. Engeltjes, kwamen in massa en werden gemijnd door den heer K. Veninga alhier voor f. 5525. (Nutsspaarbank). Perc. 5 het heerenhuis aan de Jufferenstraat, bewoond door fam. Jonker en perc. 6 aan de Hondegatsteeg, bewoond door J. Zwep, kwamen eveneens in massa en werden gemijnd door den heer N. Westerink voor f. 3425 (gebrs. J. en A. Jonker).

Op dinsdag 10 mei 1938 (ongenummerde goederen aan de Jufferenstraat 29) en op donderdag 12 mei 1938 (genummerde goederen in hotel Het Scheepje) vonden publieke veilingen plaats met betrekking tot de roerende goederen uit de nalatenschap van de heer Wolff.

Oproeping schuldeisers

In het Nieuws- en Advertentieblad voor Elburg en omstreken verscheen op 9 december 1938 nog een oproep van notaris Hoefhamer:

Aankondiging

De erfgenamen van den heer Barend Wolff, overleden te Elburg den 16 november 1937, die zijn nalatenschap hebben aanvaard onder het voorrecht van boedelbeschrijving, roepen hierbij de bekende en onbekende schuldeisers op om op maandag 19 december 1938, des middags te 2 uur (precies) te Elburg, ten kantore van notaris mr. G.A. Hoefhamer, rekening en verantwoording aan te hooren.

Einde

Met het overlijden van Barend Wolff op 16 november 1937 kwam er een einde aan een lange geschiedenis van de familie Wolff in Elburg. De roerende en de onroerende bezittingen zijn in 1938 in opdracht van de erfgenamen en onder toezicht van de notaris publiekelijk verkocht.

SYNAGOGE

Om een gebedsdienst te kunnen houden is de aanwezigheid van tenminste tien mannen van dertien jaar en ouder noodzakelijk. Een dergelijk aantal heet een *minjan*.

Aan het begin van de 19^e eeuw bestond de Joodse gemeenschap (*kehilla of kille*) in Elburg uit ongeveer 55 personen. Er kon toen minjan worden gevormd.

Onder de Joodse bewoners ontstond de behoefte om een *beth hakenesset* of *synagoge* (= huis van samenkomst) in te richten.

De benaming *sjoel* komt van het Duits-Jiddisj voor 'school'. Het duidt op de verwevenheid tussen dagelijks leren met het dagelijks uitspreken van de gebeden. Het leren kent geen beperking in de tijd, maar wordt onderbroken voor gebed dat op bepaalde tijdstippen dient te worden uitgesproken: het ochtend- en middaggebed en het avondgebed nadat de schemering is ingetreden.

Nieuwe synagoge

Aanvankelijk huurde men een ruimte aan de Ledige Stede. In 1820 vonden de joden onderdak in de woning van Jozeph Ezechiël Beem (1771-1847) en Sara Hartog aan de Beekstraat 44.

Voor veertig gulden per jaar huurde de Joodse Gemeente dit pand van de familie Beem.

In het midden van de 19^e eeuw maakten de Joodse bewoners van Elburg plannen voor het bouwen van een nieuwe synagoge. De nodige financiën ontbraken, vandaar dat men een inzamelingsactie hield. In 1854 schonken de gebroeders Barend en Mozes Wolff hun pakhuizen en de daarbij behorende grond aan de Joodse Gemeente. Deze oude pakhuizen stonden aan de Witwerkerssteeg (later omgedoopt tot Graaf Hendriksteeg). Gebruikmakend van de muren en op de oorspronkelijke keldergewelven (een goedkope oplossing) werd een synagoge gebouwd. De bouwkosten bedroegen 2500 gulden. Op 19 januari 1855 nam men de synagoge feestelijk in gebruik.

Van de kant van het stadsbestuur werd overigens de suggestie gedaan 'om zoo een sierlijk gebouw dat mede tot verfraaiing der stad kan dienen niet achteraf, maar aan de hoofdstraat te bouwen... '.

Interieur

Het interieur van de nieuwe gebedsruimte was (deels) afkomstig uit een oude synagoge uit Arnhem (Bentincksteeg). Voor 615,10 gulden, inclusief de transportkosten, kwam de Elburger kehilla in het bezit van het complete ameublement waaronder de zeer fraaie laat-achttiende-eeuwse Heilige Ark (Aron Hakodesj), de kast waarin de wetsrollen werden opgeborgen. De Aron Hakodesj werd in de synagoge tegen de oostelijke muur geplaatst, in de richting van Jeruzalem.

Aan de westzijde bevindt zich (nog altijd) de vrouwengalerij. De vrouwen zaten tijdens de gebedsdiensten gescheiden van de mannen.

Na de oorlog is de Heilige Ark en de bima (verhoogde gedeelte waar de wetsrollen werden gelezen) "verhuisd" naar de synagoge van Winterswijk. De inwijding van deze gerestaureerde synagoge vond plaats in 1951.

Synagogepoortje

Opvallend is het neoclassicistische poortje aan de Jufferenstraat. Dit was vroeger de ingang van de synagoge (sjoel). Boven dit poortje is een ovale steen ingemetseld met een Hebreeuwse tekst: *Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods* (Psalm 55 vers 15).

Overigens gaf de laatste rabbijn van Elburg, Isaac Waaker, in 1933 de volgende vertaling: *Het huis Gods betreden we met eerbiedigen schroom*.

En in het boek *Hebreeuws op Straat* (Eindhoven, 2010) vertalen de auteurs de tekst met: *In het huis van God zullen wij opgaan in feestgedruis.*

Het poortje heeft een neoklassieke vormgeving:

- Aan weerszijden pilasters bestaande uit basement (met rozetten), schacht (met uitspringende banden) en kapiteel.
- Fries met vijf trigliefen, ontleend aan de Dorische bouworde (Griekenland)
- Sluitsteen bovenkant rondboog ook voorzien van triglief.

Veranderingen

In het midden van de jaren dertig werd het steeds moeilijker om het vereiste aantal van tien mannen (minjan) te halen. De gemeente vergrijsde. Het studiegenootschap voor mannen Ahavat Sjalom hield op te bestaan. En ook de vrouwenvereniging Tikkoen Bigdee Kodesj voor het onderhoud van de voorwerpen in de synagoge werd opgeheven.

Vanaf de Duitse bezetting werden nauwelijks meer diensten gehouden.

Na de oorlog

Na de Tweede Wereldoorlog blijkt dat de meeste Joden uit Elburg zijn verdwenen door deportaties van de Duitse bezetters. Van een Kehilla is dan geen sprake meer.

In 1947 werd de Joodse Gemeente in Elburg ontbonden en bij de Nederlands Israëlitische Gemeente te Apeldoorn gevoegd. Er kon geen Minjan meer worden gevormd.

Het synagogegebouw was tijdens de jaren 1940-1945 sterk verwaarloosd. Dat bleek uit een artikel in de *Elburger Courant* van 11 januari 1946 onder het kopje *Toestand van de synagoge*:

Verschillende vervallen oude gebouwen verkeeren zoals men weet in verwaarloosde, allertreurigste positie. Heel erg is ook de toestand van de synagoge. Nagegaan is wat het herstel zou moeten kosten. Dat zou een f.1500,- á f.2000,- vragen. Ondertusschen is het zeer twijfelachtig, dat de synagoge weer normaal in Joodsch gebruik genomen kan worden. Verschillende kostbare eigendommen zijn gelukkig wel uit het Joodsch bezit gered, maar men weet hoe de oorlog de Joden te Elburg getroffen heeft. Overleg zou misschien in dezen een goed herstel en een bestemming van het gebouw kunnen bepalen.

In december 1946 probeerde het gemeentebestuur van Elburg het synagogegebouw van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap te kopen. Het gebouw was op dat moment totaal verwaarloosd en er zat geen ruit meer heel in. De gemeente had op dat moment het plan om in de synagoge een distributiebureau te vestigen.

Bittere reactie

Het artikeltje in de krant gaf aanleiding tot een reactie van Hartog de Lange. In bittere woorden gaf hij zijn mening weer in een ingezonden brief in de *Elburger Courant* van 25 januari 1946:

Enige dagen geleden stond in Strijdend Nederland een overzicht over de Noord-Veluwe in 1945. Daarin werden herdacht zij, die sneuvelden, van wie een doodstijding is ontvangen en van wie nog geen bericht is gekomen.

Over de Israëlieten, die bijkans allen weg zijn, onder wie velen met hun geheele gezinnen, werd gezwegen. Die waren vergeten of het aandenken niet waardig.

Vanwaar nu deze belangstelling voor ons?

Ik ben niet van gedachte, dat de steller ons kwaad gezind is. Waarom zou een weldenkend mensch ons kwaad gezind zijn?

Toch klinkt voor mij het stukje als het gefluit van den vogelaar. Het begint over den vervallen staat van oude gebouwen, en het blijkt, dat de synagoge de bedoeling is, om tenslotte te

eindigen met de vriendelijke opmerking, dat overleg een goed herstel en een goede bestemming kan bepalen.

Voor eenigen tijd is mij verteld dat een dergelijk stukje in een courant Trouw? heeft gestaan. Gelukkig dat thans eigendomsrecht wordt gehandhaafd. Waarom moet nu juist dat gebouw het zijn?

Sinds menschenheugenis staan de 1^e openbare school, het klooster en de daarachter gelegen gebouwen en opengronden braak en te vervallen, een groote oppervlakte. Er is nagegaan wat de kosten van herstel van de synagoge zijn, op aanvraag van Joodsche zijde, met de bedoeling om t.z.t. alle Joodsche gebouwen van die zijde te laten herstellen. De kerk is nog geheel intact, alle ceremoniële voorwerpen zijn nog ongeschonden aanwezig, het is voor ons nog een Bedehuis en ons geloof verbiedt een dergelijk Bedehuis voor andere doeleinden te laten gebruiken.

Ik ben overtuigd, dat het niet zo bedoeld is, maar het doet er zoo aan denken, dat, wat de moffen met wrede bestialiteit zijn begonnen, door uit te voeren wat het stukje beoogt, met fluweelen hand zou worden voleindigd onder hetzelfde motto: levensruimte.

Om met onzen voorvader Abraham te spreken, nu ik mij onderwonden heb te schrijven, moet ik opmerken dat er niet veel ontzag is voor een Godshuis, als ik zie hoe erg de ruiten ervan zijn ingegooid, ik wil aannemen dat het niet door de moffen of NSB is gedaan.

Ook heeft men zich niet ontzien om van dat weinige, oude, kapotte, wat de moffen en de Duitsers ons gelaten hebben, en wat in de synagoge is geborgen, nog te stelen.

Ja, zelfs doodskleeren, die er geborgen waren, om ze bij een sterfgeval, als zulke kleeren er onverhoopt niet mochten zijn, te gebruiken, zijn gestolen. En dat is geschied na de bevrijding, want ik heb het zelf kunnen constateeren. Schande!

Ieder had er vrijen toegang.

Aan hen, hetzij hooger of lager die er voor hadden moeten zorgen, dat de bedoelde wandaden achterwege waren gebleven, kan ik in dezen geen dank zeggen.

w.g. H. de Lange Jz. Doornspijk.

Naschrift:

Hartog de Lange en zijn vrouw Suze de Lange-Heimans hadden de oorlog overleefd door in 1942 onder te duiken bij de familie Van de Put aan de Kroonlaan 6 te Nunspeet. Hun enige zoon Jozeph overleefde de oorlog niet. Hij en zijn vrouw werden op 23 juli 1943 in Sobibor vergast. Pleegdochter Betty Siebzeher wist door onderduik in Den Bosch de oorlog wel te overleven.

Vervallen gebouwen

In de gemeenteraadsvergadering van mei 1946 werd zorg uitgesproken over de verwaarloosde gebouwen in Elburg. In de Elburger Courant van 24 mei 1946 staat hierover het volgende weergegeven:

De toestand van het Sint-Agnietenklooster blijft ergernis geven; de Joodsche synagoge met de omgeving daar, ziet er miserabel uit; het tuinkoepeltje in de Zuiderkerkstraat is een schandaal voor het oog; het dak van den Burcht 1396, gemeentehuis zuidzijde, is ook zeer gehavend; de Vischpoort roept er eveneens dringend om, onder handen te worden genomen; vele keitjesstoepen verkeeren in slechte staat. En zoo is er meer te noemen. Natuurlijk remt het zeer dat er nog steeds groot gebrek is aan materialen. Maar het is toch hoog tijd, dat er zoveel mogelijk worde gedaan.

Elburg wankelt

De Elburger Courant maakte in haar editie van 5 juli 1946 opnieuw melding van de vervallen toestand van de gebouwen in de binnenstad. Onder het kopje Ruïne stond het volgende te lezen:

In de Zuiderkerkstraat is het nu een volledige ruïne. Het lijkt op bominslag. Voorwaar een droevig gezicht voor kerkgangers, stadsbezoekers en alle andere passanten. Voor de veiligheid is een stuk tuinmuur omgehaald. Het aardige koepeltje van voorheen is nu grondig vernield – ook voor de veiligheid? of met toeleeg op ander doel?

De situatie is een schandaal voor het oog. Daar ter plaatse weer wat netheid te scheppen, is zeker het minste, dat men vorderen kan.

De synagoge verkeert ook nog steeds in een zwaar gehavenden, onooglijken en beschamenden toestand van verval. Elburg wankelt! Zo hier en daar zijn bij oude perceelen stutten, steunbalken aangebracht om omvallen en instorten te voorkomen.

Gemeenteraadsvergadering

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 26 juni 1947 vroeg het raadslid Hendrik Hup (CHU) tijdens de rondvraag aandacht voor de zeer verwaarloosde toestand van de synagoge aan de orde. Een citaat uit het raadsverslag:

Dat is een ergerlijke rommel. De Joden doen niets voor ordening of herstel. Het is een schandelijke situatie. Is er geen andere bestemming aan het gebouw te geven nu men van Joodse zijde alles laat vervallen, zonder zich om de herrie te bekommeren?

Wethouder Deetman komt op de gedachte van koop van het gebouw. Het kan voor verschillende doeleinden worden benut. De voorzitter [burgemeester Van de Pol] zegde toe besprekingen over eventuele koop door de gemeente.

Opheffing van de Joodse Gemeente

In 1947 besloot het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) in Amsterdam om de Joodse Gemeente in Elburg op te heffen en samen te voegen met de Nederlands Israëlitische Gemeente in Apeldoorn.

Hartog de Lange was het daar niet mee eens. In een brief aan de Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het NIK schreef hij op 31 augustus 1947 het volgende:

Uw brief van 24/8 j.l. hebben wij ontvangen. Wij betreuren het dat U hebt besloten tot opheffing onzer Gemeente en tot samenvoeging van ons gebied bij de Ned. Isr. Gemeente Apeldoorn.

Financieel kunnen wij in de behoefte onzer Gemeente voorzien, dat kan dus niet als motief gelden.

Heimelijk hopen wij nog, dat U uw besluit zult herzien.

Apeldoorn ligt 32 km. van Elburg en daar wij geen belang hebben bij het lidmaatschap van de Ned. Isr. Gem. Apeldoorn hebben

Mej. M. de Lange

Mej. J. de Lange

Mevr. B. Engel-Cohen en gezin

Den heer J. Cohen en ik H. de Lange Jzn.

besloten geen lid te worden van bovengenoemde Gemeente.

Hoogachtend,

H. de Lange Jzn.

Aankoop voormalige synagoge

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 25 oktober 1949 werd de eventuele aankoop van de voormalige synagoge besproken. Deze aankoop was vooral bedoeld om van de synagoge een gymnastieklokaal te maken voor de christelijke scholen en voor de Christelijke Lagere Technische School (Ambachtsschool). De aankoopprijs bedroeg 1.300 gulden.

Restauratiewerkzaamheden werden begroot op 4.500 gulden. De kosten voor de inrichting

voor de gymnastieklokalen werd ingeschat op 6.000 gulden. De totaalkosten werden geraamd op 12.000 gulden.

Voorwaarde was dat de gemeente zich bij aankoop van de synagoge zou verplichten tot het onderhoud van de Joodse begraafplaats. Volgens inschatting van het college van b en w waren hiermee jaarlijks slechts geringe kosten gemoeid. Het baarhuisje zou vermoedelijk (wegens vervallen staat) worden afgebroken. Monumentenzorg had inmiddels toegezegd het herstel van het synagogegebouw te steunen met een subsidie.

Bij de discussies werd ook genoemd dat de gemeente verplicht was om voor scholen een gymnastieklokaal te creëren. Nieuwbouw van een gymnastieklokaal zou veel meer geld vergen. Vastgesteld werd dat de aankoopprijs van 1.300 gulden een acceptabel bedrag was. Uiteindelijk werd het voorstel van het college zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Gymnastieklokaal

Op 22 april 1950 stelde het raadslid J. de Jong de herinrichting van de voormalige synagoge aan de orde. Hij drong aan om haast te maken met het inrichten van een gymnastieklokaal, omdat de christelijke lagere school aan de Bas Backerlaan het gymlokaal wegens ruimtegebrek gebruikte voor twee leslokalen. Burgmeester Van de Pol antwoordde daarop dat de synagoge eigenlijk te klein was voor een modern gymnastieklokaal. Er zou met de Inspectie overleg worden gezocht. Geld voor een heel nieuw gymnastiekgebouw was wegens de hoge kosten niet mogelijk. De voorzitter opperde de gedachte om de synagoge te gebruiken voor verenigingen: *Het zingen in de Kloosterrefter bevalt niet best; de klank voldoet niet, wegens ongeschikte akoestiek in deze oude eetzaal.*

Opheffing

Bij notariële akte van 27 september 1950 werd de gemeente Elburg voor 1.300 gulden formeel eigenaar van de synagoge. Het gebouw, de binnenplaats en het toegangspoortje werden gekocht van het bestuur van de Nederlandsch Israëlitische Gemeente te Apeldoorn, bestaande uit Philip Tuldaner, Benjamin Nieweg, Abraham Kats, Marco van Son en Jopie Levie. Zij handelden als zodanig in opdracht van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap te Amsterdam. Bijkomende verplichting was *dat de gemeente Elburg voor onbepaalde tijd voor haar rekening neemt het onderhoud van de begraafplaats der vroegere Nederlands Israëlitische Gemeente te Elburg, waaronder het onderhoud der muur, kadastraal bekend Gemeente Elburg, Sectie C nummer 540, groot zevenenzeventig centiaren.* De treurige rest der boeken en voorwerpen uit de vervallen synagoge van Elburg werden in oktober 1950 naar het Opperrabbinaat voor Nederland te Amsterdam (Plantage Kerklaan 9) verzonden.

Gebruik van de voormalige synagoge

De synagoge kreeg in de jaren vijftig een andere bestemming. Men kwam al tijdens de gemeenteraadsvergadering in december 1950 tot de conclusie dat het gebouw voor het gebruik van een gymnastieklokaal ongeschikt bleek. Vanaf die tijd konden zangverenigingen en de muziekvereniging Concordia gebruik maken van de voormalige synagoge. Daarnaast kwam de katholieke gemeente een periode bijeen in de synagoge voor het houden van erediensten.

JOODSE BEGRAAFPLAATS

Op het bastion achter de Sint Nicolaaskerk ligt de Joodse begraafplaats (kadasternummer: sectie C, nummer 540). In het boek Joods Nederland (zie literatuurlijst) wordt de begraafplaats als volgt omschreven:

De muur accentueert de schitterende ligging op de stadswal, wat de begraafplaats van Elburg tot één van de mooiste in Nederland maakt.

Een Joodse begraafplaats wordt *beth hagajjiem* of *beth chaim* genoemd, d.i. huis van leven, huis van de eeuwigheid of verzamelplaats van het levende. Deze benamingen zijn afgeleid van de tekst uit Ezechiël 37 vers 12:

Zo zegt de Eeuwige God, zie ik open uw graven en zal u uit uw graven doen opkomen, o Mijn volk, en voer u naar het land Israëls.

Geschiedenis

De Joodse begraafplaats heeft een oppervlakte van ongeveer 27 bij 30 meter. Binnen de muren bevinden zich 109 grafstenen. De oudste steen vermeldt het jaartal 5528 (1803), maar de begraafplaats moet veel ouder zijn. Er zijn aanwijzingen dat de begraafplaats in de eerste decennia van de 18^e eeuw is aangelegd.

Een brief van de Joodse Gemeente uit 13 oktober 1764 geeft wat meer duidelijkheid over de begraafplaats. De begraafplaats blijkt in dat jaar vol te zijn en het stadsbestuur van Elburg werd dringend verzocht om uitbreiding op 'het ooster rondeel' toe te staan. De nood was hoog omdat de begraafplaats vol was en de ondertekenaars er op wijzen dat *volgens haare gewoonten geene lijken op elkanderen setten mogen*. De brief was ondertekend door Moses Abraham, Joseph Abraham, Simon Nathan Magnus Ezechiël Davids. Het heeft echter nog een tijd geduurd voordat de magistraat toestemming verleende tot uitbreiding van de begraafplaats. De bestuurders van de stad waren achteraf gezien niet zo gelukkig met de ligging van de begraafplaats, die bij een eventuele verdediging van de stad een hinderlijk obstakel kon vormen.

Heg en muur

In 1828 leek het erop dat het stadsbestuur voorgoed een einde wilde maken aan het begraven op de wal. Het kerkbestuur van de Joodse Gemeente van Elburg ging echter in beroep bij Gedeputeerde Staten. Dat resulteerde uiteindelijk in het Koninklijk Besluit van 4 januari 1829 waarin werd bepaald dat het begraven op de tot dan toe gebruikte Joodse begraafplaats mocht doorgaan.

Verzoeken om toestemming voor uitbreiding van de begraafplaats stuitten bij het gemeentebestuur keer op keer op bezwaren. In oktober 1840 schreven de manhiegim een brief met de uitdrukkelijke wens een kleine uitbreiding van de begraafplaats toe te staan: *'Dewijl de uitdrukkelijke bepaling hunner geloofswetten hen verbiedt om meer dan een lijk in hetzelfde graf te plaatsen waarvan bij de niet onbeduidende vermeerdering hunner gemeente het noodzakelijk gevolg zal zijn dat de plaats der begraving hunner lijken zal ontbreken'*.

De uitbreiding zou volgens de Joodse gemeenschap geen schade toebrengen aan de stadswal. Slechts een aantal bomen zou gerooid moeten worden waardoor het mogelijk zou worden rondom de begraafplaats een nieuwe haag te planten. De oude heg was vervallen en niet meer geschikt om 'kwaadwilligen te beletten baldadigheden uit te voeren'. In eerste instantie wees het stadsbestuur het verzoek van de hand.

In 1843 werd de uitbreiding van de begraafplaats toch nog gerealiseerd. De heg verdween. Voor 498 gulden (gebruikmakend van een grote partij afbraakstenen) werd een muur om de begraafplaats gemetseld. Enkele gegoede leden van de Joodse gemeente hadden een forse gift beloofd of zich bereid verklaard een renteloos voorschot te verstrekken. Overigens waren niet

alle Joodse bewoners voorstander van het aanbrengen van een muur. Salomon Marcus de Bruin (1811-1869) vond het maar geldverspilling. Het geld kon volgens hem beter aan de armen worden besteed.

Vervanging van de muur

De ringmuur werd in 1904 vervangen door de huidige. Ook de (huidige) toegangspoort is in 1904 gebouwd.

Een bijzondere grafzerk herinnert aan de vervanging van de muur. Deze steen staat bijna tegen de rechtermuur (middengedeelte) en heeft de functie van een knekelgraf.

De vertaling van de Hebreeuwse tekst op deze steen luidt:

Hier werden begraven de gebeenten die aangetroffen werden. De één naast de andere ten tijde van het omver halen van de muur. De nieuwe in het jaar 664 (=1904).

Toegangspoort

Boven de toegangspoort is in 1904 in het Hebreeuws de tekst uit Psalm 23 vers 4 aangebracht: *Al ging ik ook in de schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen want Gij zijt bij mij.* De tekst omvat de getallenwaarde 664 (chronogram). Omgerekend naar de gewone jaartelling: 1904.

Dat de toegangsweg naar de Joodse begraafplaats niet altijd even behoorlijk was, blijkt uit een verzoek op 5 maart 1908 waarbij het bestuur der Israëlitische Gemeente bij het gemeentebestuur aandrang op verbeteringen.

Lange tijd bleef de Joodse begraafplaats voor buitenstaanders verborgen achter een dichte houten deur en een ongeveer twee meter hoge muur. In 1985 kwam daar verandering in. De deur werd vervangen door een smeedijzeren hek, waardoor de begraafplaats grotendeels zichtbaar is geworden.

Metaheerhuisje

Achter de toegangspoort bevond zich een metaheerhuisje (Bet Tahara). Hier vond het reinigingsritueel van de overledenen plaats. Slechts een beperkte groep mensen was bij dit reinigingsritueel betrokken. In het metaheerhuisje werd een lijkrede uitgesproken, waarna de overledene onder het reciteren van bepaalde psalmen naar het graf werd gedragen.

Na de Tweede Wereldoorlog raakte het metaheerhuisje in verval. Het gebouwtje werd eind 1949 afgebroken en niet meer herbouwd.

Liggende en staande grafzerken

In Elburg woonden Asjkenazische Joden. Zij kwamen oorspronkelijk uit Duitsland of de Oost-Europese landen. In de regel zijn hun grafzerken slechts eenvoudige grijze stenen, die rechtop worden gezet. Portugese (Sefardische) Joden hebben gewoonlijk liggende stenen, die soms fraai zijn bewerkt. Het getuigt van hun materiële positie.

Bijzondere stenen

Op de begraafplaats bevinden zich enkele bijzondere grafzerken. De kleine steentjes duiden op kindergraven. Uit armoede gebruikte men soms een stoeppaal als gedenkteken. Het vermoeden bestaat dat onder één van de stoeppalen (zonder inscriptie) een Torarol ligt begraven. Over de witte steen (op de voorgrond) is verder niets bekend, hoewel deze steen erg opvalt tussen de grijze stenen.

Teksten

De teksten op de zerken zijn grotendeels in het Hebreeuws aangebracht. Ze vertellen iets over het leven van de overledenen. Vanaf omstreeks 1880 komt naast het Hebreeuws ook de

Nederlandse taal voor op de zerken. Aanvankelijk alleen voor de naam van de overledene, maar vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw namen de Nederlandse teksten toe ten koste van het Hebreeuws.

Op een aantal zerken treffen we symbolen aan, zoals de zegenende handen, een kan en een waterschaal, een ramshoorn en een davidsster.

Gedenkstenen

Aan de binnenzijde van de muur bevindt zich een eenvoudige steen met de tekst:

Ter nagedachtenis aan hen die omgekomen zijn in de jaren 1940-1945.

De steen werd in 1977 onthuld door Suze de Lange-Heimans, de weduwe van de in Elburg geboren Hartog de Lange. Zij stierf op 20 januari 1983 en was (tot op heden) de laatste die op de Joodse begraafplaats ter aarde is besteld.

In 1985 onthulde rabbijn Jacobs uit Amersfoort (samen met toenmalig burgemeester P.Th. van Hout) een gedenksteen links naast de toegangspoort van de begraafplaats. De steen heeft de vorm van een Torarol en vermeldt 21 namen van Joodse bewoners die tijdens de oorlog uit Elburg zijn gedeporteerd.

De tekst is veelzeggend. De eerste regels zijn ontleend aan II Samuël 1 vers 23, waarin David in een klaaglied de dood van Saul en Jonathan aanhaalde:

Die geliefd en bemind waren

tijdens hun leven zijn ook

in de dood niet gescheiden.

Hun aandenken zij tot zegen.

Ter blijvende nagedachtenis

aan alle Joodse medeburgers,

die gedurende de Tweede wereld-

oorlog door de Duitse terreur

uit ons midden werden weggerukt.

Tijdens de jaarlijkse dodenherdenking -op 4 mei- legt de burgemeester van Elburg namens de bevolking een krans bij deze gedenksteen.

Begravenissen

De Joodse gemeente van Elburg kende tot in de twintigste eeuw een chewre (begravenisvereniging), die de zorg had voor het begraven van de leden. De mannenchewre had de naam Ahawas Sjolaum. De in 1874 opgerichte vrouwenchewre droeg de naam Tikkoen Bigdei Koudesj (Vereniging tot het herstel van heilige kleden).

In 1949 schreef een ambtenaar op het stadhuis dat de begravenissen op de Joodse begraafplaats *'bijna allen des morgens geschieden zonder verkeerde gewoonten'*. Er waren volgens zijn rapportage geen moeilijkheden in de gemeente wegens verschillen in de godsdienst.

Nadat de gemeente Elburg in 1950 eigenaar was geworden van de synagoge besloot de gemeenteraad op 28 april 1955 om de begraafplaats over te dragen aan het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) te Amsterdam voor het symbolische bedrag van één gulden.

Verhoging

Links en rechts van de toegangspoort is de grond hoger dan op het oudste deel van de begraafplaats. Deze verhoging is niets anders dan het talud van de stadswal (bovenwal). Op dit gedeelte zijn in de twintigste eeuw de laatste Joodse bewoners uit Elburg begraven.

Op de voorste rij (rechts) bevinden zich de graven van onder andere Betty Siebzeher (1965), Suzanna de Lange-Heimans (1983), Jannetje de Lange (1968), Jozef Cohen (1974) en

Siegfried Cohen (1980). Zij zijn (voorlopig) de laatsten die op de Joodse begraafplaats van Elburg ter aarde zijn besteld.

Ten slotte

Tot omstreeks 1983 was er van de zijde van de gemeente Elburg weinig aandacht voor het onderhoud van de Joodse begraafplaats. De begraafplaats maakte een troosteloze en verwaarloosde indruk. Een massieve, gesloten deur maakte dat de grafmonumenten niet zichtbaar waren voor belangstellenden. Deze situatie veranderde in 1983 langzaam, toen Elburg haar 750-jarig bestaan als stad herdacht. Tijdens een oecumenische kerkdienst ter gelegenheid van dit herdenkingsjaar hield de hervormde predikant K.A. Abelsma een indrukwekkende toespraak, waarin hij zich afvroeg of de stad Elburg wel feest kon vieren zonder de kinderen van Israël. Daarmee verwees hij naar de inktzwarte periode van de deportaties en de moord op de Joodse medeburgers van Elburg.

Twee jaar later, in 1985, werd de afgesloten toegangsdeur van de Joodse begraafplaats vervangen door een gietijzeren hek, waardoor de grafmonumenten permanent zichtbaar werden voor de bevolking. Daarnaast werd door burgemeester Van Hout en rabbijn Jacobs op de muur van de begraafplaats een monument onthuld waarop de namen van 21 Elburger slachtoffers van de Holocaust stonden vermeld. Vanaf dat moment werd er door de gemeente Elburg veel aandacht besteed aan het onderhoud van de begraafplaats.

In 1989 werden de muren rondom de Joodse begraafplaats gerestaureerd. Een jaar later werd de begraafplaats op de monumentenlijst geplaatst.

In de zomer van 2002 is de Joodse begraafplaats door ongeveer twintig vrijwilligers opgeknapt. Onder deskundige leiding van de stichting *Boete en Verzoening* zijn grafstenen rechtgezet, enkele stenen gerestaureerd, de stenen schoongemaakt en vrijwel alle teksten opnieuw beschilderd. De gemeente Elburg liet de muren opnieuw voegen en bepleisteren. In het najaar van 2013 werden de buitenmuren van de begraafplaats nogmaals gevoegd. In 2014 werd deze restauratieklus voltooid met het bepleisteren van binnenmuren.

BURGEMEESTER G.A.F. VAN LYNDEN

Kort na de Duitse inval maakte het Nieuws- en Advertentieblad voor Elburg en omstreken van 16 mei 1940 bekend dat burgemeester Feith per 1 juni zijn ontslag had ingediend. Vanaf die datum werd het ambt van burgemeester overgenomen door de oudste wethouder, de heer W.J. Deetman B.G.zn.

In de loop van 1940 volgde de benoeming van mr. G.A.F. baron van Lynden tot burgemeester van Elburg. Op 19 december 1940 werd hij onder grote belangstelling in de raadszaal van het gemeentehuis aan de Van Kinsbergenstraat in het ambt geïnstalleerd.

Levensloop

Godert Alexander Frederik (Godert) baron van Lynden werd op 11 augustus 1910 geboren in Nederhorst den Berg. Zijn ouders waren Godert Jacob Karel baron van Lynden en jonkvrouwe Cornelia Wilhelmine Cecile Repelaer.

Godert bracht zijn jonge jaren door op het kasteel en het landgoed van zijn ouders. Maar al vrij spoedig verhuisde het gezin Van Lynden naar Soestdijk. De jonge baron volgde vanaf zijn twaalfde jaar onderwijs aan het Lyceum in Baarn. Vervolgens studeerde hij twee jaar aan de universiteit in Oxford (U.K.). Terug in Nederland ging Van Lynden rechten studeren aan de Universiteit in Utrecht. Na deze studie kreeg Godert van Lynden werk op de gemeentesecretarie van Maarn. Daarna werkte hij nog een periode bij het Utrechts Landschap en als ambtenaar bij de gemeente Valburg.

Huwelijk

Op 21 januari 1941 trouwde baron Van Lynden in Vollenhove met Eleonore Digna Friederike (Ellen) baronesse Sloet van Oldruitenborgh. Het huwelijk werd burgerlijk voltrokken door de (toenmalige) burgemeester van Vollenhove, mr. F.R. Crommelin. In de Nederlandse Hervormde kerk van Vollenhove zegende dominee O. Norel uit Hemmen het huwelijk vervolgens in.

Vreugde en verdriet

Na zijn komst naar Elburg woonden burgemeester Van Lynden en zijn echtgenote eerst een korte tijd op het landgoed Old Putten. In april 1941 betrok het echtpaar Van Lynden hun ambtswoning aan de Jufferenstraat 21. Deze woning was daarvoor grondig verbouwd en voorzien van een telefoonverbinding.

Groot was de vreugde bij de familie Van Lynden toen bleek dat mevrouw Van Lynden in verwachting bleek te zijn. Op 21 december 1941 werd de baby geboren, maar de bevalling was zo gecompliceerd dat het meisje al na enkele uren stierf. Nog dezelfde dag overleed in het Sophia Ziekenhuis te Zwolle ook baronesse Van Lynden aan een inwendige bloeding. Ze was nog maar 29 jaar oud. De verslagenheid bij de familie, maar ook bij de Elburger bevolking was groot. Elburg was in diepe rouw en leefde intens mee met zijn jonge burgemeester. Er volgde een zware periode voor burgemeester Van Lynden. Zijn oudste zuster trok tijdelijk bij hem in en hielp haar broer met de huishoudelijke zaken.

Huwelijk

Na verloop van tijd kreeg burgemeester Van Lynden een relatie met Annie Maria Catriena van den Bosch, een goede vriendin van zijn eerste vrouw. Met haar trouwde baron Van Lynden op 10 augustus 1943 in Elburg voor de burgerlijke stand. Een dag later werd het huwelijk in Den Haag ingezegend door dominee O. Norel.

Lex van Lynden

Op 12 juni 1944 werd het echtpaar Van Lynden verblijd met de geboorte van een zoon. Hij kreeg de naam Alexander Frederik (roepnaam Lex). Stadsomroeper Hulsman verkondigde het blijde bericht aan de Elburgers. De burgemeester had hem opgedragen met het bekken rond te gaan (geen officieel bericht), maar Hulsman dacht daar anders over en gebruikte uit respect naar het burgemeesterspaar de toeter. Iedereen moest het blijde nieuws horen. De reacties van de Elburgers waren overweldigend. De Oranjegezindheid van de Elburger bevolking ontladde zich op het burgemeestersgezin. De burgemeester was immers de vertegenwoordiger van koningin Wilhelmina.

De bevolking schonk het burgemeestersgezin allerlei cadeaus. Er kwam ook een geschenk namens de onderduikers in Elburg. Het was een reiswieg met daarbij de boodschap dat de wieg ook gebruikt kon worden als het gezin eventueel moest vluchten. Uit alles bleek dat burgemeester Van Lynden en zijn vrouw geziene mensen in Elburg waren.

Onderduikperiode

De oorlog was inmiddels in een beslissende fase gekomen. Door de spanningen rondom de Slag om Arnhem werd het gezin Van Lynden gedwongen onder te duiken. Burgemeester Van Lynden verliet Elburg op maandag 18 september 1944. Hij en zijn gezin kregen uiteindelijk een onderduikadres op een zolderkamer van het landhuis van de (bevriende) freule J.C. van Sytzama op het landgoed Schouwenburg. De burgemeester en zijn vrouw hadden inmiddels de beschikking over vervalste persoonsbewijzen. Burgemeester Van Lynden had als schuilnaam Gerrit Jansen (geboren op 2 januari 1911 te Apeldoorn; beroep: hulpprediker). In het persoonsbewijs van mevrouw Van Lynden stond de vervalste naam van Annie Westering (geboren te Nijkerk). De kleine Lex heette vanaf dat moment Wim Das.

In de laatste periode van de oorlog was het ook op het landgoed Schouwenburg niet veilig meer. Bij de familie Kroese aan de Ellestraat bracht het gezin van burgemeester Van Lynden de laatste tijd van de oorlog door en vierden ze op 19 april 1945 de bevrijding van Elburg.

Zuivering

Na de oorlog vonden er in het hele land zuiveringen plaats. De P.O.D. (Politieke Opsporingsdienst) stelde formeel ook een onderzoek in naar het functioneren van burgemeester Van Lynden. Enige tijd werd het ambt van burgemeester van Elburg waargenomen door de heer K. Veninga, kandidaat notaris en woonachtig in het pand Beekstraat 48. Gedurende het onderzoek mocht Van Lynden vervolgens vanaf december 1945 met een zogenaamde *staking* (waarbij de burgemeester tijdelijk zuiver werd verklaard) zijn ambt weer uitoefenen. Op 12 april 1946 berichtte de Elburger Courant dat de burgemeester *volledig zuiver* was bevonden en dat er sprake was van *een volkomen eerherstel*.

Vertrek uit Elburg

In april 1946 vertrok de familie Van Lynden uit Elburg. Burgemeester Van Lynden had per 16 april 1946 een benoeming aanvaard als eerste burger van de gemeente Valburg. Elburg zag met leedwezen haar geliefde, humane burgemeester vertrekken. Het gezin Van Lynden ging wonen in Herveld. Hier werden nog vier kinderen geboren.

Baron Van Lynden zou tot zijn vervroegde uitdiensttreding burgemeester van Valburg blijven. Elburg bleef echter in het hart van de familie aanwezig.

Op 4 mei 1979 was het echtpaar Van Lynden te gast in Elburg. De oud-burgemeester mocht de naam van de naar hem genoemde christelijke lagere huishoudschool aan de Omloop onthullen.

Mevrouw Van Lynden-van den Bosch stierf op 7 juli 1998. Haar man overleed op 12 januari 2002 op de leeftijd van 91 jaar.

TERUGBLIK

Burgemeester Van Lynden blikte op 18 januari 2000 tijdens een interview met Willem van Norel in Wageningen nog eens terug op zijn rol als burgemeester in oorlogstijd in Elburg: *Ik was de opvolger van jonkheer Feith. Hij vertrok niet met leeftijdspensioen. Toen de oorlog uitbrak was hij er nog. Hij was politiek niet helemaal zuiver. Hij had een dochter. Hij woonde tijdens de oorlog op 't Harde.*

Toen ik in Elburg kwam, was Jan Smallenbroek wethouder en tevens waarnemend burgemeester. Dat was een heel waardevolle figuur. Smallenbroek was van de ARP. Ik stemde altijd ARP, maar ik ben nooit lid van enige partij geweest. Dat heb ik bewust niet gewild. Ik was lid van de Nederlandse Hervormde Kerk. De gemeentesecretaris in die dagen was de heer De Vries. En Johannes van den Pol was de andere wethouder.

Het feit dat er oorlog was, wierp een heel negatieve kant op mijn ambt als burgemeester. Het was iedere keer weer wikken en wegen wat je wel en wat je niet kon doen. En soms ook doen alsof je het deed en het in feite niet uitvoerde. Totdat er een moment kwam dat je voor jezelf vaststelde dat het niet meer ging. Eind 1941 mocht de gemeenteraad niet meer bijeenkomen. Het leven ging tijdens de oorlog gewoon zijn gang. Behalve dan de incidenten die er plaats vonden. Er was een enorme schaarste. Gebrek aan brandstof en voedingsmiddelen. Maar waar ik het meest bang voor was, waren de optochten van de WA in zwarte uniformen. De bevolking van Elburg ging dan ostentatief met de rug naar ze toe staan. En daar kreeg je dan de spanningen door. De reacties van de bevolking veroorzaakten soms gevaarlijke acties. Ik was dan bang dat het uit de hand liep.

Ik was natuurlijk op de hoogte van de verzetsgroepen. Ze hebben wel eens in vertrouwen met mij overlegd. We hadden in Elburg een tamelijk soepele bezetting. Echte razzia's hebben we nauwelijks gehad. Ik was ook op de hoogte van de verzetsgroep Rambonnet. De positie van de Joden was een nare zaak. We waren niet op de hoogte van wat er met hen gebeurde. Dat bleek achteraf veel kwalijker dan we konden vermoeden. Ik weet nog dat ik op een keer naar een Joodse man [Isidor Förster] ben geweest om hem te waarschuwen om weg te gaan. Maar ze hebben het waarschijnlijk niet door gehad. Ik had de indruk dat het aantal mensen dat tijdens de oorlog in Elburg fout was minimaal was.

HOUDING VAN DE ELBURGER BEVOLKING

In Elburg waren heel weinig mensen die (openlijk) sympathiseerden of lid waren van de NSB. De bevolking was overwegend zeer anti-Duits en Oranjegezind. Er waren slechts enkele uitzonderingen.

Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1937 stemden 11 mensen op de NSB.

Tijdens de Provinciale Statenverkiezingen in 1939 stemden in Elburg nog slechts 8 mensen op de NSB.

Tijdens de oorlogsjaren werd in Elburg de antipathie tegen de NSB heftiger. Dat kwam met name tot uiting in het jaar 1941 toen zich in de binnenstad van Elburg tot twee keer toe incidenten voordeden tussen de Elburger bevolking en sympathisanten van de NSB. De aanwezigheid van een aantal NSB-ers in uniform werd door een aantal Elburgers als provocatief ervaren. Beide keren liep het uit de hand.

Vechtpartijen op de Vischmarkt

Op donderdag 24 april 1941 maakte een groep geüniformeerde WA-ers een rondgang door de Elburger binnenstad. De groep kwam via de Zwolse poort binnen en marcheerde provocerend door de Jufferenstraat richting de Vischmarkt. Via de Vischmarkt liep de groep naar de Eiermarkt en keerde vandaar via de Beekstraat terug naar de Vischmarkt. Onderweg werd Barend van de Poppe met een mand vol eieren omver gelopen. De optocht ging verder richting De Kruushoek (hoek Ellestraat-Vischpoortstraat). De oude Gerard van der Heide maakte een afwijzend gebaar naar de WA-ers. Hij kreeg een klap voor zijn hoofd. Oud-visserman Aart van Triest (Oart van Kee) werd ondersteboven gelopen. De groep ging verder naar de Ellestraat (Eendenhoek) en kwam terug via De Kruushoek naar de Vischmarkt. Daar hadden zich intussen enkele tientallen Elburgers verzameld. Ze waren verbitterd over de provocaties die de groep vreemdelingen had gedaan. Bij de groep Elburgers stond ook een groep mensen van de Opbouwdienst. Het waren gewezen Nederlandse militairen die in Elburg verbleven en sliepen in de oude ambachtsschool aan de Beekstraat, in de voormalige tramremise en in hotel 't Scheepje. Plotseling kwam het tot gevechten. Er werd door diverse Elburgers flink op los geslagen. De petten van enkele WA-ers dreven in de beek. Eén van de WA-ers, Aart Karsing, raakte zwaar gewond waarbij hij naar een ziekenhuis in Zwolle moest worden vervoerd. Ook enkele andere WA-ers moesten hun wonden in het ziekenhuis laten verzorgen.

Vanuit Wezep kwam na enige tijd een brigade van de marechaussee, onder leiding van de heer Boesveld naar Elburg om orde op zaken te stellen.

Om de orde te handhaven werd burgemeester Van Lynden gedwongen een samenscholingsverbod af te kondigen. Het werd verboden zich met meer dan drie personen zich bijeen te bevinden op straten en op stoepen. Meegedeeld werd dat de politie inmiddels was versterkt.

Veroordelingen

Er werden uiteindelijk vier Elburger gearresteerd: Gerard van der Heide, Gerard Westerink (De Student), Peter van der Heide (schipper van de EB 15) en Marinus Wastenecker. Bij de rechtbank in Zutphen werden de vier mannen veroordeeld. Pas in de loop van 1942 moesten de veroordeelden hun straf uitzitten.

De oude Gerard van der Heide kreeg (op grond van zijn hoge leeftijd) een voorwaardelijke gevangenisstraf van een maand met een proeftijd van twee jaar. Peter van der Heide en Marinus Wastenecker moesten een maand in de gevangenis van Zwolle zitten. Gerard Westerink zat zijn straf uit in de gevangenis van Veenhuizen.

De straffen vielen uiteindelijk nog mee omdat de WA nagelaten had om aan de burgemeester toestemming te vragen om een mars in Elburg te organiseren.

Hartelijke ontvangst

Visserman Peter van der Heide zat zijn straf uit in de zomer van 1942. Op vrijdag 17 juli 1942 werd Van der Heide uit de Zwolse gevangenis ontslagen. Met de bus keerde hij terug in Elburg. Bij het uitstappen op de Vischmarkt werd Peter van der Heide hartelijk door de Elburger bevolking ontvangen en toegejuicht. Het Wilhelmus werd spontaan gezongen. Peter van der Heide werd als een held ontvangen. Sommige Elburgers gaven hem zelfs cadeaus.

Jeugdstormers in Elburg

In de zomer van 1941 vond een tweede incident met de NSB in Elburg plaats. In het standaardwerk Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog van dr. Loe de Jong wordt dit voorval in Elburg in deel 5 (eerste band) genoemd. Twee geüniformeerde leden van de Nationale Jeugdstorm van de NSB brachten in augustus 1941 een bezoek aan Elburg. Dat bleef voor de Elburger bevolking niet onopgemerkt en had gevolgen voor de twee jongemannen. Dr. Loe de Jong beschreef dit bezoek als volgt:

Het verschijnen van geüniformeerde NSB'ers in gemeenten waar men die uniformen niet of nauwelijks gezien had, wekte steeds de nodige deining. Midden augustus '41 brachten bijvoorbeeld twee geüniformeerde kaderleden van de Nationale Jeugdstorm der NSB een bezoek aan Elburg ter voorbereiding van een excursie door deelnemers aan een kamp der NJS. Ze beklommen de kerktoren. Beneden verzamelde zich een dreigende menigte; de fietsbanden van één Jeugdstormer liet men leeglopen. Het tweetal werd tenslotte min of meer opgesloten door 'enige honderden mensen die', aldus het verslag van één hunner, 'op onbeschaamde, hysterische wijze joelden, ons beledigden, enz. De uitingen waren onder meer: 'Vuile rot-NSB'ers', 'Weg met jullie', 'Wat doe je hier?', 'Rotmoffen', 'Oranje boven', 'OZO', 'Leve Wilhelmina', terwijl ook getracht werd, het Wilhelmus te zingen. Ook werden wij met oranje bloemen bekogeld, terwijl de wildste bedreigingen geuit werden. Mannen kwamen met hooivorken aandragen ... Dit onbeschrijfelijk toneel, dat Elburg op een gekkenhuis deed gelijken, speelde zich af onder het oog der politie die eenvoudig machteloos was.'

Tot ver buiten Elburg werd het tweetal achtervolgd. Bij een mars door Oldebroek speelden zich dezelfde tonelen af; die mars werd derhalve onder marechausseebewaking herhaald en 'op de tweede mars', aldus weer de Jeugdstormer, 'is inderdaad geen woord gevallen, alleen waren de luiken der huizen gesloten en stond iedereen met de rug naar ons toe, terwijl nog enkelen spuwden. Ik heb hier maar geen aanmerking op gemaakt omdat het al een geweldige vooruitgang was.

Dreiging in Elburg

In het laatste oorlogsjaar deed zich in Elburg een zeer spannend moment voor. Een dag na het begin van Operatie Market Garden kregen de vissers van Elburg een dreigend ultimatum voorgelegd.

Op maandagmorgen 18 september 1944 arriveerde in de haven van Elburg een Duits marineschip. Al snel werd duidelijk dat de bemanning eiste dat de Elburger schippers van de vloot zich om 10.00 uur moesten melden om te vernemen wat er van hen werd verwacht. De Elburger vissers hadden geen enkel vertrouwen in het overleg en besloten eensgezind niet mee te werken aan bevelen van de Duitsers. Vrijwel voltallig vertrokken de vissers uit Elburg en zochten snel een schuilplaats buiten de stad, veelal bij boerengezinnen in Doornspijk, Oostendorp, 't Harde, Hoge Enk en Oosterwolde. Op enkele boerderijen zaten soms bijna twintig mensen ondergedoken. Voor het vertrek hadden de vissers de vaartuigen onbruikbaar

gemaakt door onder andere helmhouten te verstoppert, de zeilen op te bergen en de motor onbruikbaar te maken door bougies uit te draaien.

Vanuit deze schuilplekken werd al snel duidelijk dat de Duitsers eisten dat de Elburgers hun vissersvaartuigen naar Stavoren moesten brengen om voor oorlogsdoelen te gebruiken. Zelf mochten ze daarna weer terug naar Elburg gaan. De vaartuigen zouden worden ingezet voor troepentransport in verband met de spoorwegstaking.

Ultimatum

Nadat het (eerste) ultimatum verstreken was en niemand was verschenen, werd een uur uitstel verleend. Maar er gebeurde verder niets. Een enkele visser die nog op zee was, probeerde de dans te ontspringen door te doen alsof ze naar Stavoren zouden varen, maar verdwenen onopvallend uit beeld door hun vaartuig voor anker te leggen op een veilige plek. Alleen de gebroeders Jacob en Thijs Westerink (EB 45), die op maandag 18 september op zee waren en van de omstandigheden niet op de hoogte waren, werden gedwongen om naar Stavoren te varen. Maar de broers zijn niet verder gekomen dan de haven van Urk.

Na het verstrijken van het ultimatum moest de stadsomroeper verkondigen dat er vijftien mensen zouden worden doodgeschoten als de vissers alsnog niet zouden verschijnen. Het zorgde bij enkele vissers voor enige twijfel, maar de vissers bleven volharden in hun houding. Ze waren niet bereid om mee te werken met de bezetter, onder geen enkele voorwaarde.

Onderhandelaars

Onder deze dreiging stelden twee Elburger burgers zich beschikbaar om met de Duitsers te onderhandelen. Dat waren dominee H.J. Olthuis en de redacteur van de Elburger Courant Jan L. de Boer.

Met grote spanning werd in Elburg afgewacht wat de Duitsers zouden doen. De spanning was haast ondragelijk. Het was angstig stil. Omdat er niets was afgezet, besloot een groot aantal Elburgers alsnog het stadje te verlaten. Veel mensen in de omgeving van Elburg waren bereid om de Elburgers onderdak te verlenen. Er was sprake van een grote mate van saamhorigheid en betrokkenheid.

Vooralsnog gebeurde er in de middaguren niets. Het dreigement om burgers te doden werd veranderd in het plan om enkele bidders te vernietigen. De Duitsers probeerden intussen zelf om enkele bidders in beweging te krijgen, maar dat lukte hen niet.

Tot drie maal werd er vervolgens uitstel verleend. Eerst tot 13.00 uur, vervolgens tot 18.00 uur en daarna tot 8.00 uur op dinsdagmorgen. In de nacht van maandag op dinsdag is er vanwege de hoogopgelopen spanning nauwelijks door de Elburgers geslapen. Ondertussen waren nog twee Duitse marineschepen de haven binnen gelopen.

De onderhandelaars probeerden ondertussen de Duitsers er van te overtuigen om bejaarden, vrouwen en kinderen te sparen en desnoods de vaartuigen mee te nemen. De commandant van de Sicherheitspolizei nam de beide onderhandelaars niet in gijzeling, maar raadde de bevolking aan om rustig te blijven en gaf de vissers het dringende advies om te gehoorzamen en alsnog hun vaartuigen naar Stavoren te brengen.

Uitstel

Op dinsdagmorgen 19 september omstreeks 7.50 uur vond bij hotel De Bonte Os een korte ontmoeting tussen de Duitse hoofdcommandant en de heren Olthuis en De Boer. Het lukte om uitstel te krijgen tot 14.00 uur onder voorwaarde dat de onderhandelaars met de vissers zouden gaan praten. Kort daarna begaven Olthuis en De Boer zich naar Oosterwolde en hadden een gesprek met Gerard van der Heide en via hem met enkele vissers. Het besluit echter om de schuiten niet naar Stavoren te brengen bleef overeind. Met die boodschap gingen Olthuis, De Boer en Van der Heide naar de commandant. De bijeenkomst vond plaats in de

burgemeesterskamer in het stadhuis aan de Van Kinsbergenstraat. Namens de gemeente Elburg was gemeentesecretaris H. de Vries bij de onderhandelingen aanwezig. De commandant moest de ontstane situatie noodgedwongen met grote tegenzin zoals die was. Hij stelde voor om de hele vloot naar Stavoren te verslepen, maar de onderhandelaars overtuigden hem dat dit praktisch gezien onmogelijk was. De onderhandelaars vroegen vervolgens wat het nut en het doel van het overbrengen naar Stavoren van de schepen zou zijn. De commandant gaf aan dat men wilde voorkomen dat geallieerde parachutisten mogelijk met de vaartuigen naar de overkant zouden varen. Volgens hem hadden de schippers van Harderwijk, Bunschoten en Volendam inmiddels gehoor gegeven aan dit bevel. Niemand van hen was iets overkomen. De schippers zouden inmiddels weer veilig thuis zijn.

Resultaat

Op verzoek van de onderhandelaars stelde de commandant een schriftelijke verklaring op waarin hij degenen die alsnog zouden meewerken niet als saboteurs zou aanmerken. Deze verklaring gold tevens als vrijgeleide voor de reis naar Stavoren. Nadat de heer De Vries de verklaring in het Nederlands had vertaald, gaf de commandant de heer Van der Heide twee exemplaren mee.

Om 14.00 uur verliep het ultimatum. Er heerste in de stad en aan de haven doodse stilte. Nadat eerst een aantal vissersvaartuigen uit woede was beschadigd vertrokken de drie Duitse marineschepen tegen de avond vanuit de Elburger haven in de richting van De Ketel. Er gebeurde die dag verder niets...

Terugkeer

Na verloop van een aantal dagen keerden de eerste Elburgers terug in het stadje. Er overheerste een zegevierend gevoel. Volgens dominee Olthuis had de commandant zich opgesteld als mens. Olthuis waarschuwde de vissers voor het dreigement dat als men het waagde om eventueel over te steken met parachutisten, de Elburger vloot alsnog in korte tijd door bommen zou worden vernietigd.

De enorme spanning heeft Elburg in de derde week van september 1944 in de greep gehouden. Mede dankzij de drie onderhandelaars is het achteraf wonderbaarlijk goed afgelopen. De vasthoudendheid en de moed van de Elburger vissers heeft diepe indruk op velen gemaakt.

Het duurde nog tot medio oktober voordat de Elburger vissers toestemming kregen om weer uit te varen. Een aantal motoren bleek beschadigd te zijn, maar ook op de zeilen konden de vissers zich voorlopig behelpen.

De kwestie van het vorderen van de schepen speelde gelijktijdig ook in Spakenburg en (deels) in Harderwijk. Het bestuur van de vissersvereniging De Eendracht in Spakenburg besloot, net als in Elburg, de opdracht te weigeren. En ook in Spakenburg werd als represaillemaatregel gedreigd het dorp plat te gooien. Maar ook hier liep de zaak met een sisser af.

Samenvattend

De bevolking van Elburg toonde enkele keren openlijk moed en vastberadenheid door openlijk in verzet te komen tegen de bezetters. De vechtpartij op 24 april 1941 tussen de Elburgers en de geüniformeerde WA-ers getuigt daar van. En ook bij het incident met twee NSB-ers in augustus 1941 liet de Elburger bevolking zich niet onbetuigd.

Op 18 september 1944 weigerden de Elburger vissers op bevel van de Duitse bezetters hun vissersvaartuigen naar Stavoren over te brengen. Collectief besloten de vissers de schepen onbruikbaar te maken en onder te duiken. Daarmee toonden ze veel durf. Gelukkig liep het uiteindelijk goed af, maar de gevolgen van deze moedige actie hadden ook heel anders kunnen uitpakken.

JOODSE ONDERDUIKERS IN ELBURG

Gedurende de Tweede Wereldoorlog zaten in de binnenstad van Elburg 17 Joodse kinderen ondergedoken. Vaak bemiddelde de verzetsgroep van Piet Vercouteren in het vinden van een onderduikadres. In dit overzicht beperken we ons tot Joodse kinderen die ondergedoken zaten bij Elburgers in de binnenstad.

Naast de Joodse kinderen konden in Elburg tijdens de oorlog ook 18 volwassen Joodse mensen onderduiken. Sommigen verbleven slechts korte tijd in Elburg, een aantal vond voor langere tijd een onderkomen bij Elburger families. Vooral na de Slag om Arnhem (17 september 1944) en de ontdekking van het onderduikerskamp in Vierhouten (29 oktober 1944) nam het aantal Joodse onderduikers in Elburg toe.

De volgende Joodse kinderen vonden een onderdak bij Elburger families:

Henny Lampel, Maud en Rita Peper, Loeti Vischschraper, Herman Löwenberg, Leni Duijzend, Martijn van Dam, Lotty Trompetter, Renate Rosenblatt, Jetty de Boer, Mozes Winnik, Manfred Lazarus, Jetje Härz en Bep Härz, Jons en Koosje Bouwman en Suzelien Meijers.

De volgende Joodse volwassenen konden in Elburg onderduiken:

Het echtpaar De Boer, het echtpaar Rimini, het echtpaar Winnink, het echtpaar Trompetter, het echtpaar Barnstijn, het echtpaar Kleinmann, het echtpaar Wallage, Willy Meijers-De Kadt, Netty Sluys, Siena Heilbron-Emden en Joop Cohen.

In het kleine, dichtbevolkte stadje Elburg was het aantal Joodse onderduikers relatief hoog. Alle bovengenoemde onderduikers hebben de oorlog overleefd.

EINDCONCLUSIES

Van de afhandeling van een aantal nalatenschappen van de Joodse Elburger families zijn tamelijk uitgebreide dossiers aanwezig in het Nationaal Archief in Den Haag. Alles wijst er op dat de bewindvoerders het beheer over de Joodse nalatenschappen nauwkeurig en transparant hebben afgewikkeld. Er was tussen de bewindvoerders, de erfgenamen en het Nederlands Beheersinstituut sprake van goede onderlinge contacten.

Het onderzoek maakt duidelijk dat de gemeente Elburg tijdens of na de Tweede Wereldoorlog geen huizen uit Joods bezit heeft gekocht of zich heeft toegeëigend. Wel pijnlijk is dat er nog tot 1949 van een aantal gedeporteerde en vermoorde Joodse burgers straatbelasting werd geheven. Het meest schrijnende geval betreft Heintje van Hamberg. Tijdens de raadsvergadering van 15 december 1949 werd op verzoek van bewindvoerder S. de Jong besloten de kohieren voor de straatbelasting kwijt te schelden en de reeds betaalde straatbelasting voor haar bezit in het voormalige Sint-Agnietenklooster te restitueren. Maar bij deze kwestie had de gemeente een duidelijk eigen belang, omdat men reeds was begonnen met de restauratie van het kloostercomplex, terwijl de officiële afhandeling van de overdracht van een deel van het bezit van het oude klooster met de erfgenamen nog niet was afgerond. Een uitermate lastige en ingewikkelde kwestie voor de gemeente Elburg..

Uit het onderzoek wordt duidelijk dat straatbelasting in de eerste jaren na de oorlog nog werd opgelegd aan de families Vecht en De Hond. Pas nadat via verklaringen van het Rode Kruis de bewijzen waren geleverd dat deze families waren vermoord, stopte de gemeente Elburg met het opleggen van deze straatbelasting.

Ook tijdens en na de oorlog werden aan reeds gedeporteerde Joodse families heffingen van grondbelasting opgelegd. Deze aanslagen werden via het Nederlands Beheersinstituut betaald. Uit deze handelwijze blijkt een kille, formele en bureaucratische handelwijze van de betrokken instanties.

In de jaren na de bevrijding werd veelvuldig een beroep gedaan op de gemeente Elburg om onderzoek te doen naar gegevens uit het Bevolkingsregister. Het ambtelijk apparaat stelde daartoe facturen op. Zonder gevoel van meeleven en betrokkenheid werden de gemaakte uren in rekening gebracht bij de bewindvoerders die zich bezig hielden met de afwikkeling van de nalatenschappen voor de erfgenamen.

Na de oorlog raakte de gemeente Elburg verstrikt in een slepende kwestie over de aankoop van delen van het Sint-Agnietenklooster. Het werd een hoofdpijndossier. In 1948 was al begonnen met de restauratie van het oude, vervallen klooster. Op dat moment realiseerde de gemeente Elburg zich nog niet dat delen van het gebouwencomplex formeel niet tot haar eigendom behoorde. De nazaten van de families Van Hamberg en Vecht meldden zich middels brieven bij het gemeentebestuur van Elburg. Na moeizame onderhandelingen kwamen de erfgenamen pas in 1957 tot een schikking met de gemeente Elburg.

In Elburg is geen sprake geweest aankoop of roof door de gemeente van onroerend Joods vastgoed. Toch komt Elburg in de zogeheten Verkaufsbücher één keer voor. Het betreft de onteigening van het tuintje van Heintje van Hamberg. In 1943 werd dit perceel grond verkocht voor een bedrag van 300 gulden aan de Elburger Jan van de Wetering. Na de oorlog betaalde Van de Wetering het geld terug en kwam de tuin weer in bezit van de erfgenamen van Heintje van Hamberg. Maar uit een briefwisseling uit 1951 blijkt dat de tuin op dat moment nog steeds niet officieel in het kadaster was overgeschreven op naam van de erfgenamen. Deze overschrijving gebeurde pas daarna.

Vanwege de grote woningnood werd een aantal huizen van gedeporteerde Joodse inwoners nog tijdens de oorlogsjaren bewoond door Elburger families. Maar uit de administratie van de bewindvoerders blijkt heel duidelijk dat er huur werd betaald door de betrokken families.

De terugkeer van Anna Schapira naar Elburg was uitermate pijnlijk. Hoewel ze al in december 1945 uit een briefwisseling met dokter Gualthérie van Weezel vernam dat haar onderwijzersbaan aan het Instituut Van Kinsbergen nog voor haar open stond, bleek de confrontatie met Elburg te zwaar voor haar. Anna Schapira vond het te pijnlijk het huis aan de Jufferenstraat 10 te zien, waar ze met haar pleegouders, de familie Förster, zo lang had gewoond. En het was voor haar bijna ondragelijk zwaar om haar zus, haar zwager en haar nichtje te moeten missen. Ze hadden voor hun vertrek naar Amsterdam nog een tijdje in Elburg gewoond.

Heel verdrietig voor Anna was ook haar bezoek bij de voormalige overburen. Daar zag ze haar zilveren lepel en haar zilveren handspiegel, maar toen Anna ernaar vroeg, ontkenden ze ooit iets in bewaring gekregen te hebben.

De baan als onderwijzeres aan het Instituut Van Kinsbergen bleek voor Anna Schapira al snel te zwaar. Lesgeven achter een gesloten deur was psychisch onverteerbaar voor haar. Haar kampervaringen kwamen daarbij evident naar boven.

Van haar pleegouders, de familie Förster, erfde Anna Schapira uiteindelijk niets. De drie wettige erfgenamen werd de nalatenschap toegewezen. Uitermate pijnlijk was de vaststelling dat Anna Schapira zelfs geen aanspraak kon maken op de voor haar vertrek uit Elburg (in 1941) in bewaring gegeven *gelden, geldswaardige papieren en goederen*. In 1949 kreeg zij te horen dat ze geen aanspraak kon maken op deze bezittingen *wegens niet erg overtuigend bijgebrachte bewijzen*. Een enorme pijnlijke teleurstelling!

Op 5 juli 1946 constateerde de redactie van de Elburger Courant ten aanzien van de synagoge: *De synagoge verkeert ook nog steeds in een zwaar gehavenden, onooglijken en beschamenden toestand van verval*. Een gemeenteraadslid durfde zelfs tijdens een vergadering op 26 juni 1947 over de staat van de synagoge het volgende op te merken:

Dat is een ergerlijke rommel. De Joden doen niets voor ordening of herstel. Het is een schandelijke situatie. Is er geen andere bestemming aan het gebouw te geven nu men van Joodse zijde alles laat vervallen, zonder zich om de herrie te bekommeren?

Omdat er nauwelijks Joden waren teruggekeerd, bleek herleving van de Joodse gemeente in Elburg niet meer mogelijk. Tegen de zin van de uit de onderduik teruggekeerde Joodse families Cohen en De Lange werd de Joodse Gemeente van Elburg opgeheven en bij Apeldoorn gevoegd. Deze pijnlijke beslissing werd door hogerhand opgelegd.

Het leidde er uiteindelijk toe dat de gemeente Elburg de voormalige synagoge in 1950 aankocht van de Nederlands Israëlitische Gemeente in Apeldoorn. Daarbij verplichtte de gemeente zich tot het onderhouden van de Joodse begraafplaats.

In 1955 droeg de gemeente Elburg de eigendomsrechten van de Joodse begraafplaats voor het symbolische bedrag van een gulden over aan het Nederlands Israëlitische Kerkgenootschap (NIK) in Amsterdam.

Vastgesteld moet echter worden dat de gemeente Elburg zich in de naoorlogse jaren weinig bekommerde om het onderhoud van de begraafplaats. Het had blijkbaar geen prioriteit. Dat veranderde pas geleidelijk in 1983, toen Elburg haar 750-jarig bestaan als stad herdacht. In de jaren tachtig groeide langzaam het besef dat er veel meer aandacht zou moeten zijn voor de tragische geschiedenis van de Joodse medeburgers in de jaren 1940-1945.

Over de rol van burgemeester G.A.F. van Lynden bestaat geen twijfel. De burgemeester stond aan de goede kant en was onder de Elburger bevolking geliefd. Toen het echtpaar Van Lynden op 12 juni 1944 werd verblijd met de geboorte van hun zoontje Lex waren de reacties van de bevolking overweldigend. De Elburgers schonken de blijde ouders allerlei geschenken. Zelfs van de onderduikers kreeg het echtpaar een cadeau.

Op 18 september 1944 moest het gezin Van Lynden onderduiken omdat de burgemeester in zijn functie gevaar liep. Elburg kreeg een waarnemend NSB-burgemeester, maar zijn invloed was verwaarloosbaar.

De Elburger bevolking was vrijwel unaniem Oranjegezind en Duits-vijandig. Slechts een handjevol mensen had (enige) sympathie voor de NSB, maar zij werden door de Elburgers geminacht.

Naschrift:

In 2002 is binnen het bestuur van de oudheidkundige vereniging Arent thoe Boecop het plan ontstaan om de voormalige synagoge van Elburg in ere te herstellen en als museum in te richten. Er werd een voorbereidende werkgroep gevormd, die de plannen verder uitwerkte. Op 26 oktober 2005 kwam de Stichting Synagoge Elburg officieel tot stand. Uiteindelijk resulteerde dit in de totstandkoming van Museum Sjoel Elburg. Op 8 juni 2008 vond de officiële opening plaats van Museum Sjoel Elburg.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

Archieven:

Nationaal Archief. Inventarisnummer 2.09.16 Nederlands Beheersinstituut (NBI), met diverse subnummers (Toegangen 2.09.16.01 tot en met 2.09.16.15) van beheersdossiers.

Nationaal Archief. Verkaufsbücher. Vastgoedboeken van de Duitse bezetter. Diverse delen.

Streekarchief Elburg, 1913-1940

Hieruit geraadpleegd:

Inv. nr. 429. Notulen van de gemeenteraad, 1934-1948.

Inv. nr. 822. Notulenboek geheime raadsvergaderingen, 1918-1958

Inv. nr. 991. Notariële akten grondtransacties, 1939-1970

Streekarchief Elburg, 1940-1974.

Hieruit geraadpleegd:

Inv. nr. 25. Stukken betreffende het bestuurlijk gezag in oorlogstijd en de overgang naar het Militair Gezag, 1941-1945.

Inv. nr. 33-35 en 71. Voormalig Sint-Agnietenklooster, 1940-1962.

Inv. nr. 37. Stukken betreffende het aankopen van percelen grond en opstallen van delen van het voormalig Sint-Agnietenklooster ten behoeve van de restauratie hiervan, 1941-1948 en 1953.

Inv. nr. 48. Correspondentie betreffende het achterhalen van het eigendomsrecht van bezittingen uit de oude synagoge in de Graaf Hendriksteeg, 1952.

Inv. nr. 55. Poortje voormalige synagoge, 1955-1958.

Inv. nr. 81. Stukken betreffende het aankopen van de Joodse Synagoge aan de Graaf Hendriksteeg, 1946-1950.

Inv. nr. 94. Notulen van de gemeenteraad van Elburg, 1945-1955.

Inv. nr. 454. Stukken betreffende het verkopen en overdragen van de Israëliische begraafplaats aan de oostwal aan het Nederlands-Israëlitisch kerkgenootschap te Amsterdam, 1954-1956.

Inv. nr. 462. Stukken betreffende de Joodse begraafplaats, 1947-1955.

Inv. nr. 1030. Correspondentie betreffende oorlogsschade, 1940-1953.

Doop-, Trouw- en Begraafboeken van Elburg tot 1811

Acta van de Burgerlijke Stand vanaf 1811-1940

Bevolkingsregister van Elburg vanaf 1829-1940

Notariële akten:

Notariële akte, nummer 1701. Notaris J. Hoitink te Elburg. Boedelverdeling nalatenschap Mozes Vecht en Diena van Hamberg. 16 december 1958.

Notariële akte, nummer 1755. Notaris J. Hoitink te Elburg. Boedelverdeling nalatenschap Heintje van Hamberg. 24 februari 1959.

Literatuur:

Gerard Aalders. *Roof. De ontvreemding van Joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Den Haag, 1999.

Isaac Lipschits. *De kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*. Amsterdam, 2001.

Michal Citroen. *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik*. Amsterdam, 2021 (tweede, herziene en uitgebreide druk).

Willem van Norel. *Joods leven in Elburg*. Wezep, 2014.

Brieven:

Diverse brieven van Anna Schapira geschreven in de periode 1945-1953 aan dokter S.P. Gualthérie van Weezel in Elburg.

JCC. Archief NIK. Correspondentie. Brief van Hartog de Lange gericht aan het NIK te Amsterdam (31 augustus 1947).

Kranten:

Sacha Wunderink. *Duitsers roven Elburgs tuintje van Joodse Heintje en verpatsen het voor 300 gulden aan de kapper*. In: De Stentor, 16 juni 2020.

Archief Elburger Courant, vele nummers. Te raadplegen op: www.streekarchivariaat.nl

Websites:

arolsen-archives.org

pointer.kro-ncrv.nl

www.arentthoeboecop.nl

www.joodsamsterdam.nl

www.joodsapeldoorn.nl

www.joodsmonument.nl

www.joodserfgoedrotterdam.nl

www.kampwesterbork.nl

www.nljewgen.org

www.nmkampvught.nl

www.niod.nl

www.maxvandam.info

www.sjoelelburg.nl

www.stenenarchief.org